

Samfundet for Dansk Genealogi og Personalhistorie

Dette værk er downloadet fra

Samfundet for Dansk Genealogi og Personalhistorie

www.genealogi.dk

Bemærk, at hjemmesiden indeholder værker, som er omfattet af ophavsret. For ældre værker, hvor ophavsretten er udløbet, kan PDF-filen frit downloades og anvendes.

For værker, som er omfattet af ophavsret, er det vigtigt at være opmærksom på, at PDF-filen kun må benyttes til rent personligt brug. Distribution og publicering af PDF-filen er ulovlig.

PERSONALHISTORISK TIDSSKRIFT

2013:1

Indhold

Artikler:

<i>Anna Marie Lebech-Sørensen:</i> Familiekredsen omkring Anne Krabbe af hallandsk adel med kommentarer til »Gravskrift over Anne Krabbe 1659«	1
<i>Ole Rasmussen:</i> »På Tinge skal Mand Huus og Jord skiøde...« – Træk af tinglysningsvæsenets og skøde-panteprotokollernes historie.	26
<i>Lone Liljefalk og Stefan Pajung:</i> Bodil-slægten – en sydsjællandsk gåde	46
<i>Jens Christian Krebs Lange:</i> Den hvide Neger, del 2	61

Småstykker:

<i>Henriette Kragh Jacobsen:</i> »Smør-Peter« på prærien	99
--	----

Nekrolog:

<i>Tommy P. Christensen:</i> Ida Dybdal 1924-2013.	106
--	-----

Orientering fra bestyrelsen:

Indkaldelse til generalforsamling 2013.	107
---	-----

Anmeldelser:

<i>Axel Holm:</i> Hvidsten Gruppen (Stephanie Stadager)	108
<i>Lars Bisgaard og Mogens Krag sig Jensen (red.):</i> Danmarks Adels Aarbog 2009-2011 (Tommy P. Christensen)	109
<i>Ida Haugsted:</i> Nyboder. Det frie folk 1750-1850 (Tommy P. Christensen)	110
<i>Klaus Kjøl sen:</i> Det Kongelige Danske Hof 1660-2000. En forvaltningshistorisk oversigt (Jørgen Mikkelsen) . . .	111
<i>Knud J.V. Jespersen:</i> Vejen hjem. Sønderjyske skæbner 1864- 1920 (Signe Bruun Thomsen)	112
<i>Lisbeth Smedegaard Andersen:</i> Det begyndte med jomfru Sørensen – Kvindeskæbner gennem 200 år (Henriette Kragh Jacobsen)	113
<i>Madeleine Albright:</i> Vinter i Prag. En personlig historie om krigens Europa (Karin Lützen)	114
<i>Mette Maria Ahlefeldt-Laurvig:</i> Eriksholm – Et hus på landet (Maria Hvid Kargaard)	116
<i>Siri Marie Seim Søn st elie & Erik H. Søn st elie:</i> Jeg lever, Far – En personlig fortælling fra Utøya (Laura K. Andersen)	117
Nyeste publikation	119
Vejledning til forfattere	120

Forsidebillede:

»Den hvide Neger«, Olaf Hans Jørgen Olsen, 1924. Læs del 2 af artiklen om »Den hvide Neger«. Se hele billedet på side 67.

Familiekredsen omkring Anne Krabbe af hallandsk adel med kommentarer til »Gravskrift over Anne Krabbe 1659«

Af Anna Marie Lebech-Sørensen

I en af de mest turbulente perioder i Danmarkshistorien forlod den adelige Anne Krabbe sin familie og hjemstavn Halland og blev i 1640 gift med magister Henrik Eriksen Pontoppidan, dengang rektor i Odense. Da Halland kort efter pantsattes til Sverige, mistede hun hele sin dansk-norske familie. Til gengæld blev hun medlem af Pontoppidanfamilien og mor til seks børn. En af hendes sønner drog omsorg for, at hendes slægt huskes i et gravskrift over hende, der ganske vist er behæftet med fejl, især i de ældre generationer og de fjernere led. Med dette in mente skal her skildres Anne Krabbes baggrund og hendes liv i Danmark med udblik til hendes svensk-blevne slægt.

Anne Lauritzdatter Krabbe blev født i 1610 på sædegården Ölmanäs på halvøen af samme navn og døbt i Ölmevalla Kirke nord for Varberg i det nuværende Sverige, men hun døde i 1659 på præstegården i Vejle og blev begravet i Sct. Nicolai Kirke dér. De røde teglstensmure er de samme som dengang, men inde i kirken er kun prædikestolen uforandret. Her har Anne Krabbe sammen med sine børn set sin mand og deres far, Henrik Eriksen Pontoppidan, stå og prædike højt hævet over menigheden. De har følt sig hjemme i kirken, måske lige så meget som i præstegården, der lå lige over for kirken, men i dag ville de have følt sig fremmede. Væggene er kalket hvide, og alt inventar med den nævnte undtagelse fra dengang er borte, ligesom epitafier og gravsten over de afdøde, der blev begravet inde i kirken, næsten alle er fjernet.

Anne Krabbe og hendes mands gravsten blev også kasseret og smidt ud, men indskriften huskes. Parrets sønnesøn, Erik Ludvigsen Pontoppidan, der blandt andet var biskop i Bergen, fortæller, at den bar følgende indskrift, naturligvis på latin, og den lyder i oversættelse:

»Støvet efter den berømmelige og højlærde hr. magister Henrik Eriksen Pontoppidan, førhen velfortjent rektor for sin hjemby Odenses Skole i seks år og derpå i 19 år præst i Vejle og yderst årvågen provst i Nørvang Herred, 51 år, og også den ædle og dydige frue Anne Lauritzdatter

Krabbe, død i sit 52. år, dybt savnede forældre, lagt i denne dertil indkøbte grav af deres børn i året 1659«. ¹

Her kan bemærkes, at alderen på Anne Krabbe ikke er korrekt, da hun døde som 49-årig. Langs stenens rand stod, også på latin: »Jeg efterlader min sjæl i himlen, mit støv i mulde og seks børn på jorden, må omdømmet og Gud være dem alle tre [egentlig seks] nådige«. På hebraisk, som Henrik Eriksen Pontoppidan var velbevandret i, fandtes »den salige faders valgsprog«, der også var oversat til latin og på dansk lyder: »»Årene tilhører den højstes søn« gør alt støv lige«.

Parrets kister skjulte sig i sin tid under altergulvet, for Henrik Pontoppidan og Anne Krabbe var, ligesom alle andre vejlensere af stand, blevet begravet inde i kirken, og en af de fineste placeringer var under altergulvet. Her lå stenen ved alterfoden i 1759. ² Måske er kisterne ligesom stenen fjernet. I så fald kan de muligvis være at finde under brostenene på den plads, der omgiver kirken – engang byens kirkegård. ³

Om Henrik Eriksen Pontoppidan er der stadig et minde på kirkens præstetavle, som findes ophængt i det nordre sidekapel. Indskriften er dog ikke korrekt – han kaldes Heinrich Erich Pontoppidan, hvilket ikke er heldigt – men værre er, at der står, at han forflyttedes til Aarhus i 1659, hvilket er hans dødsår. Sporene efter parret er derfor sparsomme i Vejle, og Anne Krabbes historie må søges andre steder.

Anne Krabbes baggrund

Hvorfor endte Anne Lauritzdatter Krabbe »af adel« ⁴ som præstekone i Vejle, så langt fra sin hjemstavn? Det er endnu ikke lykkedes at finde svaret på dette spørgsmål. Dog flygtede hun ikke fra Halland, fordi det blev pantsat på 30 år til den svenske konge som et resultat af Brömsebrofreden i 1645. På det tidspunkt var hun allerede gift og hjemfaren i det nuværende Danmark, for allerede i 1640 befandt hun sig i Odense, hvor hun blev gift med Henrik Pontoppidan.

Anne Krabbe kan være rejst til Danmark, fordi hendes søster Gertrud var gift med Henrik Eriksen Pontoppidans bror Jacob. Han blev i 1636 kaldet til præst i Dannemare på Lolland, men døde af pest allerede to år senere. Det ved man, selv om der ikke eksisterer kirkebøger fra den tid, fordi brødrenes yngste bror, den senere biskop i Trondhjem og grammatiker Erik Eriksen Pontoppidan, fortæller det i en bog, som han fik udgivet i Leiden i 1643. Bogen dedikerede han til sine endnu levende brødre Knud, Lauritz og Henrik som tak, fordi de havde betalt hans »studeringer«. ⁵

Gertrud Krabbe kom sandsynligvis til Danmark omkring 1635, og måske fulgtes de to søstre ad for at søge lykken. Det var ikke let at finde en passende ægtemage i nærheden af Ölmanäs, selv om det var lykkedes for deres søster Kirsten/Kirstine, hvilket vil blive omtalt senere. De to Pontoppidanbrødre ansås heller ikke for at være passende partier for Gertrud og Anne, da de ikke var adelige. Måske var det af mindre betydning for deres søskende, når de to boede så langt fra Halland, men at de havde giftet sig under deres stand, fik de senere at føle.⁶

Præsteslægten Pontoppidan

Gertrud og Anne Krabbe var vokset op på landet, omgivet af fæstebønder og deres familier, så Pontoppidan'ernes dannelsesniveau var langt højere end deres. De to søstre kom ind i en familie, hvor stort set alle mændene var præster og kvinderne gift med præster på svigermoren Anna Lauridsdatters side.⁷ Jacob og Henrik Eriksen Pontoppidans far, Erik Knudsen på Bjerregaard i Sønder Broby på Fyn, var Anders Billes foged på hovedgården Søbo i Jordløse Sogn. Alle Erik Knudsen og Anna Lauridsdatters seks sønner og tre døtre antog navnet Pontoppidan, der er en latinisering af navnet Broby. Erik Knudsens gravsten med evangeliefigurer og inskription ligger endnu i Sønder Broby Kirke, mens Anna blev begravet i Lellinge Kirke, da hun døde hos datteren Sara, som var gift med ridefogden Hans Mortensen på Lellingegård ved Køge. Hans Mortensen blev senere ejer af herregården Tågerød i Lidemark Sogn.

Erik Knudsen døde i 1631, så ham lærte Anne Krabbe aldrig at kende, men sin svigermor kendte hun. Anna Lauridsdatter boede stadig i Sønder Broby, da Anne blev gift med hendes søn. Hun overlevede i øvrigt både Anne og Henrik, da hun først døde næsten 91 år gammel i 1690.⁸

Hvad var det for et menneske, som Anne Krabbe giftede sig med?

På gravstenen omtales Anne Krabbe som »ædel«, hvilket kan tages helt bogstaveligt, men ellers kun med det konventionelle ord »dydig«, mens hendes »højlærde« mands karriere skildres ret indgående. Hvordan han var som menneske, fremgår ikke heraf. Biskop Hans Mikkelsens dagbogsoptegnelser kan dog give et indtryk af, hvilket liv Anne Krabbe gik ind til, da hun giftede sig med Henrik Pontoppidan.⁹

Henrik var to år ældre end Anne og født den 12. marts 1608 på gården i Sønder Broby. Som sine ældre brødre blev han holdt til bogen og sat i Odense Skole, hvor ovennævnte Hans Mikkelsen på det tidspunkt var rektor. Henrik Pontoppidan tog studentereksamen i 1629, og allerede samme år hørte Hans Mikkelsen, der nu var blevet biskop, ham prædike i Dalum Kirke. Biskoppen var uden tvivl tilfreds med sin tidligere elev,

Fig. 1: Prædikestolen i Sct. Nicolai Kirke, hvor Henrik Pontoppidan prædikede med Anne Krabbe og deres børn blandt tilhørerne. (Foto: Anna Marie Lebech-Sørensen)

for både han og bispinden blev til frokost, fortæller han i dagbogen. Henrik Pontoppidan prædikede formodentligt i Dalum Kirke, fordi hans forældre kendte adelsfruen Ellen Marsvin til Dalum Kloster, som blandt andet også ejede Lundegård i Nørre Broby, nabosognet til Sønder Broby. Desuden havde Hans Mikkelsen været husprædikant på Lundegård og lærer i fransk og tysk for Kirstine Munk.¹⁰

Kort efter rejste Henrik Pontoppidan til udlandet og opholdt sig ved de stærkt lutherske universiteter i Wittenberg og Jena i Tyskland, hvorfra Hans Mikkelsen modtog breve. Dem besvarede han med det samme, og den 26. marts 1631 sendte han både andet års stipendium og 30 daler fra Henriks mor af sted. Det skete lige efter Henriks fars død. Senere opholdt Henrik Pontoppidan sig ved hollandske akademier, men i 1633 var han tilbage i København, hvor han blev magister. Hvad der skete i den mellemliggende tid, vides ikke, men i 1635 hørte biskoppen ham igen prædike i Dalum. Det følgende år i december måned tilbød man ham

rektoratet ved Odense Skole, men han »vægrede sig beskedent«, som Hans Mikkelsen udtrykker det.¹¹ Sandheden er nok, at Henrik Pontoppidan ikke ønskede embedet, for tre uger senere, 3. juledag, blev han kaldt tilbage fra Marslev, hvor han var på juleferie hos sin søster Karen,¹² der da var gift med sognepræsten Ole Lauridsen.¹³ Biskoppen »meddelte ham fru Ellens vilje med hensyn til hans befordring«.¹⁴ Fru Ellen var Ellen Marsvin, så Henrik havde ingen anden udvej end at søge rektoratet, hvilket skete allerede den 1. januar. Den 17. januar skrev Henrik til biskoppen, »at han til kyndelmisse ville tage til København for at få attestats¹⁵ og vende tilbage derfra fastelavnssøndag, om Gud vil«.¹⁶ Den 26. januar lovede Henrik Pontoppidan at tage af sted inden otte dage, men den 6. februar var han stadig ved at forberede rejsen. Af sted kom han dog, for biskoppen skriver, at han vendte tilbage med attestatsen den 21. februar. Omsider blev han den 7. marts 1637 udnævnt til rektor ved sin gamle skole i Odense.¹⁷

Henrik Pontoppidan vidste måske godt selv, at han var uegnet til at være rektor, og det kan være derfor, han vægrede sig og trak tiden ud, for kun et halvt år efter at han havde tiltrådt embedet, viste det sig, at han havde et voldsomt temperament. Dog støttede Hans Mikkelsen ham, da han »straffede en gymnasieelev med ferlen med god grund, fordi han havde slået rektors tjener, så blodet flød«.¹⁸ På dette tidspunkt gik Henrik i giftetanker og havde allerede i slutningen af 1637 meddelt biskoppen, at han agtede at indgå ægteskab. Med hvem ved man ikke, men han kan have været uligevægtig, fordi ægteskabet ikke blev til noget. Forholdet til biskoppen led ingen skade som følge af straffen med ferlen, og Henrik Pontoppidan prædikede i stedet for biskoppen til tolvprædiken 1. juledag. Han blev endog inviteret til frokost hos bispens 2. juledag. Året efter blev Henrik Pontoppidans fremfærd dog for voldsom, selv for Hans Mikkelsen. Denne tabte tålmodigheden og anmodede magister Sperling¹⁹ om at »påminde rektoren om hans embede, især skulle han dadle ham for hans pryglelyst og begærlighed«.

Henrik Pontoppidan følte ulyst ved sit embede, og i april 1639 bad han biskoppen om tilladelse til at rejse til Nyborg til sekretær Iver Vind (1590-1658), der var den øverste sekretær i kancelliet og senere endte som rigsråd. Henrik Pontoppidans ærinde er ukendt, men den 13. april fik Hans Mikkelsen brev fra »rektor Henrik«, som nu opholdt sig i København. I brevet undskyldte Henrik Pontoppidan sit fravær, men biskoppen måtte undervise i hans sted. Henrik Pontoppidans ulyst ændrede sig ikke, mens han var borte fra Odense, for midt i juli var han endnu ikke kommet hjem; da han omsider kom, gav han skolen fri i 14

dage. Som et resultat af denne forsømmelige adfærd forbød biskop Hans Mikkelsen »rektor Henrik« at give dimissionsvidnesbyrd. Det hjalp tilsyneladende ikke noget, for i februar 1640 måtte Hans Mikkelsen igen formane ham.

Den 21. juni blev Henrik Pontoppidan gift med Anne Krabbe i Odense Domkirke. Man ved ikke om det var hende, som han havde ventet på i tre år. Hans lange fravær fra skolen kan måske forklares ved, at han havde mødt Anne.

Helt klart er det dog, at Henrik Pontoppidan hellere ville være præst end rektor, især nu da han var blevet gift, for et præsteembede var bedre aflagt. Det lykkedes ham tilsyneladende at få et kald, for i januar 1641 kunne han fremvise en afskrift af det kongelige brev om Assens præstekald. Biskoppen gav ham tilladelse til at rejse til Kolding i den anledning. Christian IV opholdt sig muligvis på Koldinghus, og Henrik Pontoppidan har ønsket at henvende sig til kongen personligt. Der må dog være gået et eller andet galt, for Henrik Pontoppidan fik ikke kaldet. Mere kendes ikke til sagen, da biskop Hans Mikkelsens dagbøger slutter i 1641.

Der gik kun et år, så kunne Henrik Pontoppidan, nu som sognepræst for Vejle og Hornstrup, flytte til Vejle med sin kone, deres lille datter Ellen og den spæde søn Erik. Det var denne søn, der senere forfattede gravskriftet over Anne Krabbe. Kaldelsen skete ifølge gravskriftet ved kongens gunst, og det kan være, at denne formulering skal tages helt bogstaveligt. Ellen Marsvin kan have påvirket Christian IV til at give Henrik Pontoppidan embedet, idet han havde det svært som rektor og åbenbart ikke havde let ved at få et præsteembede. Han forblev i embedet til sin død og opnåede endog at blive provst i Nørvang Herred, selv om han heller ikke som præst kunne ændre sin temperamentsfulde adfærd.

Livet i Vejle i fejdetid

Det var ikke en rolig tilværelse, som Anne Krabbe og hendes familie fik i Vejle. Parret ankom med deres børn i august 1642 til en by, der kort efter måtte lide meget under Torstenssonsfejden (1643-1645). I 1649 gav Henrik Eriksen Pontoppidan i en indberetning denne skildring af, hvordan byen så ud efter de svenske lejetroppers ophold:

»Udi den svenske krig anno 1644 og 1645 er denne liden by og meget kommen til agters og forarmet, så at hen ved 24 eller flere par folk er bortflyttede, og en del for gæld henrunde, 9 eller 10 gårde står øde, som før haver været blandt de fornemste, og til købs opbydes.«²⁰

Byen var virkelig liden dengang og var endda lige ved at miste sine købstadsrettigheder i 1654 på grund af anlæggelsen af Fredericia. Samme år hærgede pesten også i byens nærhed, men Vejles borgere og dermed også præstefamilien slap med skrækken takket være stor påpasselighed. Senere hærgede Carl X Gustafs tropper i Jylland og dermed, som nævnt i gravskriftet, også i Vejle by. I deres sidste to år på jorden måtte Henrik Pontoppidan og Anne Krabbe leve med de fremmede tropper, hvoraf nogle var danske lejesoldater, der opførte sig værre end de svenske.

Problemerne pressede sig ikke kun på udefra. Ligesom i Odense måtte Anne leve med sin mands vanskelige sind, og al hans lærdom hjalp ham heller ikke i Vejle. Der opstod konflikter mellem Henrik Pontoppidan og hans sognebørn, og i et bevaret brev til stiftsøvrigheden i Ribe²¹ kræver han at blive sat for en gejstlig domstol, hvis det skulle komme til en rets-sag som følge af klager over ham. Utilfredsheden havde muligvis intet at gøre med hans embedsførelse. Snarere kan utilfredsheden være forårsaget af, at den begærlighed, som biskop Hans Mikkelsen omtalte, havde gjort Henrik Pontoppidan meget velhavende, og at han nu lånte penge ud til såvel betrængte Vejleborgere som til bønder og adelige. Selv Kirstine Munk, der døde i 1658 og havde boet på Boller Slot syd for Horsens Fjord, siden Christian IV havde forstødt hende, skyldte ham mange penge.²² Den gamle forbindelse fra tiden på Fyn eksisterede åbenbart stadig, og Ellen Marsvin og Kirstine Munk var det nærmeste, som Anne kom i nærheden af en adelig familie i Danmark. Henrik Pontoppidan og Anne Krabbes eneste datter Ellen kan endda være opkaldt efter Ellen Marsvin, selv om Ellen/Elin/Helene var et navn, som var almindeligt brugt i Anne Krabbes hallandske familie.

Trods Henrik Pontoppidans hårde og ubeherskede natur var hans kone og børn glade for ham, som gravskriftet og indskriften på gravstenen viser. Det vides også, at han i Vejle »med suk og græmmelse måtte finde mange, der betalte ham had for hans kærlighed, hvilket han overvandt ved standhaftighed og gudsfrygt, ved stilhed og årvågenhed«. ²³ Desuden gav han to af sine sønner »til Guds nådes erindring« navnene Ezekiel og Israel.²⁴ Men det hjalp ham ikke i forholdet til hans sognebørn.

Gravskriftet

Anne Krabbe og Henrik Pontoppidan døde som nævnt i 1659 og blev begravet i Sct. Nicolai Kirke i Vejle. Senere satte deres ældste søn, Erik Henriksen Pontoppidan, sine forældre et gravminde, som mange slægtsforskere endnu har glæde af. Nedenfor vil gravskriftet blive gennem-

gået, og alle citater stammer herfra. Erik Henriksen Pontoppidan tilføje i sin tid selv forklarende noter til teksten, og disse er gengivet under hvert afsnit. Det er fra disse noter, mange slægtsforskere har indhentet oplysninger om Anne Krabbes slægt. Man må dog forholde sig kritisk til Erik Henriksen Pontoppidans oplysninger. Specielt de, der vedrører de ældre generationer, er behæftet med fejl. Disse vil blive gennemgået separat i et efterfølgende afsnit.

Ligesom den forsvundne gravsten²⁵ oplyser gravskriftet over Anne Krabbe mest om Henrik Pontoppidans karriere. Man får dog indtryk af, at Anne Krabbe udfyldte den tids kvinderolle perfekt. Imidlertid er det hendes slægt, som sønnen beskæftiger sig med, da hans farbror, biskop Erik Eriksen Pontoppidan i Trondhjem, nogenlunde samtidig havde skrevet et gravskrift over sin mor Anna Lauridsdatter og hendes slægt. Ingen af forfædrene til Anna Lauridsdatter kan dog måle sig med Anne Krabbes med hensyn til afstamning.

Gravskrift over Anne Krabbe 1659, som E.H. Pontoppidan – sådan underskriver han sig – gjorde færdig i 1770'erne, lyder indledningsvis (på moderne dansk) som følger:

»Et gravskrift over den ædle og velbyrdige matrone og nu salig udi Herren Anne Krabbe, sin kæreste moder, som levede venlig og vel udi 19 år med sin kære husbond mand mag. Henrik Eriksen Pontoppidan. Fordum sognepræst udi Vejle og provst over Nørvangs Herred i Jylland, og døde i hendes alders 50. år. Gud forlene hende og ham med alle sande Guds børn en glædelig og ærefuld opstandelse på den store doms dag og unde dem at holde sabbat hos hannem evindeligt.«²⁶

Herefter følger et digt på latin, der i oversættelse lyder:

»Adel er intet & meget. Hvad er slægt? Intet, navn erhverves ved dyd,
Også dyd adlede vore forfædre. Hvad er slægt?
Meget, for fra berømmeligt blod
Fjernes ikke så let, hvad forhen var styrke.
Det er en pryde af heltes berømmelige blod,
Men større er at besejre slægten ved egen ros«.

Erik citerer derpå forskellige skriftsteder, som er udeladt her, og giver så sin mor ordet:

»Min herkomst (a) er af adelsstand,
Min fader (b) udi Hallands land

Fig. 2: Selv om tuschtegningen af S. Ravn stammer fra 1802, stod Sct. Nicolai Kirke endnu uforandret siden Anne Krabbes tid. Kilde: Vejle Stadsarkiv med tilladelse af Rigsarkivet og Nationalmuseet: *Danmarks Kirker*.

På Ølmanæs der boede:

Min moder (c) var i Norge fød,

Som fader min til ægte nød,

Med glæde gavn og gode.

De begge to af byrd og blod,

Der gammel er af dyder god,

Tilbørligen må prises;

Ti deres afkom vid[t] og bred[t]

Opregnes kan i mange led (d)

Og ædle våben vises,

(a) Hun er barnefødt[t] anno 1610 den 6. marts på hendes fædrengård Ølmanæs i Halland.

(b) Hendes far var ædle og velbyrdige mand Laurits Krabbe til Ølmanæs.

(c) Hendes moder var ædle og velbyrdige frue fr. Karen Friis til Gresnæs i Norge.«

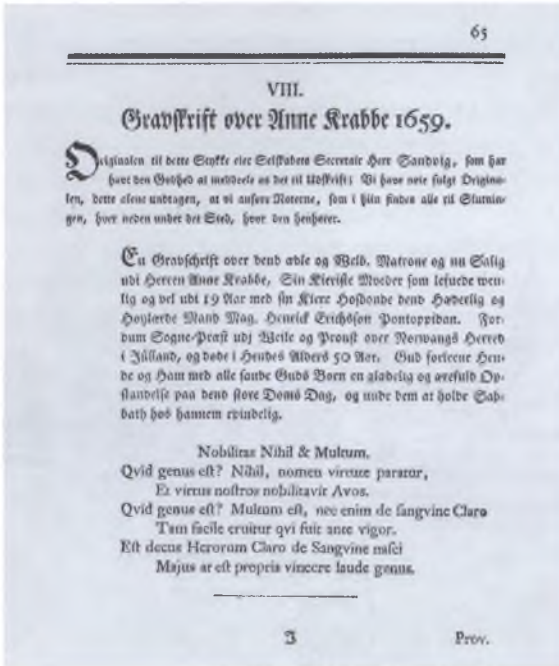

Fig. 3: Første side af *Gravskrift over Anne Krabbe 1659*, udgivet 1824 af Det Kongelige Danske Selskab for Fædrelandets Historie og Sprog. Originalen ejedes af Selskabets sekretær, hr. Sandvig. (Foto: Anna Marie Lebech-Sørensen)

I note (d) nævnes derefter Anne Krabbes aner i mange led. Da listen er lang, vil den blive omtalt og kommenteret efterfølgende.

Anne fortsætter:

»Blandt danske, norske og svenske mænd
 Af min slægt kan vises end
 En temmelig stor skare. (e)
 Tre brødre og to søstre med
 Jeg havde, men hver på sit sted
 Vi vidt adspredte boede.(f)«

Den store skare (note e) er ligesom anerækken ikke helt korrekt og vil som denne blive omtalt senere.

»(f) Hendes søskende var:

1. Den ældle og velbyrdige mand Peder Krabbe til Olsnæs i Norge [nu Sverige] og Ølmanæs, kaptajn, som har den ædle og velbyrdige frue Kirsten Due.

2. Ædle og velbyrdige Erik Krabbe, som udi den spanske krig anno 1637, blev skudt i stormen for Breda udi Brabant.
3. Ædle og velbyrdige Peder Krabbe til Ølmanæs, løjtnant, som døde anno 1667.
4. Ædle og velbyrdige frue fr. Kirstine Krabbe til Kiersgård og Jonserød, som havde først den ædle og velbyrdige mand Arved [Arild] Griis til Jonsø [Jonserød] og Stroxø [Struxø] og siden den velædle og velbyrdige herre Niels Hjulhammer til Kiersgaard, Eskelsø og Bolbynæs for dum velbestalter major for et regiment Västgöta Infanteri.
5. Ædle og velbyrdige Gertrud Krabbe, som havde først den hæderlige og vellærde mand hr. Jacob Eriksen Pontoppidan, sognepræst til Danemare udi Lolland og siden hæderlige og vellærde mand hr. Hans Mule sognepræst ibid. Og døde hun anno 1663«.

Anne Krabbe fortsætter sin beretning:

»Ved Guds forsyn fik jeg den mand,
Som gejstlig var og af forstand,
Han derfor mig befalede.

I Odense han rektor var, (g)
Til hannem kongen[s?] ynde bar,
Til præst ham derfor kaldte. (h)

(g) Han var Rector Scholæ Othianæ [Odense] & professor i det hebraiske sprog på gymnasiet samme sted udi i 6 år.

(h) Blev siden af kong Christian den Fjerde salig ihukommelse forordnet til at være sognepræst udi Vejle og provst over Nørvangs Herred i Jylland, hvis hæderlige familie opregnes udi det gravskrift, som hans kære broder den velærværdige hæderlige og højlærde mand mag. Erik E. Pontoppidan superindendent over Trondhjems Stift har ladet udgå over sin salig mor anno 1670.«

»Vi var sammen«, fortsætter Anne, »nitten år,
Ved herrens hjælp, som alt formår,
Jeg hannem seks børn føde.(i)

(i) Hendes børn:

Ellen født anno 1641, den 1. maj.

Erik [forfatteren af gravskriftet] født anno 1642, den 28. maj.

Lauritz født anno 1644, den 4. februar.

Israel født anno 1646, den 17. marts.
 Ludvig født anno 1648, den 7. maj.
 Ezekiel født anno 1652 den 20. juni.«

Anne Krabbe og Erik Henriksens ægteskab var tilsyneladende godt, trods hans opfarende karakter, og de døde næsten samtidig:

»Han lev[e]de med mig meget vel
 Thi sørgede jeg med billig skel,
 Der han fra mig bortdøde;
 Min tid den blev ej meget lang
 Efter min salig mands afgang, (k)
 Vi fast én alder nåede.

(k) Hun levede kun 25 uger efter sin sal. mand og døde anno 1659 den 7. september.«

Fig. 4: Kort over Vejle med Sct. Nicolai Kirke og præstegården overfor, som byen så ud inden ødelæggelserne i Torstenssonsfejden. Kilde: Vejle Stadsarkiv. Rekonstrueret kort af C.V. Petersen, 1924.

Henrik Pontoppidan blev 51 år gammel og døde den 14. maj 1659. Parret døde således begge under den anden Carl Gustaf-krig efter Roskildefreden i 1658, hvor Anne Krabbe oplevede, at hendes hjemstavn blev afstået til Sverige. Hendes søster Gertrud i Dannemare levede til 1663, men forinden havde hun haft den uhyggelige oplevelse, som præstehistorikeren S.V. Wiberg skriver, at »man i den bedrøvelige svenske fejde endog skar snørelivet op på hende for at få de da brugelige sølvmallers og sølvkæder deri«. ²⁷ Så slemt gik det dog ikke til i Vejle.

I gravskriftet lader sønnen Anne afslutte på denne måde:

»Vi døde vel i fejetid, (I) (...)

(I) Da den svenske, kejserlige, polske og brandenburgske armeer lå udi Jylland

Men leve dog hos Herren blid.

Den død var os en både.«

»Både« var det, fordi, som hun fortsætter:

»Med fred og fryd i himmelsal

Vi ærens krone bære skal

Og Gud til fulde kende:

Der fri fra sorrig, nød og død,

I Abrahams det bløde skød

At hvile uden ende.«

Denne afslutning udtrykker samme indstilling, som findes i Thomas Kingos salme *Far verden, farvel* flere år senere.

Anne Krabbes forfædre og slægtninge ifølge gravskriftet

Erik Henriksen Pontoppidan skrev, som ses af det foregående, et noteapparat til gravskriftet, og ovenfor er gengivet de noter, hvis oplysninger med én undtagelse, nemlig angående Anne Krabbes farmor, er korrekte. Erik Henriksen Pontoppidan har selv været med til begivenhederne eller har hørt om sin mors liv og om hendes forældre af hendes egen mund. Farbroderen biskop Erik Eriksen Pontoppidan kan også have bidraget med sin viden. De nærmeste aner er også så godt som korrekte, men herefter sker der i flere tilfælde en sammenblanding af personer. I *Personalhistorisk Tidsskrift* 1998:1 skrev jeg, at jeg stadig arbejdede på at verificere Erik Pontoppidans oplysninger, og nedenfor vil jeg med udgangspunkt i hans ovenfor udtagne noter beskrive resultatet af dette arbejde.

(d) Fædrene aner

»Hendes farfar var ædle og velbyrdige mand Erik Krabbe til Råø²⁸ i Halland«.

Erik levede endnu i det andet årti af 1600-tallet og kaldtes normalt ikke Krabbe, men Olssen efter sin far. Råø i Halland er en sædegård, som ligger på halvøen Onsala ved Kungsbackafjorden.

»Hendes farmoder var ædle og velbyrdige frue fr. Karen Haar til Ølmanæs«.

Farmoderen kendes ikke, men der er et vist slægtskab med slægten Hård.²⁹

»Hendes fars farfar var ædle og velbyrdige mand Oluf Krabbe til Råø, fordum kong. majest. sekretær ved Danske Cancelli og siden landsdommer i Halland. Han var ædle og velbyrdige mand Laurits Krabbe til Råø og ædle og velbyrdige frue Dorthe Litle til Sem på Eger i Norge deres søn.«

Oluf Krabbe brugte heller ikke navnet Krabbe, men kaldte sig Oluf Lauritsen. Om han var sekretær ved Danske Kancelli vides ikke, men han var landsdommer i Nordhalland og omtales i 1537 og 1551.³⁰ At hans kone var Dorthe Litle, er ikke korrekt.

»Hendes fars farmor var ædle og velbyrdige frue fr. Ingeborg Hommer, som var ædle og velbyrdige mand Erik Hommer til Hammerstad i Hedemarken i Norge, fordum domherre til Hammerstad og ædle og velbyrdige frue fr. Margrethe Rosensværd til Øsbygård deres datter.«³¹

Dette er urigtigt – farmorens navn kendes ikke.³²

»Hendes fars morfar var ædle og velbyrdige mand Gullbrand Haar til Ølmanæs, kong. majestæts kommandant og befalingsmand på Varberg Slot, som var ædle og velbyrdige Peder Haar til Wiig i Sverrig og ædle og velbyrdige frue fr. Margrethe Lillie Høg til Klostrup i Sverrig deres søn.«

Anne Krabbes fars morfar kendes ikke, og Gullbrand er hendes farfars (Erik Olssens) bror. Han var Hans Holcks foged i Fjäre Herred og skrev sig til Ölmanäs. Tilknytningen til Varberg Fæstning er delvis korrekt, idet Gullbrand var en af de danske adelsmænd, der faldt i slaget mellem danske og svenske tropper om fæstningen fredag den 14. september 1565 under Den Nordiske Syvårskrig 1563-1570. Han nævnes i Christen

Munks samtidige fortegnelser over danske adelsmænd, som faldt i krigen 1563-1567 blandt »Herremænd, som er døde og slagne af Danmarks adel fra dette år 1563 og til dette år 1566: Guldbrand Olsen, slagen på Varberg«. Navnet Haar kan stamme fra Gullbrands hustru Annas mor (se nedenfor). Anna selv vil herefter blive betegnet »Anna NN«, da hendes fars navn er ukendt. Det var ovennævnte Hans Holck, som var kommandant på Varberg Fæstning,³³ og han blev taget til fange i det omtalte slag, men døde senere i fangenskab af sine sår. Anna NN fik i 1572 af Frederik II tilladelse til at bo i Malmö i fire år, da hendes mand var faldet ved Varberg.³⁴ Gullbrand Olssen og Erik Olssens forældre kendes ikke, kun faderens fornavn, der sikkert var Oluf. Der er et fjernere slægtskab med slægten Lilliehöök.

»Hendes fars mormor var ædle og velbyrdige frue fr. Magdalene Hierte, som var ædle og velbyrdige mand Carl Hierte til Daløse i Halland og ædle velbyrdige frue fr. Anne Kaule til Gåsevad i Halland deres søn.«

Dette er forkert. Anne Krabbes fars mormor kendes ikke, men Gullbrand Olssens kone, Anna NN, var af den svenske adelige slægt Ribbing.³⁵ Anna NN havde blandt andet en halvbror Bengt Larsson (Hierta), som var født på Ölmanäs. Deres mor Elin var af svensk afstamning – hendes fætter var Per Carlsson (Store) på Högalid i Kinds Härad i Västergötland – og dermed var hun datter af herredshøvding Knut Ribbing, der levede i 1516.³⁶ Bengt Larsson deltog på dansk side i Den Nordiske Syvårskrig. Derefter skiftede han side, ligesom broderen Jöns senere gjorde.³⁷

Anna Kaule eller Olufsdatter Kafle er også slægt, men forkert anbragt, da hun, der i sit første ægteskab var gift med Bengt Arvidsen Griis på Struksjö i Veddige Sogn, blev gift med Gullbrand Olssens søn Oluf Gullbrandssen (Krabbe), der døde i 1601, mens hun selv levede til 1618. Det var ved arv efter fætteren, at Anne Krabbes far blev ejer af Ölmanäs.³⁸

Der var også en tættere forbindelse til slægten Hierta. Anne Krabbes faster Kirsten Eriksdatter Krabbe var gift med Torsten Bengtson Griis eller Hierta, som var søn af ovennævnte Bengt Larsson Hierta og Maria Griis, datter af Torkel Arvidsen Griis, en anden dansk adelsmand, som var udvandret til Sverige i slutningen af 1600-tallet.

Der bliver hermed også slægtskab til slægten Griis, som E. Henriksen Pontoppidan, uvist af hvilken grund, ikke nævner, selv om han fortæller, at hans mors søster Kirstine var gift med Arved (Arild) Griis, søn af Erik Griis, som var bror til Anna Kafles første mand og til ovennævnte Torkel Arvidsen Griis.³⁹

Fig. 5: Kortet over Nordhalland viser Ölmavalla og halvøen Onsala med sædegården Råö i 1718, tegnet af Johan Söderling. Kilde: Landsarkivet i Lund med tilladelse af Landmåteriet.

d) Mødrene aner

»Hendes morfar var ædle og velbyrdige mand Peder Friis til Græsnæs i Brasberg Len i Norge, fordum lagmand i Skien.«

Dette er rigtigt. Græsnæs er sandsynligvis Gjærnæs i Aust-Agder. Peder Friis nævnes også til Birkevold i Eidanger i Norge, og foruden at være lagmand i Skien var han det også i Tønsberg. Han levede omkring 1570.⁴⁰

»Hendes mormor var ædle og velbyrdige frue fr. Kirsten Lystrup til Birkevold [Birkevold]«.

Dette er også rigtigt, og Kirsten sad enke i 1576.⁴¹

»Hendes mors farfar var ædle og velbyrdig mand Hans Friis til Hassinggård i Jylland, forstum kongl. ma. og rigets jægermester, som var ædle og velbyrdige mand Hermann Friis til Landviggård i Nedenæs Len i Norge og Vandsholm i Sverige og ædle og velbyrdige frue fr. Anna von Ahlefeldt til Bukhave i Holsten deres søn.«

Herman Friis til Landvig og Anna von Ahlefeldt havde en søn Hans, som igen havde en søn Peder, men der er ingen beviser for, at han var identisk med Peder Friis til Græsnæs.⁴²

Der er dog forbindelse til Hassinggård og andre gårde i Vester Hassing Sogn, Kær Herred i Jylland, gennem Annes bror, Peder Krabbe.

»Hendes mors farmor var ædle og velbyrdige frue fr. Karen Juul, som var ædle og velbyrdige mand Jens Juul til Hesselmed i Jylland og ædle og velbyrdige frue fr. Vibeke Lunge til Tirsbæk i Jylland deres datter.«

Disse personer har eksisteret, og de var forældre til nedennævnte Vincents Juul, men de er ikke Anne Krabbes aner. Dog er der et vist slægtskab med slægten Lunge. Fra Dyreslægten nedstammer slægten Lunge, og Hans Dyre til Boller og Knivholt i Nordjylland, der ejede flere ejendomme i Bohuslän, var gift med Anna Pedersdatter Maaneskjold, datter af Peder Knudsen Maaneskjold, til Aggervig/Åkervik i Stenkyrka Sogn og Olsnäs i samme sogn på Tjörn. Anna Pedersdatter Maaneskjolds bror var Knud Pedersen Maaneskjold, som var gift med Kirsten Due, datter af Lars Håkansson Duva til Kårtorp i Kinne-Vedum i Västra Götalands Län. Efter Knud Maaneskjolds død giftede Kirsten sig med Anne Krabbes bror Peder.⁴³ Knud Pedersen Maaneskjolds søn af første ægteskab, Jørgen, var gift med Börta Olsdatter Green til Rossö, der også var slægt, født på Kärreberg i Stala Sogn på Orust.⁴⁴

»Hendes mors morfar var ædle og velbyrdige mand Niels Lystrup til Birkesvold, som var ædle og velbyrdige mand Christen Lystrup og ædle og velbyrdige frue fr. Anne Benkestok til Hanegaard i Stavanger Len deres søn.«

Det er rigtigt, at Anne Krabbes mors morfar var Niels Lystrup,⁴⁵ men hans fulde navn var Niels Lauritsen Lystrup. Han var lagmand i Oslo og boede på gården Birkesvold i Eidanger, men han var ikke søn af de ovennævnte personer. Niels Lauritsen Lystrup var gift to gange, første gang med Kirsten Madsdatter Green, anden gang med Marine Pedersdatter, og det er denne, som er mor til Kirsten Lystrup.

»Hendes mors mormor var ædle og velbyrdige frue fr. Kirsten Green, som var ædle og velbyrdige mand Mads Green til Toreby i Bohuslen og velbyrdige frue fr. Anne Gyldenax til Hørbygård på Sjælland deres søn.«

Det er blevet fremført, at Mads Green er en anetavlekonstruktion,⁴⁶ og ingen Gyldenax har skrevet sig til Hørbygaard på Sjælland.

Anne Krabbes mors mormor var altså Marine Pedersdatter, og hun var datter af Peder Hansen Skjolderbaand. Man ved ikke, hvad hans kone hed, men hun var datter af Jens Lauridsen Baden til Ottestrup på Sjælland og søster til Iver Jensen Jernskjæg Baden på Fritsø, en stor herregård i Norge og lensmand i Bratsberg Len.⁴⁷ Dette nævnes ikke af Erik Henriksen Pontoppidan. Angående Torreby i Foss Sogn i Bohuslän var der her en slags slægtskab, da Henrik Pedersen Maaneskjold, søn af ovennævnte Peder Knudsen, ejede Torreby omkring 1630.

»(e) **Hendes nære slægt og blodsforvandre**«

»Hans højgrevelige excellence greve Leonhart [Lennart] Torstensson, fordum Sveriges riges generalfeltmarskal og generalguvernør over Pomern«.

Det kan forekomme besynderligt, at Torstensson nævnes som den første nære slægtning, da det var efter hans indfald i Danmark i 1643-45, at der stiftedes den fred mellem Danmark og Sverige i Brömsebro, som blandt andet medførte, at Halland pantsattes til Sverige. Slægtskabet er fjernt, og jeg skal ikke komme nærmere ind på det.

»Højædle og velbyrdige Hans Litle, fordum statholder i Norge.«⁴⁸

Erik Henriksen Pontoppidan har naturligvis ment, at dette måtte være rigtigt, da han troede, at Dorthe Litle var en ane, men umiddelbart kan rigtigheden ikke bekræftes. Hans Pedersen Litle/Basse ejede dog gården Sem, hvortil ovennævnte Peder Friis nævnes.

»Højædle og velbyrdige Anders Green, fordum Norges riges kansler«.

Anders Green døde i 1614, og med ham uddøde slægten på mandssiden. Han opgives at være af hallandsk adel, og der er et endnu uafklaret slægtskab med ham, men der eksisterede som nævnt en slægt Green til Rossö. Anders Greens søster Bodil var gift med Peder Knudsen til Olsnäs og Aggervig/Åkervik, far til Knud Pedersen Maaneskjold, som Peder Krabbe, Anne Krabbes bror, efterfulgte som ægteemand. Anders Green nævnes til Sundsby i Valla Sogn på Tjörn efter sin far. Han var blandt andet kancellisekretær, Christian IVs sekretær i København, hvor han, ligesom Hans Litle, deltog i udarbejdelsen af et forslag til en ny lovbog for Norge. I 1604 blev Anders Green udnævnt til Norges kansler, hvor han afløste Hans Litle, der var død to år tidligere.

»Højædle og velbyrdige herre Johan Haar til Jelle [Hjällö i Fågelås Sogn] og Ølhammer [Ekhammar i Grevbäcks Sogn], nu velbestalter generalmajor i infanteriet, samt landshøvding over Halland«.

Det er ikke klart, hvordan slægtskabet er med Johan Hård (1617-1691), men Erik Henriksen Pontoppidan troede, at slægten Hård var nær familie.⁴⁹

»Velædle og velbyrdige Peder Hierte, nu velbestalter oberst«.

Dette er rigtigt. Han er søn af Lars Bengtsson Hierta, der var født i 1613 som søn af Bengt Larsson Hierta og Maria Torkelsdatter Griis. Han blev udnævnt til oberst i 1673 og til generalmajor i 1677 – gravskriftet er således affattet, eventuelt revideret, mellem disse to årstal. Peder Hierta døde i 1693. Hele slægten blev svensk, efter at ovennævnte Anna NNs halvbrødre Bengt og Jöns var blevet svenske, og Peder Hierta indlagde sig megen hæder i krigene mod Danmark i 1600-tallet.⁵⁰

»Velædle og velbyrdige herre Reinholt Heidendorph, fordum velbestalter oberst«.

Han var Anna von Ahlefeldt første mand, men ikke slægt.

»Velædle og velbyrdige mand Vincents Juul, fordum befalingsmand på Bergenshus«.

Der var som nævnt en slags slægtskab gennem Kirsten Duva.

»Velædle og velbyrdige mand Gullbrand Krase, kommandant på Varberg Slot, som i stormen blev skudt af de svenske«.

Se ovenfor: Gullbrand Olssen.

»De ædle og velbyrdige mænd Hans og Bent Hierte«.

Begge var efterkommere (oldebørn) af Anna NNs halvbror Bengt, børnebørn af Lars Bengtsson Hierta og sønner af Bengt Larsson Hierta. Hans var løjtnant og døde i 1677, mens Bengt var ritmester og døde i 1696.⁵¹

»Den ædle og velbyrdige frue fr. Ellen Krabbe til Skabo i Varnums Sogn«.

Ellen/Elin/Helena var Anne Krabbes kusine, datter af Annes farbror Jens Erikssen, der var gift med den svenske Märta Petersdotter Store, datter af slotsloven på Gullbergs fæstning, og Elin arvede Råö efter moderens død i 1653. Faderen var død 19 år tidligere. Elin var først gift med den svenske regimentskvartermester Jost Brockenhusen ved Älvsborgs regiment, som faldt i slaget ved Landskrona i 1644. Dernæst blev hun gift med Peder Eriksson Rosenskiöld til Forsvik, bypræsident i Göteborg og herredshøvding i Älvsborgs Län. På gravstenen over ham (død i 1656) og hans første kone Catharine (død i 1641), der findes i domkirken i Göteborg, kaldes han borggreve i Göteborg, til Forsvik. Han er sikkert ikke begravet her, men derimod i Storkyrkan i Stockholm, hvor hans søn

blev begravet i hans »sal. faders grav« i 1661. Her er Rosenskiölds våben opsat ligesom i Mjöltorp Kirke. Elin selv døde i 1684.⁵²

»Den ædle og velbyrdige frue fr. Karen Griis til Jønsørød, Struxø etc., som har den velædle og velbyrdige oberst Claus Kuglehielm«.

Karen Griis var Anne Krabbes niece, da hun var en datter af Annes søster Kirstine Krabbe til Kiersgaard og Jønsørød, som er nævnt under Annes søskende.

»De ædle og velbyrdige Hjulhammere til Kæret, Eskildsø etc.«.

Efterkommere af Kirstine Krabbe.

»De ædle og velbyrdige Brockenhuser til Råø og Skabo«.

Kusinen Elins efterkommere.

Ukendte slægtninge

Der er en række aner og slægtninge, som Erik ikke kendte til, og som derfor ikke er med i gravskriftet. Det drejer sig primært om medlemmer af slægten Ribbing. Gullbrand Olssens kone, Anna NNs mor, var som nævnt Elin og skulle ifølge ridderhusgenealogerne være af slægten Hård.⁵³ Elins første mand kendes ikke, men hun var anden gang gift med Lars Ragvaldsson til Ölmanäs, der var væbner og dommer (tinghører) i Fjäre Herred. Det er ham, som er far til ovennævnte Bengt Larsson, og som blev stamfar til slægten Hierta.⁵⁴

Elin var datter af NN og Karen/Karin Ribbing (d. ca. 1572), som igen var datter af herredshøvding i Marks Härad Knut Ribbing og Kerstin Gustafsdotter stjärna på Svansryd, nu Svansjö i Toretorps Sogn i Västergötland. Knut Ribbings far var herredshøvding Per/Peder Ribbing i Marks Härad. Både Knut Ribbings og Kerstins slægt kan følges længere tilbage i tiden.⁵⁵ Slægten Ribbing var gennem flere århundreder en af de mest indflydelsesrige slægter i Sverige og havde store godsbesiddelser. Hvis Erik havde kendt til forbindelsen, ville han uden tvivl have skrevet om den. Han var, som gravskriftet viser, meget stolt over sin mors afstamning. Muligvis har han gjort den fornemmere, end den var, men de personer, som han nævner, var kendte i tiden. Når deres navne eller deres ejendomme havde tilknytning til slægten, var det nærliggende for ham at tro, at personerne var slægtninge.

Spor af Anne Krabbes slægt

Anne Krabbes aner og slægtninge skal man således stort set finde blandt adelige/lavadelige personer i Halland, Bohuslän (nu Sverige) og Norge, mens der ikke fandtes aner og slægtninge i det nuværende Danmark. Derfor må det have været vanskeligt for Anne Krabbe at komme til at leve det meste af sit voksenliv i Odense og Vejle. Selv om søsteren Ger-

Fig. 6: Topstykket af den gamle altertavle i Ölmevalla Kirke. Indskriften er på dansk. Altertavlen var i den nu nedrevne kirke, da Anne Krabbe blev båret til dåben i 1610. (Foto: Anna Marie Lebech-Sørensen)

trud også boede på denne side af Sundet, var det milevidt fra Anne Krabbe.

Sporene af Anne Krabbes slægt findes i Halland (dengang Danmark), Bohuslän (dengang Norge), Småland og Västergötland. Det drejer sig især om »Säteriet« på Ölmanäs i Ölmevalla Sogn, hvor hun blev født for mere end 400 år siden. Sædegården er nu en almindelig bondegård, og ingen af bygningerne fra dengang findes, men på den nuværende gårdsplads viser man stedet, hvor sædegårdens hovedbygning lå. På Anne Krabbes tid var alle bygninger af træ, og dem kender man muligvis en beskrivelse af.⁵⁶

Den gamle Ölmevalla Kirke, hvor Anne Krabbe blev døbt, blev sidst i 1800-tallet erstattet af en ny kirke, så der er kun topstykket af en altertavle tilbage fra Anne Krabbes tid. Den bærer en dansk indskrift: »Hvo

Som Bliver Bestandig Indtil Enden skal blive salig«. I midten ses et maleri af Jesus, der sidder ved et bord med brød og vin, og nedenunder står nadverens indstiftelsesord, ligeledes på dansk. Der nævnes ikke gravminder om slægten i en beskrivelse af den gamle kirke.⁵⁷

Annes bror Peder (den ældre), der overtog Ölmanäs efter forældrenes død, boede på sin kones sædegård Olsnäs i Bohuslän. Denne gård er nu ligesom Ölmanäs kun en almindelig bondegård, men også her viser man stedet, hvor sædegården lå.

Den eneste af Annes søskende, som virkelig huskes som person, er søsteren Kirstine. Ved siden af den tidligere sædegård (Kiersgaard/Kærsgård/Kæret, nu bondegården Stora Kärret), som Kirstine og hendes anden mand, Niels Hjulhammar, ejede, ligger Istorp Kirke, hvor hun er begravet sammen med ham. Her findes under gulvet deres gravsten med en indskrift på dansk – Kirstine døde i 1673, og da var forsvenskningen endnu ikke rigtig begyndt. Desuden eksisterer de mange sædegårde, som ægteparret ejede, stadig, – dog igen som almindelige bondegårde med undtagelse af den smukke herregård Hellerup i Ljungby Sogn, hvor

Fig. 7: Knapegården, Säteriet Råö, som den ser ud i dag. Gården er Krabbernes stamsæde, men kun granitstenene minder om deres tid. Dog vidner de om, hvor vanskeligt det var at dyrke Råös jord. Bygningerne er nu som dengang opført i træ. (Foto: Anna Marie Lebech-Sørensen)

Kirstine boede med sin første mand. Den nuværende hovedbygning stammer fra tiden lige efter Kirstines død. På Kulturen i Lund kan ses Bosebo gamle kirke med Hjulhammars kirkebænk, for i Bosebo boede hendes søn Staffan.⁵⁸

En af Kirstines efterkommere af adelsslægten Natt og Dag ved navn Axel ejer tilfældigvis i dag Råö på Onsalahalvøen ved Kungsbackafjorden, hvorfra Krabbeslægten stammer. Denne gård er heller ikke nogen sædegård længere, men i *Hallands Landsbeskrifning* fra 1729 findes en beskrivelse af sædegården, som den kan have set ud, da Annes slægt ejede den. Gården kaldes stadig Knappegården, dog også Råö Lammgård, og den drives som mange andre gårde med mange forskellige aktiviteter.

Navnet Knappegården viser, at den Krabbeslægt, som Anne tilhørte, ansås for at være lavadelig,⁵⁹ da ordet knabe (svensk: knape) betegner en lavadelig person. Anne Krabbes søskende Peder og Kirstines ægteskaber er tegn på, at de stræbte højere i samfundet. Samme indtryk får man også af sagen om Annes arvegods, da hendes søskende i Halland ikke ønskede, at Anne skulle arve på lige fod med Kirstine,⁶⁰ fordi Anne havde giftet sig med en mand, der ikke var adelig. Nu eksisterer dette skel ikke længere, og det var interessant at besøge stedet og finde ganske vist fjerne slægtninge på Råö. Jeg var meget velkommen, og jeg har netop fået en invitation til at besøge den nuværende ejer af Ölmanäs, hvis familie har ejet gården i omkring 100 år, cirka det samme åremål, som Anne Krabbes nærmeste familie ejede den.⁶¹

Hans Gillingstam har været en uvurderlig hjælp både personligt og i sine artikler i mit arbejde med Anne Krabbes aner.

Noter

- 1 Danmarks Kirker XVII, Sct. Nicolai Kirke, Vejle, hæfte 2005, s. 73-197, især s. 170-79 og noterne 59 og 198.
- 2 Ibid. s. 171
- 3 C.V. Pedersen (red.):Vejle Bys Historie, 1927, s. 179
- 4 Christopher Giessing: »Pontoppidanernes SlægtRegister« i Giessing: Nye Samling af Danske, Norske og Islandske Jubellærere II, 2 a, København 1773, s. 216
- 5 Ibid., s. 216, 383
- 6 Landsarkivet i Lund: Fjäre häradsrätts dombock, arkiv A I a: 2, f. 40 v. 41 og 75 den 30. juni 1646. Gertrud nævnes ikke i en retssag om opgørelsen af Anne Krabbes gods mellem Henrik Pontoppidan på hendes vegne og de to endnu levende brødre, Peder den ældre og yngre Laurssønner Krabbe, samt søsteren Kirstine, gift med Niels Staffanson Hjulhammar til Kiersgård i Sverige. Anne Krabbe havde giftet sig med en ikke adelig person, og derfor mente hendes søskende ikke, at et skiftebrev skrevet på Kiersgaard den 16. december 1645 skulle følges.
- 7 Giessing s. 140 ff., 170ff.
- 8 Ibid. s. 215
- 9 Anne Riising og Mogens Seidelin (red.): Biskop Hans Mikkelssens Dagbøger 1626-1641, Odense 1991
- 10 Dansk Biografisk Lexicon 1887-1905, s. 525-531. Kirstine Munk var datter af Ellen Marsvin og blev gift til venstre hånd med Christian IV i 1615
- 11 Riising og Seidelin s. 136
- 12 S.V. Wiberg: En almindelig dansk Præstehistorie, 1870, s. 390
- 13 Efter sin mands død giftede Karen sig med hans efterfølger, Peder Rasmussen.
- 14 Riising og Seidelin s. 137
- 15 Attestats er et vidnesbyrd, som udstedtes især til teologiske kandidater om deres duelighed som prædikanter.
- 16 Riising og Seidelin s. 138
- 17 Ibid. s. 140. Den tidligere rektor, magister Jørgen Jørgensen Falster, frasagde sig samtidig sit embede, da han var blevet udnævnt til professor i logik ved gymnasiet i Odense.
- 18 Ibid. s. 147
- 19 Sikkert den senere provst i Odense Herred, Jacob Hansen Sperling (1591-1658).
- 20 C.V. Pedersen. s. 107
- 21 Ibid., s. 189
- 22 Landsarkivet for Nørrejylland: Vejle byfoged (registrant 108b), originale skiftebreve nr. 108, 16. november 1660
- 23 C.V. Pedersen s. 189.
- 24 Ibid. s. 189
- 25 Hans de Hofman: Hofmans Fundationer, 1755-1761. Samlinger af publice og private stiftelser, fundationer og gavebreve, som forefindes udi Danmark og Norge : udgivne efter kongelig allernaadigste tilladelse III, 1759, s. 723-728
- 26 Magazin til den danske Adels Historie I. bind 1824, s. 65-70. Alle citater i dette afsnit er hentet fra disse sider.
- 27 P. Rohde: Samlinger til Lolland og Falsters Historie ved I. Friis, 1859, s. 240. Wiberg s. 266
- 28 Hans Gillingstam: »Åtten Hiertas ursprung och den halländska ätten Krabbe« i Släkt och Hävd nr. 3, 1964, s. 197-210. Råö och Knappegården i Onsala, En nordhalländsk socken (u. å.) giver gode oplysninger om gården, men bygger på delvis forkerte kilder angående slægten.
- 29 Man troede længe, at hun var datter af nedennævnte Gullbrand Olssen, der i gravskriftet kaldes Haar, men hun kendes ikke. Se Gillingstam 1964 s. 380. Der er en fjernere tilknytning til slægten Hård. Se Gillingstam 1964 note 49
- 30 Hans Gillingstam: »Ribbing släkt« i Svenskt biografisk lexikon, bind 30, 1998-2000 s. 208
- 31 Ibid. s. 203
- 32 Der har eksisteret en Margrete Rosensverd til Østbygård, men hun hører ikke hjemme her
- 33 Otto Vaupel: Den Nordiske Syaarskrig, København 1891, s. 85
- 34 Gillingstam 1964 s. 202
- 35 Jan Eric Almquist: »Åtten Hiertas ursprung« i *Släkt och Hävd* nr. 1, 1969, især s. 181-182. Se også Personalhistorisk Tidsskrift 1998: 1, s. 71
- 36 Gillingstam 1998-2000 s. 97 ff.
- 37 Almquist s. 177f. og Gillingstam 1964 s. 199
- 38 Gillingstam 1964 s. 202
- 39 Ibid. s. 209
- 40 C.S. Schilbred: »De Lystrup Herremenner« i Norsk Slektshistorisk Tidsskrift, bind XX, hæfte 1, Oslo 1965, s. 37
- 41 Ibid. s. 37
- 42 Johan Tveiten: Landvik I. Gard og Grend og Landvig II. Ætt og Odel, Landbok 1961 Bind 1, s. 126-127 omhandler slægten Friis.
- 43 Carl A. Tiselius: Bohuslans gamla adliga gods och sätesgårdar, 1925, s. 13-15
- 44 Green til Rossö.
- 45 Schilbred s. 35-38. Sophus Jenssen: »Skack – Lystrup« i Norsk Slektshistorisk Tidsskrift, bind XX, hæfte 1, Oslo 1965, s. 47
- 46 J.A. Nordström: »Har släkten Darre i Bohuslän efterlämnat ättlingar bland lågadeln?« i Norsk slektshistorisk tidsskrift, Oslo 1940, s. 18-21
- 47 Personalhistorisk Tidsskrift 1998:1, s. 70, note 69. Schilbred s. 37
- 48 Om Hans Lite og Sem, se Tord Pedersen: Drammen: En norsk østlandsbys utviklingshistorie, bind 1, 1961 især s. 67ff. og 137ff.
- 49 Der er tilknytning til slægten Hård blandt andet gennem slægten Store, men også gennem slægten Ribbing, Johan Hård skrev sig også til Viken (Viig?) og var anden gang gift med Anna Lilliehöök af Fårdala. Desuden findes navnet Krabbe også i Hård-slægten, men det er ikke Krabbe af Halland. Se Gustaf Elgenstierna: Den introducerade svenska adelns ättartavlor: Hård af Segerstad nr. 17.
- 50 Hans Gillingstam: »Hierta, släkter« i Svenskt biografisk lexikon, bind 19, 1971-1973, s. 15 og Svenska män och kvinnor III, 1948, s. 148

- 51 Ibid., s. 440, 448
- 52 Elgenstierna: »Adliga ätten Bråkenhusen« nr. 288, Gillingstam 1064 s. 206 og Personalhistorisk Tidsskrift 1998:1, s. 71, note 73
- 53 Almquist s. 172
- 54 Gillingstam 1964, Almquist, Gillingstam 1971-1973, s. 15
- 55 Hans Gillingstam 1998-2000
- 56 Landsarkivet i Lund: Hallands Landsbeskrifning 1729
- 57 Roland Persson: Kyrkorna i Ölmevalla. Särtryk ur Vår Bygd, 1981
- 58 Rune Bolmblad: Kyrkorna och Kyrkoliv i Bo-sebo, 1965. Se blandt andet s. 4 og s. 20
- 59 Peder Krabbes våben har tre hjerter ligesom slægten Hierta. Krabbe af Halland, den ældre slægt, hvis ældste medlem er Bengt Krabbe, der var landsdommer i Nordhalland og boede på Kullagård i Veddige Sogn, førte også et hjerte i sit våben. Anne Krabbes slægt, den yngre slægt Krabbe af Halland, er givetvis beslægtet med denne, men hvordan forbindelsen er, er ikke klarlagt. Se Personalhistorisk Tidsskrift 1998:1 s. 54 og Gillingstam 1964 s. 208.
- 60 Kvinders arvepart var det halve af mænds.
- 61 Gösta Nelstad: Ågare av Ölmanäs (upubliceret, Göteborg). Oplysningerne om de første ejere bygger på de tidligere fejlagtige slægtsoplysninger.

Anna Marie Lebech-Sørensen, cand. mag i engelsk og dansk, lektor. Har blandt andet udgivet artikler i *Personalhistorisk Tidsskrift* 1988:2, s.165-182, s.199:1, s.109-110, 1992:2, s.189-212, 1993:1, s.53-67, 1998:1, s.34-73. Desuden kan nævnes *Højt fra træets grønne top*, *Peter Fabers jul*, 1994 samt 4-binds værket *Vindmøller og Vandmøller i Danmark*, 2001-2009. Adresse: amls@pc.dk

»På Tinge skal Mand Huus og Jord skiøde...« – Træk af tinglysningsvæsenets og skøde-panteprotokollernes historie

Af Ole Rasmussen

I Statens Arkiver ligger tingenes og retternes lange rækker af skøde- og panteprotokoller, som er gode kilder til personal- og ejendoms historie. Denne kildegruppe er et afkast af retternes virksomhed som tinglysende institutioner og giver oplysninger om blandt andet ejendomshandler, de involverede personer, panteforhold og ejendomsindskrænkinger, som for eksempel servitutter. I 1800- og 1900-tallet kan man også være heldig at finde fæste- og aftægtskontrakter. Artiklen omhandler skøde- og panteprotokollernes udviklingshistorie og berører træk af tinglysningsvæsenets historie.

Indledning

Tinglysninger af ejendomshandler og lignende har primært til sigte at sikre ejendomsret og gøre forhold omkring ejendomsretten gennemskuelige. Sikring af den private ejendomsret til fast ejendom – jord og huse – har i alle samfund, hvor privateje er det bærende princip, været væsentlig for opretholdelse af samfundsordenen. Også i det danske samfund har dette været gældende fra en uvis oldtid, hvor den private ejendomsret til jord slog igennem. I århundreder har det været væsentligt at få bevis på sin ejendomsret og få fastslået køkets gyldighed ved vidner og have en offentlighed om processen.¹ Denne offentlighed skal sikre tredjemand indsigelser og eventuelle krav på ejendommen, for eksempel ved anfægtelse af køkets lovlighed og oplysning om panteretigheder eller prioriteter. Disse principper er gennem tiderne søgt sikret ved, at ejendomsoverdragelse er foregået i offentlighed. I lange tider ved åbne eller begrænsede møder, senere da statsmagten kunne sætte sig igennem på tingene – landsting, herredsting og kongelige institutioner af forskellig art. Væsentligt er det at bemærke, at disse forhandlinger længe kun var mundtlige, ikke nedskrevne ved tingets foranstaltning, og kun dokumenteret ved vidnernes hukommelse. Først fra midten af 1500-tallet begyndte man at bruge tingbøger, hvor alle retshandlinger blev indført. Senere forsøgte man at indføre særlige skøde- og panteprotokoller og meget sent hjælpemidler til søgning i disse.

Det er som nævnt historien om disse protokoller, der her skal belyses. Den kan sætte tingene i perspektiv for alle, der er interesseret i slægts- eller ejendomshistoriske undersøgelser, og som kan have nytte af viden om denne kildegruppens udvikling. Men først nogle ord om forholdene i Middelalderen op til de første tingbøgers fremkomst i 1500-tallet.

Middelalderens tinglysning

»På ting skal man jord skøde og ikke andetsteds ...«, således lyder de formanende ord i Jyske Lov, kapitel 37. Dette gentages i Danske Lov i 1683² og i Tinglysningsloven af 1926: »Rettigheder over fast ejendom skal lyses til ting for at få Gyldighed.« Disse bestemmelser belyser, at samfundet, lige siden der etableredes rigsdækkende magtstrukturer, havde en interesse i få reguleret overdragelsen af fast ejendom.

Jyske Lovs bestemmelser, hvor det kan diskuteres, om de blev gennemført fuldstændigt i praksis, viser hen til en overgangsperiode mellem sædvaneret og normative bestemmelser. »Andetsteds« antyder, at der er andre steder, hvor overdragelse fandt sted. Disse kunne være på selve ejendommen med slægtninge og naboer som vidner eller i landsbyen ved gade- eller kirkestævne med samme vidner.

Landskabslovene (Skånske, Sjællandske og Jyske Lov) fra 1200-tallet forsøgte mere eller mindre eksplicit at forlægge skødningen til de autoriserede ting – herredsting, landsting eller kongens og, i Skåne, ærkebispens ting. Da købstæderne efterhånden blev etableret, gjaldt dette også bytingene.

Dette kan vel have haft nogen virkning, men i den senere middelalder var der en udpræget tendens til, at adelen og købstadborgere gik uden om tingene og gennemførte deres ejendomstransaktioner privat ved bevidnet brev, kraftigt støttet af, at skrivekundskab blev mere almindelig og papir mere tilgængeligt. Senere forsøgte statsmagten at trække transaktionerne tilbage til tingene og indføre skøde- og panteprotokoller til dokumentation. Det skal vi vende tilbage til, men først skal vi se på selve skødningsprocessen.

Skødning: Den symbolske ejendomsoverdragelse

Der findes ingen kilder, der kan belyse lokalisering og procedurer for skødning, før landslovene giver oplysninger, der kan referere til tidligere praksis. Ud fra paralleller med omliggende samfund og for så vidt også gamle kulturlande i Mellemøsten, det antikke Grækenland og Rom, kan man antage, at ejendomsoverdragelse fra meget gammel tid er sket på den pågældende ejendom under symbolske former i overværelse af slægt

og naboer. Den håndgribelige, højtidelige og visuelle akt for afslutningen af aftalen var vigtig og nødvendig for at sikre erindring om og vidner på overdragelsens rigtighed og derved sikre både offentlighed og bevis. Det, vi kalder den symbolske form, var således en bindende akt, der nærmest kan sammenlignes med vore dages underskrifter på slutkontrakter.

Vi har ikke danske kilder til andet end den nedenfor beskrevne skødningsceremoni og dens varianter, men overdragelse af jord ved grænseomgang, slukning af arnen og en ceremoni, når sælgeren forlod ejendommen, er bevidnet i nordisk og germansk ret.³ De symbolske former i det danske område afspejler sig dels i ærkebiskop Anders Sunesens latinske parafrase af Skånske Lov omkring 1220, dels røber de sig langt op i tiden i skødebreve og tingbøger. Selve ordet at »skøde« beskriver en af de symbolske former for ejendomsoverdragelse. Anders Sunesen refererer det således i Skånske Lov kapitel 38:

»Hvad scotacio (skødning) er.

Ved salg af jorder er det til overførelse af ejendomsretten nødvendigt, at der iagttages en vis form, hvorved sælgeren lægger en smule jord i køberens kappe, der holdes udbredt i hænderne af de tilstedeværende, som, hvis man drager i tvivl, at der er foregået noget, kan aflægge vidnesbyrd om sandheden deraf, idet sælgeren samtidig med, at han betegner den jord han afhænder, erklærer, at han overfører ejendomsretten til køberen af den. Og denne form kan efter et i vort folkemål anvendt ord meget passende kaldes scotacio (skødning).«⁴

Denne form for skødningsceremoni med den symbolske overførsel af jord fra den solgte ejendom til købers udbredte kappe eller skød er bevidnet langt op i tiden. Formuleringerne kan veksle. Nogle gange er det den konkrete skødning i Anders Sunesens version, der anføres: »med jord og muld«; andre gange medtages de redskaber, der er brugt til optagelsen og overdragelsen: »med kniv og muld« eller »med gren og tørv«. Helt op til slutningen af 1600-tallet findes enkelte eksempler på denne gamle symbolske overdragelsesceremoni. Tingets deltagere, offentligheden, der i 1600-tallet nok var skrumpet meget ind, blev præsenteret for en århundredgammel tradition: Visualiseringen af ejendomsoverdragelsen og den symbolske akt som den egentlige dokumentation for, at processen var afsluttet. Selv om tingbøger, protokoller og skødedokumenter med underskrift fastholdt salget på papir og dokumenterede det for »evigheden«, havde skødeceremonien, der ikke mere var rationel og relevant, levet sit eget stædige i liv befolkning-

gen. Den gav også navn til adkomstdokumentet – skødet – som vi kender det i dag.

Skriftlighed og dokumenter – en ny teknologi bliver almindelig: 1241-1558

»Det som for nyligt og sidst er sket, kan vi knap nok fastholde i hukommelsen, endsige besinde os på det, der ligger langt tilbage og er fjernt. Men den almægtige Guds godhed, der barmhjertigt hjælper os når det er nødvendigt, har omsider skænket vor vankundighed et nådigt og underfuldt lægemiddel, nemlig at vi kunne betro (...) overenskomster (...) til skriftlig ihukommelse, for at det, som kunne forgå i vor skrøbelige og korte hukommelse, kunne blive fastholdt i den levende skrift.«⁵

Indledningen til Erik Lams privilegium fra 1140 giver et godt indtryk af skriftligheden som et redskab i det danske samfund til permanent dokumentation af rettigheder, men også af, at den omgaves af en vis højtidelighed og formentlig også var forholdsvis sjældent anvendt.

Det er ingen tilfældighed, at dokumentets parthavere er konge og kirke. På et lavere niveau, som for eksempel landsting og herredsting, var mundtligheden og afhængigheden af tingsvidnernes hukommelse til dokumentation af rettigheder enerådende til op i 1200-tallet med en deraf følgende skrøbelighed på langt sigt. Men da skriftligheden brede sig, og det billige papir vandt indpas ved siden af pergamentet,⁶ fik man en ny teknologi til fastholdelse af aftaler og overenskomster manifesteret i form af et dokument.⁷ Det var ikke landalmuen, det vil sige selvejerne, der begyndte en almindelig anvendelse af dokumenter, men adelige og kirkegodsejere, der besad frit (fæste)gods og kunne magte eller bekoste dokumentsskrivningen.

Inden for tinglysningen, og i øvrigt ved overdragelse af ejendom, gaver og penge, begyndte man i 1200-tallets anden halvdel ved siden af den mundtlige, bevidnede tinglysning at udfærdige dokumenter om selve tinglysningsprocessen: Hvem var køber og sælger, hvilken jord drejede det sig om, hvem bevidnede processen og så fremdeles. Dokumenterne erstattede ikke tinglysningens retskraft, men de var beedigede bekræftelser på, at processen var gennemført på lovlig vis. Formodentlig altså en ekstra forsikring, der i retstvister, enten mellem parterne eller ved tredjemands krav, kunne støtte tingsvidnernes vidnesbyrd og støtte erindringen om, hvad der var foregået. Netop i de urolige perioder i 1300-tallet og i den fredeligere periode under Valdemar Atterdag og Dronning Margrethe, hvor kronen insisterede på generhvervelse af påstået uret-

mæssigt mistet gods, var det måske nødvendigt med en ekstra forsikring og dokumentation for besiddelse af gods.

På selve tingene nævnes skrivere – herredskrivere – i 1400-tallet, men funktionen kan være ældre. Tingsvidnebeedigede skøder kunne således udfærdiges skriftligt og blev det i voksende omfang i det følgende århundrede med det forbehold, der nævnes i det følgende. Logisk set var anvendelsen af dokumenter og arkiveringen af dem jo bedre end tingsvidners hukommelse for begivenheder tilbage i tiden. Men forholdet udviklede sig. Selve tinglysningens processen og det beedigede skødebrev erstattedes i stigende grad af et udentings beseglet og bevidnet brev. Dette borttrængte langsomt, men accelererende, skødningen på tinge. Det seglbehængte dokument, hvor det personlige segl i princippet ikke kunne forfalskes, blev i høj grad for adelens vedkommende i tidens løb til selve skødet – det bevisdokument, som gav købet retskraft.⁸

Meget væsentligt er det her at bemærke, at sælger og køber nu ordnede handelen sig selv imellem – privat og hemmelig kontrahering uden om tingene kaldet hjemmekøb – og uden den offentlighed og mulighed for indsigelser, som lysningen på tinget kunne give anledning til. Det foregik i praksis også uden lovbydelse, pligt til ved salg først at tilbyde slægtninge arvet jord.⁹ Formelt gjaldt Jyske Lovs bestemmelser stadig, men i praksis udviklede hjemmekøbet sig således, at en rettertingsdom i 1547 kunne erklære, at denne praksis havde »været lang tid gammel brug, sædvane og vedtægt blandt adelen«.¹⁰ Denne dom blev efterfulgt af recesserne af 1547 og 1558, der stadfæstede, at enhver adelsmand måtte sælge og skøde sit gods med brev, segl og gode mænds vidnesbyrd. Det skal ses i lyset af, at adelen på denne tid ejede en stor del af landbrugsjorden i det daværende danske område.

Også i købstæderne blev skødningen efterhånden afløst af private hjemmelsdokumenter. Landalmuen – bondeselvejerne, en minoritet af ejendomsbesidderne – anvendte stadig herredstingene og den mundtlige tinglysning til deres ejendomstransaktioner. Tinglysningen overlevede på vågeblus. Men for jordhandel i almindelighed var processen på tinge stærkt reduceret både ved landstingene, herredstingene og ved retterne i købstæderne.

Som en konsekvens af overgangen til dokumenter som bevis på ejendomshandler fulgte arkivering af skøderne. Kronen, kirken og klostrene og måske også tingene havde længe anvendt brevkister. Nu blev det også nødvendigt for den godsbesiddende adel at betjene sig af arkiver og arkiveringsprincipper for at kunne dokumentere sine ejendomshjemler. Karen Schousboe anfører eksempler, blandt andet dette fra midten af 1500-tallet fra Fru Eline Gøyes jordebog:¹¹

»De breve, som lyder på Gunderslevholm, Græse, Torbenfeld og Løgmose og på alt det gods, som der tilligger, desligeste på alt det gods, Hr. Mogens Gøye haver (...) de ligge alle på Gunderslevholm. De breve, der lyde på Krenkerup og alt det gods, der tilligger (...) De ligge på Krenkerup. (...) På hver af disse 3 foreskrevne hovedgårde står et skab, fuldt med skuffekister, som brevene ligge udi, og uden på hver skuffekiste står et bogstav og et tal(...). Lige sådanne bogstaver og sådan et tal, som står uden på hver skuffekiste, sådan et bogstav og sådan et tal står og bag på hvert brev, som ligger i den samme skuffekiste(...). Den bogstav og tal er så skrevet bag på hvert brev, for mand skal vide at lægge brevet i den samme skuffekiste igen, som det bør ligge, så at mand kan altid finde [det], når mand vil have [det]og lægge [det] i den samme skuffekiste igen.«¹²

Så var der orden i arkivet og brugeranvisning på, hvordan den skulle overholdes.

Den private kontrahering dens konsekvenser

Den private overenskomst mellem sælger og køber, og også mellem kreditor og debitor, ved udstedelsen af gældsbeviser med pant i gods – samt bekræftelsen på kontrakten ved udstedelse af beseglet og bevidnet brev – gav nok retsgyldigt bevis på, at handlingen var foretaget, men den udelukkede tredjemand fra indsigelser og indsigt i ejendomsoverdragelse og pantsætning. Den anden grundlov om offentlighed blev negligeret, hvilket medførte misbrug og svindel: En ejendom kunne sælges eller pantsættes til flere, uden at købere eller kreditorer havde mulighed for kontrol.¹³ Dette måtte selvfølgelig give ulemper for den almindelige ejendomsomsætning og låntagning i fast ejendom og for de almindelige deltagere på dette marked. Dette i en periode, hvor der var stærkt røre på ejendomsmarkedet med kirkegodsets overgang til kongen (og til dels adelen) samt omfattende mageskifter. Hertil kom ejendomshandel under en proces, hvor strøgodset samledes til sammenhængende godsbesiddelser. Situationen krævede tillid, ro og gennemskuelighed på ejendoms- og kreditmarkedet.

Samtidens magthavere – de højadelige rigsråder og kongemagten – var opmærksomme på dette problem og søgte på forskellige måder at angribe det. En af måderne var at kræve, at skødning skulle foregå ved tingene eller byens ret.¹⁴ En anden, at kræve ejendommens overgang til ny ejer, før skødet var retsgyldigt.¹⁵ Det skulle dog vare lang tid, før kampen var afsluttet for at skabe helt ordnede forhold og trække ejendoms-

overdragelserne i den store stil tilbage til tinget og få offentligheden og gennemskueligheden tilbage i det retslige rum.

Ved siden af lovgivning og retspraksis blev indførelsen af retsbøger og protokoller et væsentligt redskab i denne proces. Ved en gradvis tilbagerykning af ejendomshandler til tingene blev de rygraden i offentligheden omkring skødning og pantsætning helt op til tinglysningens ændringer i det 20. århundrede.

Påbudene om retsprotokoller i 15- og 1600-tallet

Det var i midten af 1500-tallet lykkedes adelen at sikre sig ret til skødning uden om tingene. Men i samme periode var der en modgående bevægelse – indførelsen af tingbøger. I en reces af 1551 forordnedes:

»Item skal hver tingscriffwer haffue en tingbog udi huilcken hand skal indtegne alle domme, skiødebreffue, widner og alle andre merckelige breffue, som gaar til tinget udi hans tidt, mett samme breffues dato, og naar samme scriffuer dør eller udi andre maade skilles ved tinget, tha skal den bog indleggis udi god forvaring, på det huer kand theraff forfare, om behoff giøres, hues (hvad) tilforn forhandlidt er... Sammeledis skal udi lige mode registreris alle breffue, som udgives for borgmester og raad i købstederne og samme bog forvaris på raadhus.«¹⁶

Hermed introduceredes tingbogen, der formentlig først slog igennem i købstæderne. Det er i alt fald her, vi en del steder finder dem bevarede fra midten af 1500-tallet, og her var der vel også størst behov og mulighed for kontrol. Fra Helsingør er bevaret en tingbog med skøder allerede fra 1549. På landet var behovet mindre, og adelsdominansen i ejendomsbesiddelse og privilegiet på privathandel reducerede tinglysningerne til et minimum ved herredstingene. Adelsens transaktioner foregik – hvis man overhovedet tinglyste – ved landstingene. Hvorom alting er, var det et dominerende træk i den følgende tid op til Danske Lov, at få gennemført kravet om tingbøger og gøre op med den private kontrahering.

Opgøret med adelsprivilegiet begyndte lovgivningsmæssigt i 1622, da det blev foreskrevet, at skødninger og pantsætninger skulle læses til de lokale landsting.

Dette blev fulgt op i 1632, hvor det pålagdes herreds- og landsting at indføre skøde- og panteprotokoller. Hermed var der fastlagt en struktur, der varede op til tinglysningens lov af 1926.

Disse bestemmelser var normative og blev kun i nogen grad efterlevet. Den følgende tid, til op i 1700-tallet, er derfor karakteriseret ved statsmagtens bestræbelser på at få dem fuldt efterlevet.

Danske Lov

En foreløbig kulmination var Danske Lov fra 1683, hvor man opsamlede og præciserede den foregående periodes bestemmelser på tinglysningsområdet.

»Paa Ting skal mand Huus og Jord skiøde og ej andenstæds, det er paa det Herrets- Birke- eller Bye-Ting, som Huus og Jord ligger under, om det er Kiøbstædgods eller Borgers eller Bondis Jord; Men til Landstinget om det er frit Jordegods; Og skulle alle Skiøder læsis og paaskrivis det første eller andet Ting næst efter de ere daterede, om de ere i den Provincie, hvor Godset ligger. Ligger Godset i en anden Provincie end Skiøderne ere daterede udj, da skulle de til tredje eller fjerde Ting læsis og paa-skrivis; Ti ellers kunne de ikke gielde mod lovligen tinglyste Breve, Indførsler, eller anden lovlig Adkomst, endog de for [før] dem ere daterede.«

Således bestemmes det i lovens 5. bog, 3. kapitel, artikel 28. Der blev også sat regler for skriverne ved retterne og deres protokolførelse (1. bog, kapitel 8, artikel.4):

»End skulle de [skriverne] der foruden have een Bog, hvorudi Gienpart af alle de Domme som udstædis skal indskrives; Item een Bog, hvorudi alle Pante- Mageskifte- Skiøde – og Gave-Breve, Maningsbreve og deslige, efterat de for Retten ere læste og baade af Dommeren og Skriven paaskrevne, Ord fra Ord skulle indføris og een hver til Efterretning deraf skriftlig givis, som haver fornødent at vide, om det Gods, som til Pant tilbydis, mageskiftis, skiødis, eller gifvis, til andre tilforn er pantsat eller afhændet.«

Med disse bestemmelser var der altså summeret op på en hundredårig udvikling fra forordningerne sidst i 1500-årene. Ejendomsoverdragelser og –pantsetninger var underlagt tinglysning eller –læsning,¹⁷ og dermed offentlighed. Der var på papiret skabt klare og ensartede regler for hele kongeriget, det var påbudt føring af skøde- og panteprotokoller, og der var med enevældens indførelse, og dens bestræbelser på at skabe et statsligt forvaltningssystem og bureaukrati, bedre muligheder for myndighed og kontrol.

Der var dog stadig strukturelle hindringer for en optimal gennemførelse af tinglysningsparagrafferne. Ejendomsstrukturen på landet, med hovedgårde med underliggende fæstegods og meget få selvejere, gav meget lidt aktivitet ved herredstingene med hensyn til adkomst, tinglysninger og læsning af pantebreve. Det forsinkede i sig selv indførelsen af

selvstændige skøde- og panteprotokoller – der var simpelthen ikke brug for dem. Det tog tid at skabe en bureaukratisk retsorganisation og udvikle kvalificeret personale. Og som i al anden lovgivning var der også negligering, omgælder af loven og gedigen svindel at bekæmpe.

Danske Lov satte en vis dynamik i gang i indførelse af skøde- og panteprotokoller, især i købstæderne. Ved herredstingene holdt man længe fast ved tingbogen som skødeprotokol for de få transaktioner, der var. Adelsgoods blev læst ved landstingene.

Panteregistre og realregistre – om identificering af debitorer, kreditorer og ejendomme i skøde- og panteprotokollerne

At intentionerne i Danske Lov ikke blev fuldstændigt opfyldt viser en forordning af 7.02. 1738: »Om Pantebøgers og de deraf givne Extracters tilforladeligere Indrettelse og Behandling efterdags.«¹⁸ På baggrund af uorden og falske udskrivninger fra tingbøgerne forordnedes øget kontrol med og indskærpet pligt til at føre skøde- og panteprotokoller. Dette hjalp på selve protokolføringen, og over tid udvikledes de lange sammenhængende protokolrækker, som de nu findes i Statens Arkiver. For vort formål er det væsentligste dog, at 1738-forordningen foreskrev hjælperegistre til søgning i skøde- og panteprotokollerne. I dens paragraf 2 bestemmes vedrørende panteprotokoller:

»Over denne Pantebog skal de [skriverne] holde accurate alphabetiske Registre, ei alene over Debitorernes og Kreditorernes Navne, men paa Landet eller ved Landstingene endog over Jordegodser som pantsættes, skjødes eller mageskiftes, hvori ei alene Hovedgaarder men [lands] Byerne hvori en eller anden Gaard pantsættes eller skjødes, Skove, Møller, Kirke- og Kongetiender og al anden Eiendom indføres at deraf til alle tider uden Møje af enhver kan udfindes om nogen Gaard eller Gods med Pant eller i anden Maade findes behæftede(...).«

Begrundelsen findes i den følgende paragraf:

»Saa ofte noget Skjøde læses (...) skal Skriveren notere hos i Registeret den forrige eller følgende Eiers Navn, paa det efterdags ikke nogen Skriver, som først kommer til Embedet, skulde af Uvidenhed, hvem Godset før have eiet, udgive mangelfulde Extracter, og deraf udelukke de Obligationer, som forrige Eier have udgiven.«

Så er vi tilbage til udgangspunktet for det hele: uagtsomhed eller – som det var forekommet – svindel med pantebrevsekstrakter skulle hindres

med offentlige registre over skyldnere og kreditorer ved siden af de kronologisk førte pantebøger.

Bestemmelsen blev udgangspunkt for to former for registre. En form, der blev den (næsten – det tog sin tid) øjeblikkelige: Et alfabetisk register, der anførte skyldnere og långivere med angivelse af den faste ejendom, der udgjorde pantet. Den anden form: En oversigt over adkomster, panter og servitutter med videre rubriceret efter de enkelte ejendomme (realregistre), som det tog over hundrede år at gennemføre helt i mangel på et brugbart identificeringssystem af ejendomme på landet og i købstæderne.¹⁹ Der var tilløb af forskellig art, men først med matriklen af 1844/45 fik man et redskab, der gav mulighed for et landsdækkende, ensartet system efter matrikelnumre, ejerlav (landsby, evt. hovedgård) og sogn på landet. I købstæderne var det opdelt efter bygrunde og markjorder. København fik dog en matrikulering i 1756/59 med en lidt anden systematik – numre, kvarterer og senere også efter de indlemmede sogne. Det kommer vi tilbage til i kapitlet om ejendomsidentifikation.

Realiseringen af 1738-forordningens bestemmelser om skøde-panteprotokoller og hjælperegistre

Forordningen af 1738 forholdt sig på protokolområdet til tre hovedproblemer:

Fig. 2: Herredstinget samledes i gammel tid ugentligt. Her tinglæstes blandt andet ejendoms-handler og pantsættelser af ejendomme. Her er det indendørs, men i lange tider foregik for-handlingerne i det fri. Kilde: Glossarium Juridico-Danicum 1641, Yale Law Library

1. Overholdelsen af Danske Lovs påbud om førelse af skøde-panteprotokoller
2. Indførelse af alfabetiske hjælperegistre på kreditorer og debitorer
3. Indførelse af hjælperegistre ført topografisk på hovedgårde og landsbyer

Til det første punkt kan henvises til, at der mange steder var eller blev anlagt skøde- og panteprotokoller før og i årene lige efter 1738. Men i mange landjurisdiktioner og enkelte småkøbstæder holdt man også efter 1738 fast ved de gamle tingbøger, hvor ejendomsoverdragelser og pantsætninger blev indført i en skøn blanding med domme og andre retsforretninger. Formentlig var ejendoms-omsætningen disse steder så ringe, at der ikke blev følt et behov for særprotokoller, før landboreformerne og det voksende bondeselveje tvang dem igennem. Dette modvirkede i sig selv normativ, regelstyret adfærd.

Det andet punkt var bestemmelsen om, at der skulle anlægges alfabetiske hjælperegistre med navne på kreditorer og debitorer. Det var ikke et helt nyt fænomen, der så lyset. Ved landstingene og i mange købstæder eksisterede de fra ældre tid. Men 1738-forordningen fik den virkning, at de blev anlagt mange flere steder i landjurisdiktionerne med den modifikation, at det skete over tid efter en bølge i årene umiddelbart efter 1738; at nogle alfabetiske registre begynder før 1738, skyldes at man 'tilbagedaterede'. Registerne kunne føres enten i protokollerne – som regel bagest – eller som løse registre, hvoraf nogle selvfølgelig kan være gået tabt.

Det tredje punkt var bestemmelsen om, at der på landet skulle anlægges alfabetiske hjælperegistre over handlede ejendomme, hovedgårde og deres fæstegods i landsbyerne »på Landet og ved Landstingene«. Dette kom i realiteten kun til at omfatte landstingene, og det endda i en meget ufuldkommen udformning.²⁰ Det mest udviklede ved nogle landsting var, at hovedgårde – godser – og landsbyer fik en særskilt rubrik, alfabetisk ordnet, eller blandet ind i det alfabetiske personregister med et referat af de skøder og pantebreve med videre, der relaterede til hovedgård eller landsby. Der var endnu ikke tale om selvstændige blade for de enkelte ejendomme. I landjurisdiktionerne er de undtagelsen, og da sent – i slutningen af 1700-tallet og begyndelsen af 1800-tallet, da presset fra det voldsomt ekspanderende selveje, bestemmelser om fæstekontraktens tinglysning og et mildt pres fra statsmagten satte ind.²¹ Vi finder dog sjældent noget, der ligner realregistrene efter 1845, med et særskilt blad, senere kaldet realfolium eller tingbogsblad, for hver ejendom, med angivelse af handler og hæftelser.

Sammenfattende kan man sige, at 1738-forordningen levede et liv uden store nye indgreb og til dels nåede nogle af sine mål inden de radikale ændringer i midten af 1800-tallet, men det var under voksende anspændelse.²² Man skal dog her, som ved tidligere lovbud, være forsigtig med at forudsætte, at praksis levede op til bestemmelsernes ordlyd. Den nævnte anspændelse af systemet blev bemærket i statsadministrationen, der i begyndelsen af 1800-tallet forsøgte at indkredse og tackle problemet med manglende søgemidler – nemlig realregistre. Kancelliet udsendte i juli 1817 et cirkulære til retsbetjentene om behov for indførelse af realregistre. Dette fulgtes op af en række kritiske betænkninger fra underretterne, hvoraf Holger Hjelholt ikke nægter sig fornøjelsen at citere en fortørnet retsskriver fra Ribe, der som frontfigur besværer sig over borgernes uefterrettelighed og deraf følgende uorden i registrering og protokollering.²³ Et hyppigt forekommende fænomen var, at adkomster ikke, som loven bød, læstes til tinge – især ved arveskifte og enkegiftermål. Men også ønsker om at spare rets- og andre afgifter kunne spille ind ved undladelse af tinglæsning.²⁴ I nogle herreder på Bornholm var tinglysning stadigvæk næsten ukendt. Den manglende tinglysning kunne indførelse af realregistre ikke bøde på, selv om de i øvrigt kunne være nyttige; for der er »ingen fuldstændig orden at opnaae, saalænge det gaar saaledes til«.²⁵ Initiativet førte således ikke til noget. Der manglede penge – det var lige efter statsbankerotten i 1813 – og der manglede en systematisk ejendomsregistrering som grundlag for indførelse af realregistre, som først forelå en generation senere.

Om identifikation af ejendomme – nummersystemernes indtog og udvikling

Matrikelnumre er en selvfølge i dag, men de var ikke nogen selvfølge i ældre tid. Matrikulering og deraf følgende nummerering – der af forskellige grunde ikke blev brugt til ejendomsidentifikation – har dog en historie, der rækker tilbage til enevældens begyndelse. Her startede landets – men ikke byernes – opmåling for at få et skattegrundlag, der hvilede på jordernes bonitet ved godser og i landsbyer. En sådan matrikel trådte i kraft allerede i 1662 (Landgilde-matriklen), revideret i 1664 (Amtsstuematriklen), men den store og vedvarende forandring skete i 1688, da Christian Vs Store Matrikel trådte i kraft. Her kom også købstæderne i spil med indførelse af såkaldte grundtakster, en skat ansat efter grund- og bygningsværdi samt næring. Grundtaksterne, og senere brandforsikringsnumre fra 1761, gav et vist grundlag for matrikelnumre i købstæderne, men de blev langt fra gennemført alle steder. Skattemæssige motiver lå altså til grund for de tidlige matrikuleringer, og i denne

henseende var jorder og ejendomme nødvendigvis identificeret. Dette gjorde sig imidlertid ikke gældende i henseende til identificering af ejendomme i forhold til tinglysningen.

Den store reform indtrådte med matriklen af 1844, der blev grundlag for ejendomsidentifikation i tinglysningen med bestemmelser om systematiske matrikelnumre, realregistre og ejendomsblade (realfolier) for den enkelte ejendom. I 1845 med virkning for landdistrikterne, i 1863 med nærmere regler for købstæderne.²⁶ København havde fået sine egne bestemmelser i 1756/59 med senere ændringer i 1806. 1844-matriklen – besluttet i 1802 og først afsluttet 1844 – var også i udgangspunktet en skattematrikel fremtvunget af inddragelse af ny jord til opdyrkning, ændringer i ejerforhold og behov for ny opmåling og nye matrikelkort. Men som vi skal se, var der kræfter, der så den landsdækkende nye matrikels nummersystem som et potentiale for ejendomsidentifikation i realregistre og fik dette sat igennem i en forordning allerede fra 1845; og – det er væsentligt at nævne – ved en statsadministration, der nu var så omfattende og udbygget – også på lokalt niveau – med kvalificeret personale, at den i modsætning til tidligere i højere grad magtede at sætte sine krav og mål igennem. Det betød ikke, at man over en nat satte en lovgivning på tinglysningsområdet i kraft; man lempede den igennem i et tempo, der i nogen grad overlod et initiativ til de lokale retter.

Forordningen om realregistre 28. marts 1845²⁷

I baggrundsbeskrivelsen for forordningen af 1845 om »en forbedret Indretning af Registrene til Skøde- og Panteprotokollerne« nævnes de kræfter, der nominelt stod bag anmodningen om en forbedring: provinsialstænderne. Her var der røster fra »de mindre Landbesiddere«, der argumenterede for den selvfølgelighed, at »Panteregistre ere af høieste Vigtighed for Eindomsrettens og Kredittens Vigtighed«, men også tilføje, at deres benyttelse »bedre og fuldstændigere kunne opnaas ved Realregistre end ved alfabetske Navneregistre«.

Kancelliet havde forelagt Majestæten dette andragende fra de jyske stænder og anerkendte med de obligatoriske forbehold, at der kunne være noget godt i andragendet. Man bemærkede også, at sagen så tidligt som i 1817 havde været oppe at vende, da man ved cirkulære til samtlige amtmænd havde indhentet erklæringer fra underretterne vedrørende almindelig indførsel af realregistre.

Sagen var da stillet i bero, væsentligt begrundet i to vanskeligheder: økonomien og hensynet til »de enkelte Eiendommers behørig Invidualisering«. Kancelliet, og det var nok i realiteteten A.S. Ørsted, der tidligt havde indset fordelene ved realregistre og på embeds- og inspektions-

rejser havde argumenteret lokalt for deres frivillige indførelse,²⁸ bragte nu nye argumenter i marken. Indførelsen af den nye matrikel, der gav alle jordbrug særskilte numre »til hvilke man ved Skjøde- og Panteregistrene kunne holde sig«. Ved ikke at indføre realregistre på en gang, men at de efterhånden blev indført, hvor de nuværende registre ikke gav fornøden betryggelse eller at de pågældende embedsmænd selv ønskede en bedre indretning, kunne man holde udgifterne nede. Kanceliet kunne derfor i princippet støtte initiativet, og et forordningsudkast blev forelagt provinsialstænderne, og den 28. marts 1845 blev forordningen udstedt.

I lovens paragraf 1 opregnes præmisserne. Der skal efterhånden indføres realregistre, som skal give klar og nøjagtig henvisning til de fulde tekster i skøde- og panteprokollerne:

»Ved de Retter, hvorved Adkomstbreve og Forhæftelser med hensyn til faste Eiendomme skulle tinglæses og protocolleres, skal der med de Undtagelser og andre nærmere Bestemmelser, der indeholdes i denne Vor Anordning, efterhaanden udarbejdes nye Realregistre, der give en klar og nøjagtig Henvisning til alle de steder i vedkommende Protocoler, der oplyse, hvem enhver Eiendom tilhører, hvad der hæfter på samme, og hvad der i øvrigt er tinglæst, som kan have Indflydelse på Eierens Ret til at raade over Eiendommen.«

I paragraf 2 anvises, at hver ejendom i almindelighed skal have særskilt nummer, hvilket er den væsentligste ændring i forhold til tidligere. Forordningen foreskriver videre, hvorledes man skulle forholde sig i landjurisdiktionerne, hvor ejendommene (selvejere og arvefæstere, men ikke fæsteejendomme) efter den nye matrikel sogn for sogn, og inden for disse landsby for landsby (ejerlav), var udstyret med matrikelnumre. Dette var til forskel fra købstæderne, hvor der herskede særlige og uensartede forhold.

Indførelsen af realregistre blev ikke gjort øjeblikkelig pligtige: »Vi ville for Tiden ikke have gjort slige Registres Udarbeidelse pligtig uden i de Jurisdiktioner, hvor der er en bestemt Trang til nye Register«. Men dog med snor i:

»Vort Cancelli haver gennem Amtmanden at indhente nøjagtig oplysende Beretninger og Betænkninger fra alle vekommende Jurisdiktioner saasom hine Øvrighedens egne Tanker desangaaende. Hvor det her ved findes, at Registerne ikke have hine Egenskaber og de heller ikke ved enkelte Forbedringer (...) kunne faa en saadan Paalidelighed, at det

derved indtil videre kan have sit forblivende, bør Vort Cancelli paalægge vedkommende Embedsmænd at udarbejde nye Registre i Overensstemmelse med de her foreskrevne Regler.«²⁹

Endnu et væsentligt punkt skal fremdrages, nemlig lovens anvisninger på, hvorledes realregistrenes ejendomsoplysninger med videre skulle føres i skemaform for hver enkelt medtaget ejendom med eksempler på hvilke oplysninger, der burde noteres på, hvad man kaldte ejendommens folium (ejendomsbladet). Problemet om hvilke oplysninger, især om adkomster, der tidligere blev – eller ikke blev – registreret, var som nævnt rejst under diverse høringer af retsbetjentene. Det løste sig næsten af sig selv. Staten skulle have sine (hartkorns) skatter, hvilket krævede registrering af selvejernes skøder, og da realkreditinstitutterne med videre blev almindelige långivere, krævede man tinglyst sikkerhed og identificerbare ejere.

Købstæderne – men nok købstadsjorderne uden for byernes grænser – var ikke omfattet af 1844-matriklen og fik ikke tvungne matrikelnumre. Forordningen henviste vagt til eksisterende matrikler, men billedet var meget broget, og først i 1863³⁰ blev der påbudt opmåling, matrikulering og nummerering af købstadsgrundene, en opmåling, der strakte sig over et åremål indtil 1880-erne.

Før de enkelte byer fik egentlige matrikelnumre, kunne de være registreret efter grundtakstnumre, som var et skattesystem, eller efter brandforsikringsnumre. Begge var systemer, der over tid kunne undergå ændringer, men som dog i nogle tilfælde anvendtes til at identificere ejendomme ved tinglysning. Som nævnt fik København matrikelnumre allerede 1756/59. Med byernes inddragelse var landet nu gennemmatrikuleret og realregistre, det vil sige tingbøger, indført ved alle underretter.

Tilstanden var nu, at alle skøder, pantebreve, servitutter og andre relevante dokumenter i deres helhed blev indført i skøde- og panteprotokollerne, og at der skete en kortfattet skematiseret, kronologisk notering om deres art og indhold i realregistret efter sogn, ejerlav og matrikelnummer. Her kunne man så ved opslag i protokollen kort underrette sig om, hvad der var tinglæst vedrørende en enkelt ejendom og ved henvisningen til skøde- og panteprotokollen se dokumenterne i deres helhed. Realregistret var og er således både et oplysnings- og søgemiddel.

Offentlighedsprincippet var også tilgodeset ved fremlagte lister over kommende tinglysningssager i underretterne med mulighed for tredjemands indsigelser. Hertil kom den obligatoriske oplæsning af dokumenterne i retten: Tinglæsningen, der retsligt/juridisk var afgørende for do-

1866 ff., s. 123
1867 ff., s. 123

Matrikelnr. 14a		Navn					Adkomster.	
Hemmeshøi Sogn		By						
St. No.	Tid.	St.	Fr.	St.		Documenterne.		
Ejendommen.						Ann.		
St. No.	St. No.	St. No.	St. No.	St. No.	St. No.	St. No.	St. No.	
1	1	1	1	1	1	1	1	
2	2	2	2	2	2	2	2	
3	3	3	3	3	3	3	3	
4	4	4	4	4	4	4	4	
5	5	5	5	5	5	5	5	
6	6	6	6	6	6	6	6	
7	7	7	7	7	7	7	7	
8	8	8	8	8	8	8	8	
9	9	9	9	9	9	9	9	
10	10	10	10	10	10	10	10	
11	11	11	11	11	11	11	11	
12	12	12	12	12	12	12	12	
13	13	13	13	13	13	13	13	
14	14	14	14	14	14	14	14	
15	15	15	15	15	15	15	15	
16	16	16	16	16	16	16	16	
17	17	17	17	17	17	17	17	
18	18	18	18	18	18	18	18	
19	19	19	19	19	19	19	19	
20	20	20	20	20	20	20	20	
21	21	21	21	21	21	21	21	
22	22	22	22	22	22	22	22	
23	23	23	23	23	23	23	23	
24	24	24	24	24	24	24	24	
25	25	25	25	25	25	25	25	
26	26	26	26	26	26	26	26	
27	27	27	27	27	27	27	27	
28	28	28	28	28	28	28	28	
29	29	29	29	29	29	29	29	
30	30	30	30	30	30	30	30	
31	31	31	31	31	31	31	31	
32	32	32	32	32	32	32	32	
33	33	33	33	33	33	33	33	
34	34	34	34	34	34	34	34	
35	35	35	35	35	35	35	35	
36	36	36	36	36	36	36	36	
37	37	37	37	37	37	37	37	
38	38	38	38	38	38	38	38	
39	39	39	39	39	39	39	39	
40	40	40	40	40	40	40	40	
41	41	41	41	41	41	41	41	
42	42	42	42	42	42	42	42	
43	43	43	43	43	43	43	43	
44	44	44	44	44	44	44	44	
45	45	45	45	45	45	45	45	
46	46	46	46	46	46	46	46	
47	47	47	47	47	47	47	47	
48	48	48	48	48	48	48	48	
49	49	49	49	49	49	49	49	
50	50	50	50	50	50	50	50	
51	51	51	51	51	51	51	51	
52	52	52	52	52	52	52	52	
53	53	53	53	53	53	53	53	
54	54	54	54	54	54	54	54	
55	55	55	55	55	55	55	55	
56	56	56	56	56	56	56	56	
57	57	57	57	57	57	57	57	
58	58	58	58	58	58	58	58	
59	59	59	59	59	59	59	59	
60	60	60	60	60	60	60	60	
61	61	61	61	61	61	61	61	
62	62	62	62	62	62	62	62	
63	63	63	63	63	63	63	63	
64	64	64	64	64	64	64	64	
65	65	65	65	65	65	65	65	
66	66	66	66	66	66	66	66	
67	67	67	67	67	67	67	67	
68	68	68	68	68	68	68	68	
69	69	69	69	69	69	69	69	
70	70	70	70	70	70	70	70	
71	71	71	71	71	71	71	71	
72	72	72	72	72	72	72	72	
73	73	73	73	73	73	73	73	
74	74	74	74	74	74	74	74	
75	75	75	75	75	75	75	75	
76	76	76	76	76	76	76	76	
77	77	77	77	77	77	77	77	
78	78	78	78	78	78	78	78	
79	79	79	79	79	79	79	79	
80	80	80	80	80	80	80	80	
81	81	81	81	81	81	81	81	
82	82	82	82	82	82	82	82	
83	83	83	83	83	83	83	83	
84	84	84	84	84	84	84	84	
85	85	85	85	85	85	85	85	
86	86	86	86	86	86	86	86	
87	87	87	87	87	87	87	87	
88	88	88	88	88	88	88	88	
89	89	89	89	89	89	89	89	
90	90	90	90	90	90	90	90	
91	91	91	91	91	91	91	91	
92	92	92	92	92	92	92	92	
93	93	93	93	93	93	93	93	
94	94	94	94	94	94	94	94	
95	95	95	95	95	95	95	95	
96	96	96	96	96	96	96	96	
97	97	97	97	97	97	97	97	
98	98	98	98	98	98	98	98	
99	99	99	99	99	99	99	99	
100	100	100	100	100	100	100	100	

Følgeside 123

Fig. 3: Registreringer af adkomster i Hemmeshøi by, Matrikelnr. 14a. Kilde: Korsør byfoged 1866 ff., Rigsarkivet

kumentets gyldighed overfor tredjemand. En oldgammel, lidt besværlig arv fra tiden, hvor folket mødte på tinge og repræsenterede lokalkendskab og kollektiv hukommelse. I retssalen måtte de fåtalligt fremmødte fungere som vidner fra offentligheden, og bogføringen af dokumenter i skøde-pante-protokollerne repræsenterede dokumentationen for det reelle indhold af den aktuelle tinglæsning.

Med 1845-forordningen og dens trinvis gennemførelse var sporet lagt for et protokolsystem, der holdt trekvart århundrede, indtil udviklingen og en historisk begivenhed pressede en ny og radikal reform igennem i tinglysningssystemet.

Sønderjylland hjem og ny tinglysningslov

Den historiske begivenhed er genforeningen, der rejste et spørgsmål om landsdelens integration i det danske tinglysningssystem. Sammen med en hjemlig diskussion om, hvorvidt dette var tidssvarende og praktisk, blev resultatet en ny tinglysningslov med ikrafttræden den 1. april 1927. Her blev de stive og efterhånden uoverskuelige realregister-protokoller erstattet af tingbogen, et system af løblade, ejendomsbladet, der blev indsat i ringbind. Udskrevne blade blev erstattet med nye, hvor kun gældende tinglysninger var opført. Så var dødt stof udskilt og overskueligheden sikret.

Skøde- og panteprotokollerne blev erstattet af aktmapper for hver ejendom. Heri blev henlagt kopier af de tinglyste dokumenter. Forældede, aflyste dokumenter blev udtaget og lagt i arkiv. Aflyste pantebreve blev efter en frist makuleret, mens udtagne skødegenparter blev afleveret til arkivvæsenet. Disse er nu tilgængelige for forskere og interesseret offentlighed. Dette system bestod til 2009, hvor den moderne teknologi overhalede det. Den elektroniske, såkaldt papirløse, tinglysning blev det nye mantra. Men det er en helt anden historie.

Afrunding

Vi har nu fulgt udviklingen i skøde-pantevæsenet fra den mundtlige proces med symbolske handlinger til digitaliseret tinglysning. For de forskellige perioder har hovedmålet for statsmagten været, at man skulle kunne dokumentere ejendomsret og panterettigheder. Der var i Middelalderen en konflikt mellem trangen til privat hemmeligholdelse af salg og gældsforpligtelser og en offentlighed omkring processen, der sikrede både købere og panthavere indsigt i ejerforhold og økonomiske krav på ejendommen – og dermed også sikring af den samfundsmæssige tillid til både ejendomsret og et væsentligt aspekt af samfundets økonomi, kreditten.

I forsøgene på at sikre denne offentlighed anvendtes skriftlighed og protokolvæsen fra indførelsen af tingbøger i 1500-tallet og forsøgene på en udskillelse af skøde- panteprotokoller fra 1622 og frem. Danske Lov blev noget af en milepæl, og den spæde udvikling af søgemidler og registre fra 1738 til kulminationen i 1845 føjede de sidste træk til det gamle tinglysningsvæsen inden revolutionen i 1927. Rækken af gentagne påbud viser, at der ikke altid var overensstemmelse mellem intentioner og gennemførelse. Dette kan skyldes modstand eller manglende følt behov på det lokale plan, men også at de grundlæggende kompetencer manglede i systemet. Det tidsmæssige forløb i ovenstående skete parallelt med udviklingen af en stadig mere styrket statsmagt, et udviklet og kompetent bureaukrati og ændringer i ejendomsstrukturen på landet og i byerne.

Skøde- panteprotokollerne og deres hjælperegistre er et produkt af denne proces, og de var et led i samfundets økonomiske infrastruktur. De har været væsentlige i deres samtid. I dag er de fortid og hviler i Statens Arkiver som en vigtig kildegruppe og venter – ud over aktuelle forespørgsler – på forskere i fortidens økonomiske forhold samt på interesserede i forskning i ejendoms historie og genealogi.

Noter

- 1 Fr. Vinding Kruse: Tinglysning, 1923, kap. 2
- 2 V.A. Secher (red.): Kong Christian den Femtis Danske Lov, København 1891, 5. bog, kap. 3, art. 28
- 3 Kruse s. 25f.
- 4 Kroman og Juul: Danmarks Gamle love på Nydansk, 1945-48, bind 1, s. 28
- 5 Erik Lams privilegium til Næstved St. Peders kloster 21.3.1140. Citeret i uddrag efter Karen Schousboe: »Skriftmagtens teknologi?« i Skrift og samfund, København 1984, s. 53
- 6 Papirfremstilling begyndte i Danmark fra 1300-tallet.
- 7 Se Thelma Jexlev: »Om anvendelsen og anvendeligheden af papir som dokumentmateriale i danske middelalderbreve« i Arkiv, bind 1, nr. 2, 1966
- 8 For en illustrativ beskrivelse af udviklingen, se Schousboe 53-66
- 9 Henning Matzen: Forelæsninger over Den Danske Retshistorie, u.å. s. 61ff.
- 10 Danske Domme 1357-1662. De private domssamlinger, København 1978, bind 1, nr. 129. Her citeret efter Schousboe s. 56
- 11 Udgivet af A. Thiset, København 1892
- 12 Schusboe s. 62
- 13 Kruse s.51. Knud Illum: Tinglysning, 1994, s. 21. Ingen af disse forfattere refererer til kilder.
- 14 Forordning 29.6.1553 og 22.8.1580. Matzen s.78. I den udstrækning, adelige jordhandler blev tinglyst, skete det hovedsageligt ved landstingene.
- 15 Illum s. 21
- 16 Citeret efter Holger Hjelholt: »Købstædernes Skøde- og Panteprotokoller« i Fortid og Nutid bind VI, 1926-27, s. 34
- 17 Den retsgyldige handling på tingene kaldes i den følgende tid og til tinglysningsloven af 1927 for tinglysning, nemlig at dokumenterne læstes op i retten, hvorved de formelt var deklareret for offentligheden. Efter 1927 er betegnelsen tinglysning med andre former for offentlighed. Ordene bruges dog ofte i flæng.
- 18 Schous forordninger 1738
- 19 Bemærk dog, at forordningen af 1738 foreskriver, at hovedgårde og landsbyer (men ikke de enkelte gårde) også skal registreres som særskilte enheder med skøder og hæftelser – altså en form for primitivt realregister.
- 20 L.M.B. Aubert: Grundbøgernes (Skøde-panteprotokollernes) Historie i Danmark, Kristiania 1892, s. 120f.
- 21 Især på Fyn ses sådanne registre sidst i 1700-tallet. Dette falder stort sammen med, at amtmanden for Fyn i 1790 fik indført realregistre for de købstæder, der lå under hans jurisdiktion. Hjelholt s. 41 ff., 46f. I øvrigt har der i sam- og eftertid hersket tvivl om, hvorvidt sådanne registre ikke kun gjaldt hovedgårdene og dermed landstingene: Retskrivnerne er »formentligen ei efter Forordningen af 7. Februar 1738 pligtige til at holde sådanne Registre uden over Hovedgaardene«. Ny Collegialtidende nr. 18, 1845, s. 337
- 22 Ved siden af de nævnte faktorer spillede det også en rolle, at landstingene blev nedlagt i 1805, og de der foretagne tinglysninger overførtes til underretterne.
- 23 Hjelholt s. 41
- 24 Ibid. s. 42f.
- 25 Ibid.
- 26 Samtiden er tilsyneladende lidt forvirret, og forordningen af 1845 er meget uklar omkring matrikulering og matrikelnumre i købstæderne. Forordning 28.03.1845, § 6. Hjelholt s. 47f.
- 27 Her og i de følgende citater henvises til hele forordningen som trykt i Ny Collegial-Tidende nr. 18, 20. april 1845, s. 337-350.
- 28 Ørsted var også Kgl. Kommissarius ved stænderforsamlingerne og deltog i drøftelserne om realregistre.
- 29 Forordningens § 16
- 30 Forordning 11.02. 1863

Ole Rasmussen (f.1940), cand.mag. i historie og etnografi. Tidligere videnskabelig medarbejder og dokumentalist ved Landsarkivet for Sjælland. Adresse: oleras@lundevaenget.dk

Bodil-slægten – en sydsjællandsk gåde

Af Lone Liljefalk og Stefan Pajung

Selvom Bodil-slægten var en af landets mest betydningsfulde og rigeste stormandsslægter i 1100-tallet, og slægten i en kort overgang også var med til at forme rigets politiske og kulturelle udvikling på højeste niveau, så har den aldrig fanget historikernes opmærksomhed så meget som tidens andre stormandsfamilier som Thrugotterne og Hviderne. Lige så pludseligt, som Bodil-slægten trådte ind på den danmarkshistoriske scene i 1120'erne, forsvandt den atter ud af krønikeskrivernes søgelys nogle årtier senere. Denne artikel søger at kortlægge, hvad der skete med slægten i tiden herefter.

Når man beskæftiger sig med 1100-tallets Danmark, er det tydeligt, at der ved siden af kongemagten og kirken var endnu en magtfaktor, som man må regne med: stormandsslægterne. Kendetegnedes for disse var, at de ejede jordegods og i krisetider var i stand til at stille med deres egne krigsfolk.¹ Langt de fleste stormandsslægter af lokal og regional betydning, deres forhold til og betydning for kongemagten samt deres indbyrdes alliancer og netværk fortaber sig i dag desværre i historiens mørke, simpelthen fordi kildematerialet er ualmindeligt sparsomt. Til tider kan man dog ane konturerne af sådanne slægter.

Historieskrivningen har i mange år især fokuseret på to af 1100-tallets stormandsslægter: Thrugot-slægten, som blandt deres medlemmer talte Danmarks to første ærkebisper Asser og Eskil, og den sjællandske Hvide-slægt, der med bisp Absalon i spidsen nød godt af et tæt parløb med Valdemarerne. Denne artikel vil kaste et blik på en tredje af de store slægter, som ikke i helt samme grad har nydt historikernes bevågenhed. Dette er den såkaldte »Bodil-slægt« fra egnen omkring Næstved, hvis medlemmer spillede en stor rolle i det politiske magtspil i årtierne op til 1140'erne for derefter at forsvinde ud af såvel krønikørernes som historikernes synsfelt.² Spørgsmålet er her, hvorfor slægten holdt op med at spille en rolle på den rigspolitiske scene, og om vi kan finde ud af, hvad der blev af dens medlemmer.

For at kunne følge slægten og dens aktiviteter også efter 1140'erne er det nødvendigt at benytte sig af klosteret Skt. Peder ved Næstveds relativt velbevarede arkiver. Skt. Peder var centrum for Bodil-slægtens minde og ihukommelse af de døde og fungerede som huskloster for slægten, på samme måde som Sorø fungerede som huskloster for Hvide-slægten. På

grundlag af kilderne fra klostret lader slægten sig følge i mindst fem generationer fra 1135 til begyndelsen af 1200-tallet. Den vigtigste kilde til slægtens medlemmer er klostrets store såkaldte »Kalendarium Nestvediens« med lister over afdøde, velgørere og klosterbrødre. Kalendariet indeholder en dødebog nedskrevet efter midten af 1200-tallet, en noget ældre broderliste og en liste over velgørere, der har navne fra 1135 til 1461. Desuden har arkiverne bevaret en såkaldt »gavebog« med udførlige optegnelser om klostrets gods i 1528 på tærsklen til reformationen.³ Gennem et studium af klostrets godsdonationer er det muligt at tegne konturerne af slægtens magtcentre på Næstved-egnen og på Lolland-Falster. Ingen af de kendte medlemmer opnåede dog på noget tidspunkt bisp- eller ærkebispembeder, og slægtens vigtigste mænd forsvandt tilsyneladende ud af kongens tjeneste ved midten af 1100-tallet. Kendskabet til deres ejendomsforhold hviler derfor næsten alene på oplysningerne i husklostrets arkivalier. Dermed er det umuligt at sige noget konkret om omfanget af de førende medlemmers totale godsbesiddelse. Næstved-kilderne kan suppleres med passager i Roskildekrøniken og i Saxo Grammaticus' »Danernes Bedrifter« samt enkelte konge- og bispediplomer.

Peder Bodilsen – en mand af betydning

Det mest markante medlem af slægten, Peder Bodilsen, dukker op med et brag i Roskildekrøniken i året 1123. Her kan han uden videre forklaring rejse et oprør sammen med sin kapellan Nothold og skabe en vred folkestemning mod præster, der ikke lever i cølibat – en tydelig reaktion på de nye kirkereformerende regler, som blev vedtaget under det 2. Laterankoncil samme år.⁴ Krønikeforfatteren beretter, at Peder Bodilsen anlagde sag mod de gejstlige i Roskilde Stift, hvilket tyder på, at han har fremført cølibatskravet på de sjællandske ting. Han har i hvert fald haft gennemslagskraft nok til at få bønder til at overfalde og forjage en række af deres gifte sognepræster.⁵ På dette grundlag kan man konkludere, at Peder Bodilsen må have været fuldvoksen i 1123, og at han må have hørt til det øverste lag af de sjællandske stormænd. Han omtales aldrig med sit patronym, så hans fædrene ophav er ganske ukendt. Moderens navn Bodil anvendes om alle medlemmerne af hans generation, hvorfor der nok må have været tale om en meget prominent kvinde.

Dette bestyrkes af Roskildekrønikens fortsatte beretning om Peder, som formåede at indsætte mindst to bisper og en ærkebisp. I forbindelse med begivenhederne i 1123 oplyser Roskildeforfatteren, at Peders kapellan Nothold siden blev bisp i Ribe. Denne Nothold blev i øvrigt i 1142 efterfulgt af flamlænderen Elias, der var flygtet fra sit eget land på grund

af uroligheder og var endt i Danmark, hvor han »med nogle stormænds støtte« kunne opnå bispeembedet i Ribe.⁶ Ribe bispekrønike beretter ikke mere end dette, men det er interessant at notere, at det i Danmark sjældne navn Elias (Helyas) i 1135 forekommer blandt vidnerne i Eskils donationsbrev til Skt. Pederklostret i Næstved. Elias opføres her som Roskildekannik og optræder fem år senere i Erik Lams gavebrev til Næstvedklostret som provst, muligvis i Eggeslev (Flakkebjerg Herred). Noget kunne tyde på, at der er tale om den samme person, der har gjort karriere ved hjælp af Erik Lam og Peder Bodilsen i årene mellem 1140 og 1142.⁷

Kort efter drabet på Erik Emune lader Roskildekrønikens forfatter atter Peder blande sig i kirkeanliggender, denne gang som den »vise og kløgtige« mægler i striden om, hvem der skulle efterfølge den afdøde ærkebisp Asser på Lundestolen. Hvor Roskildekrøniken i 1123 nærmest karakteriserer Peder Bodilsen som en voldsmand mod kirkens rettighe-der, gør den ham i 1137/38 til en »ærværdig« person, der nu sørgede for, at Roskildebispen Eskil blev indsat i Lund, selvom Erik Emunes protegé Riko i forvejen var blevet valgt af Skånes gejstlighed og folk. Til gengæld var Roskilde domkapitel så nødt til at affinde sig med at få denne Riko som Eskils efterfølger. Bisp Riko synes da at have fået et tilbud af Peder Bodilsen, som han ikke kunne afslå. Krøniken skriver nemlig, at han måtte bemægtige sig bispedømmet i Roskilde og give afkald på Lund, hvis han ville undgå uro og krig.⁸

Roskildeforfatterens synlige ambivalens overfor Peder Bodilsen kan genfindes hos Saxo, om end i en lidt ændret form. Første gang, Peder optræder hos Saxo, er i tiden efter drabet på Knud Lavard i januar 1131. Her handler han sammen med Knud Lavards svoger Håkon Sunnivasen og Skjalm Hvides sønner, som ifølge Saxo berejser de sjællandske ting og kundgør udåden.⁹ Peder Bodilsen forsvinder herefter for en tid ud af historien for at dukke op igen omkring 1136 under Erik Emunes regering. Saxo beretter, at Erik blev uvenner med bisp Eskil af Roskilde, som allierede sig med Peder Bodilsen. Derved lykkedes det angiveligt for de to at starte et større oprør, som Skjalm Hvides sønners trods trusler ikke ville deltage i. Erik Emune blev fordrevet fra Sjælland, og oprørerne opfordrede befolkningen til at slutte sig sammen i et forbund »sub titulo libertatis« – i frihedens navn. Erik Emune måtte samle en flåde i Jylland og vendte tilbage til øen med en hær. Eskil måtte herefter – stadig ifølge Saxo – lade sin far og sin farbror gå i forbøn for sig, hvorved han slap med livet i behold ved at betale en bøde på tyve mark guld. Om Peder Bodilsen hedder det til gengæld, at han døde, før kongens straf kunne nå ham.¹⁰

På dette punkt kan vi se, at Saxo har begået en fejl, for Peder Bodilsen findes i flere kilder fra de følgende år – hvilket vi vender tilbage til om lidt. Selve årsagen til fejden mellem Erik Emune, Eskil og Peder Bodilsen kender vi ikke, men noget kunne tyde på, at kongen blandede sig for meget i kirkens anliggender såsom embedsudnævnelser. Måske havde Erik Emune efter grundlæggelsen af Ringsted Kloster søgt at fremme kulten om Knud Lavard, hvilket Eskil endnu i 1146 var stærkt afvisende overfor, da han forhindrer Sven Grathe og Valdemar den Store i at skrinlægge Knud Lavard.¹¹

Den følgende strid om ærkesædet i Lund går Saxo mærkværdigt let henover. Dels omtaler han ikke Peder Bodilsen, dels skriver han det nøjagtig modsatte af Roskildekrøniken. Ifølge Saxo skulle skåningene af lutter bejstring for ærkebisp Asser have valgt dennes nevø, mens Erik Lam ville indsætte sin forgængers kandidat, bisp Riko. Af angst for at skaffe sig fjender på halsen kapitulerede han dog og accepterede Eskils kandidatur.¹²

De berettende kilder har herefter intet yderligere at sige om Bodilslægten og dens medlemmer, med mindre det er et muligt slægtsmedlem, der optræder senere i Saxos værk i forbindelse med borgerkrigene i 1150'erne. Omkring 1153/54 allierede Valdemar den Store sig med Knud Magnussen, hvilket medførte en troløvelse mellem Knuds halv søster Sophie af Minsk og Valdemar. Sophie havde på dette tidspunkt ikke helt nået den giftefærdige alder og blev derfor overladt i en »matrona« Bodils varetægt.¹³ Den neutrale omtale af kvinden og det sjældne personnavn åbner for den sandsynlighed, at det drejer sig om et medlem af Peder Bodilsens slægt. Kvindenavnet Bodil forekommer ifølge kilderne ikke i Hvide-slægten i 1100-tallet.¹⁴

Et kloster for slægten – Næstved Skt. Peder

Saxos ord om Peder Bodilsens død omkring 1136 ville let have stået til troende, hvis ikke en række kongediplomer havde bevaret efterretningen om Peder og hans brødres deltagelse i det politiske liv under såvel Erik Emune som Erik Lam.¹⁵ Først efter april 1142 forsvinder både Peder og hans brødre Jørgen og Hemming sporløst ud af diplomaterialet. Inddrages oplysningerne fra Næstvedkalendariets dødebog, kan Peder Bodilsen tidligst være afgang ved døden det følgende år, idet hans dødsdato optegnes som den 30. januar. Af hans brødre kendes Jørgens dødsdag ikke, mens Hemming derimod er antegnet med datoen 20. september.¹⁶

Nogle år før dette falder stiftelsen af slægtens huskloster i Næstved. Handlingen kendes kun gennem et stadfæstelsesbrev fra bisp Eskil af Roskilde, der godkender og udvider familiens dispositioner. Brevet er dateret 29. november 1135 og opregner de godsgaver, som Peder Bodil-

Fig. 1: Peder Bodilsen overrækker Skt. Peder klosterkirken som gave. Kilde: Calendarium Nestvedense

sen, hans brødre Hemming og Jørgen og deres mor Bodil har skænket til klosteret. Det drejede sig om kirken i Næstved med alt tilhørende, som Bodil-slægten hævdede retten til at indsætte præster over.¹⁷ Dertil kom betydelige jordbesiddelser i Flakkebjerg, Tybjerg og Bårse herreder på Sydsjælland, hvortil kom jord i to sogne på Møn, i tre sogne på Falster og en enkelt gård i Merløse Herred i Nordsjælland – alt i alt ca. 600 tønder land. Oven i dette fik klosteret en del skov, halvdelen af Lille Næstved, et antal ejendomme i Store Næstved og en mølle af familien. Biskop Eskil rundede gaven af ved at give klosteret to yderligere kirker med tilhørende tiende, bispetienden af en fjerdedel af Tybjerg Herred og af alle klosterets daværende og fremtidige besiddelser i Roskilde Stift.¹⁸ Alt i alt en temmelig generøs godsgave, der langt overgik, hvad Hvide-slægten i første omgang betænkte Sorø Kloster med, da dette blev stiftet i 1151.¹⁹

Disse donationer blev snart udvidet af Erik Lam, som på et ophold i Eggeslev på opfordring af Bodilsen-brødrene skænkede Skt. Peder-klosteret i Næstved alle torverettighederne i bybebyggelsen og retten til både 3- og 40-marks bøder samt til beboernes skattebetalinger for sommerhalvåret. Desuden fritog kongen klostrets fæstere og bymænd for leding mod en årlig transporttjeneste mellem Sjælland og Lolland-Falster. I brevets indskærpelsesformular truer kongen enhver, som vil genere munkene eller deres kirke »som med arvelig ret står under min beskyttelse«. At kongen påberåber sig denne såkaldte »hereditario iure«, arvelige ret, i forbindelse med kirken, skal måske forstås således, at både Bodilssønnerne og Erik Lam havde ret til at udpege præster og lignende til kirken, hvilket kunne tyde på, at der kan have bestået en særlig forbindelse mellem slægten og kongen.

I diplomets vidneliste optræder Peder, Jørgen og Hemming som brødre og Jørgen med titlen »comes«, altså greve. Efter disse kommer endnu en lægmand med navnet Ingemar Ubbesen, som eventuelt kunne være en søn af den uplacerbare person ved navn Ubbe Bodilsen, som forekommer i et Erik Lam brev fra 1141.²⁰ De to her nævnte personer kan imidlertid ikke verificeres som slægtsmedlemmer i Næstved-kalendariets lister. Navnet Ingemar findes dog i en senere generation af slægten. I forlængelse af Eggeslev-brevet kundgjorde Erik Lam omkring den 7. april 1140 sine gaver for indbyggerne i Tybjerg Herred, og inden dette havde han fået ærkebisp Eskil til i påsken at bandlyse alle, som ville krænke hans dispositioner.²¹

Fru Bodil

Slægtens stammor Bodil eller en efterkommer optræder kort efter i det bevarede diplommateriale i forbindelse med et privilegium udstedt af

Erik Lam til Skt. Knuds domkirke i Odense i december 1141. Her er der blandt vidnerne opregnet en række stormænd og en række kvindelige medlemmer af kongedynastiet, der omtales som »Knuds døtre«. Da der ikke anvendes kongetitel om Knud, og tre af navnene er kendt fra andre kilder, bør de nævnte være Knud Lavards tre døtre Christina, Katharina samt fru Margareta.²² Sidst i rækken er der nævnt en Bodil, som næppe kan være søster til de andre, da der ikke foreligger oplysninger om, at Knud Lavard skulle have haft en datter af dette navn. Såfremt det drejer sig om Bodilønnernes mor, bør hun på dette tidspunkt have været en aldrende kvinde, idet hendes søn Peder allerede var voksen og politisk aktiv i 1120'erne.²³

Personkredsen i diplomtet kunne desuden indikere, at den nævnte Bodil har haft forbindelse til kongeslægten. Hvis historikeren H.J. Helms' antagelse om Erik Lams medpatronat til kirken i Næstved holder stik, kan der være tale om, at Bodil har været en frilledatter til Erik Ejegod. Historikeren Jacob Langebek formodede oprindeligt, at Bodil var beslægtet med Erik Ejegods dronning og identisk med eller i familie med den »matrona Bodil«, som ifølge Saxo stod for opfostringen af Valdemar den Stores forlovede, Sophie af Minsk. Helms her derimod foreslået, at Bodil snarere skulle opfattes som en frilledatter af Erik Ejegod.²⁴ Dette kan underbygges af to yderligere argumenter: Dels at Saxo eksplicit nævner, at Erik Ejegod havde flere frilledøtre end den Ragnhild, som var gift med den dansk-norske stormand Håkon Sunnivasen.²⁵ Dels, at Næstved-kalendariet i to af sine lister optager Erik Ejegod blandt de meget få konger, der ihukommes i klostret.²⁶ Endvidere kan man pege på den »comes«-titel, som Jørgen Bodilsen fører i Erik Lams gavebrev til Skt. Peders-klosteret i 1140. Børn og børnebørn af kongedynastiets medlemmer var født til at indtage en fremtrædende position i riget. Titler som dux, comes og præfectus optræder i 1100-tallet oftest sammen med medlemmer af denne personkreds.²⁷

Ud af rampelyset

Efter 1142 synes Bodil-slægten imidlertid, som nævnt ovenfor, at forsvinde fuldstændigt fra den politiske scene. Først i tiden omkring 1200 er der nogle få medlemmer i 2. og 3. generation, som dukker op i klostrekilderne fra Næstved. Som det fremgår af de ovennævnte dødebogsoptegnelser, er brødrene Peder og Hemming døde på to forskellige tidspunkter, mens Jørgens dødsdato ikke kendes. En plausibel årsag til en eller flere af brødrenes pludselige forsvinden kunne være krigsbegivenhederne i Skåne og på Sjælland i årene 1142-43. I denne periode kæmpede Erik Lam og hans støtter mod indfald fra Harald Ke-

sjas søn Oluf Haraldsen, der havde ladet sig udråbe som konge i Skåne. Saxo beretter i denne forbindelse om flere slag på Sjælland, hvoraf et stod ved Buddinge Å, mens et andet omfattede et angreb på bisp Riko af Roskilde i landsbyen Ramløse. Med deres prominente stilling på Sjælland burde Bodilsønnerne have været involveret i disse kampe, og det kan ikke udelukkes, at en eller flere af brødrene er faldet i slagene.²⁸

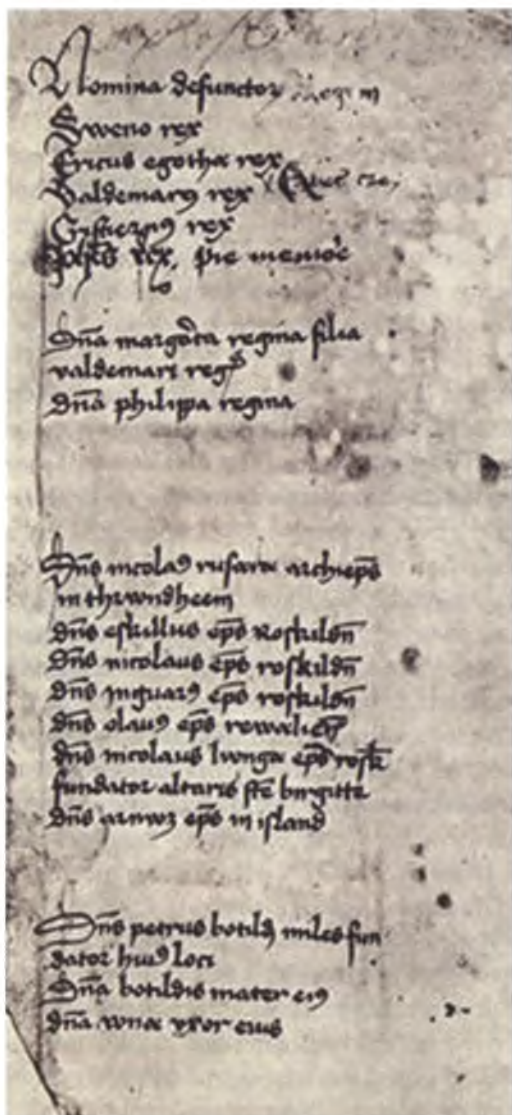

Fig. 2: Side fra Skt. Pederklosterets dødebog, hvor navnene på de afdøde, som man skulle betænke med bønner, var optegnet. Allernederst på siden står der: »Dominus Petrus Botildis miles fundator huius loci. Domina Botildis mater eius. Domina Wnæ uxo eius« – Altså: »Hr. Peder Bodilsen, Ridder, Stifter af dette Kloster. Fru Bodil, hans moder. Fru Una, hans hustru.«

I årene fra 1142 og frem til 1174 er der ikke spor af slægtens mandlige medlemmer, men faktisk forekommer der i februar 1174, og igen i 1176, en person blandt højstatusvidnerne i tre breve udstedt af Valdemar den Store og bisp Absalon, med navnet Jørgen, søn af Peder. Denne navne-kombination svarer ikke til de datidige navne i Hvide-slægten, men derimod godt til Peder Bodilsens søn, Jørgen Pedersen, som er kildebelagt i Næstved Klosters gave- og dødebog.²⁹ I tiden omkring år 1200 optræder så en datter af Jørgen Bodilsens bror Hemming, fru Bodil Hemmingsdatter, og hendes sønner Nikolaus og Ingemar. Af disse var Nikolaus død som verdslig, mens Ingemar var blevet provst på Lolland, hvilket tyder på slægtens fortsatte regionale betydning.³⁰ Både fru Bodil og Ingemar indgav sig som pensionærer i Skt. Pederklostret, hvorfor vi kender deres donationer til dette indenfor tidsrummet 1192-1225. Fru Bodil bør have været mindst omkring de 60, da hun gav sine godsgaver. Det drejede sig i første omgang om det gods, som hun indgav med sammen med sit løssøre. Det drejede sig en gård i Holsted ved Næstved samt 11 mindre besiddelser på Lolland med lidt over fire mark jord og seks skove.³¹

Slægtens gods

I et efterfølgende brev skænkede fru Bodil alt det gods, som hun rådede over, inklusive det gods, som hun havde arvet efter sin afdøde søn Nikolaus i Rettestrup og Svenstrup (Hammer Herred) nær Næstved til klosteret efter sin død. Klosteret ville dermed først få hele hendes gods i Holsted efter hendes død.³² I Skt. Pederklostrets registratur fra 1528 følger derpå to donationsbreve fra provst Ingemar på Lolland. I det første skænkede han sit gods i Rettestrup, Svenstrup og Vejlø (Hammer Herred) med tilhørende skov.³³ I det næste overdrog han nogle besiddelser på Lolland, en gård i Øverup ved Næstved samt noget jord og to æblehaver i Vejlø til klosteret til gengæld for, at han kunne gå på aftægt i klosteret.³⁴

Af det ovenstående ses det, at de to familiemedlemmers gods har ligget såvel på Lolland som i omegnen af Næstved. Godset fremtræder desuden temmelig spredt, idet man flere steder må forudsætte, at der enten har været flere familiemedlemmer eller andre lodsejere, der har haft andele i de nævnte lokaliteter. Historikeren Erik Ulsig har påpeget, at ejendommene er spredt ud over 12 forskellige landsbyer i Fuglse Herred og næppe andrager mere end en eller to gårde pr. landsby. Han konstaterer desuden, at vi ikke kender resten af givernes godsmasse, men regner alligevel med, at de næppe har ejet større sammenhængende godskomplekser i herredet.³⁵ Det er i hvert fald sandsynligt, at Skt. Peders Kloster kan have opfattet en del af godsgaverne på småøerne som besværligt strøgods, idet Valdemar den Store allerede omkring 1176/78

afløste Næstvedklostrets transportforpligtelser mod at overtage en betragtelig del af Bodil-slægtens jorde på Møn, ligesom Valdemar Sejv i 1209 oplyser, at han har overtaget en gård i Riserup på Falster af munkene.³⁶

De sidste to veldokumenterede efterretninger om familiens gods forekommer i tiden efter 1200. Her skøder et barnebarn af Peder Bodilsen, Toke Knudsen, Skt. Pederklostret sit gods i Holsted med alt tilhørende inklusive jord i Øverup mod en betaling på 16 mark sølv. Desuden skænker et andet barnebarn, Knud Jørgensen, klostret sin ejendom i Eggeslev undtagen en andel vurderet til ½ mark guld. Af dette fremgår det, at slægten utvivlsomt har haft større hovedgårde i Holsted og Eggeslev, hvor den da stadig kunne have haft besiddelser.³⁷

I perioden 1205-1214 dukker derudover et potentielt medlem af slægten op i et brev udstedt af bisp Peder Sunesen af Roskilde. Sorø Kloster havde i 1205 indgået en med kammermester Jens Ingerdsen til Pedersborg (nær Sorø) om at bytte forskellige jordbesiddelser. Klosteret havde mageskiftet sig til hele Pedersborg med tilhørende gods i smålandsbyerne Haugerup, Borød, Grøfte, Kindertofte og Landbotorp med skoven »Diwnxwith«, der formodentlig lå i Kindertofte sogn. Dette udløste en strid med en anden anpartshaver i skoven, hr. Knud Knudsen, som indgik i mageskite med Sorø-munkene, hvorved hr. Knud afstod sin andel af skoven »Diwnxwith« mod at få et halvt bol i Skørpinge nord for Eggeslev. En person med navnekombinationen Knud Knudsen findes som bror til den ovennævnte Toke Knudsen i Næstved Klosters kalendarium. Godset omkring skoven »Diwnxswid« lader til at have været noget af et problem for munkene, idet ridder Juris Stigsens to sønner, Stig og Toke Jurissen, omkring 1280 lå i strid med Sorø om godset »Ødemark«, som blandt andet indbefattede skoven Nørre Diwnxwid. Sagen måtte afgøres af et tolvmandsnævn fra Slagelse, før jorden kunne tildømmes klostret.³⁸

Historikeren Erik Ulsig regner med, at Bodilsen-slægten har haft sine største besiddelser i lokaliteterne Næstved, Ladby, Holsted og Øverup samt i Vejlø sogn. Man bør nok inkludere Eggeslev, men får i så fald problemer med at placere Bodil-sønnernes hovedgård her. I Næstvedklostrets regnskaber fra 1467-1481 ses det, at munkene på dette tidspunkt var ejere af 10 gårde i Holsted og to i Eggeslevlille. Klosteret har altså i senmiddelalderen ikke haft gods i Eggeslevmagle, hvor man ellers ville forvente, at Peder Bodilsen og hans brødre havde haft en hovedgård. Dette kunne dog skyldes, at klosteret mageskiftede besiddelserne i Eggeslevmagle. Kirken i Eggeslevmagle viser i hvert fald tydelige tegn på at have været en stormandskirke. Den har endnu bevaret resterne af et romansk vesttårn med et herskabsgalleri i skibets vestende. Det er en

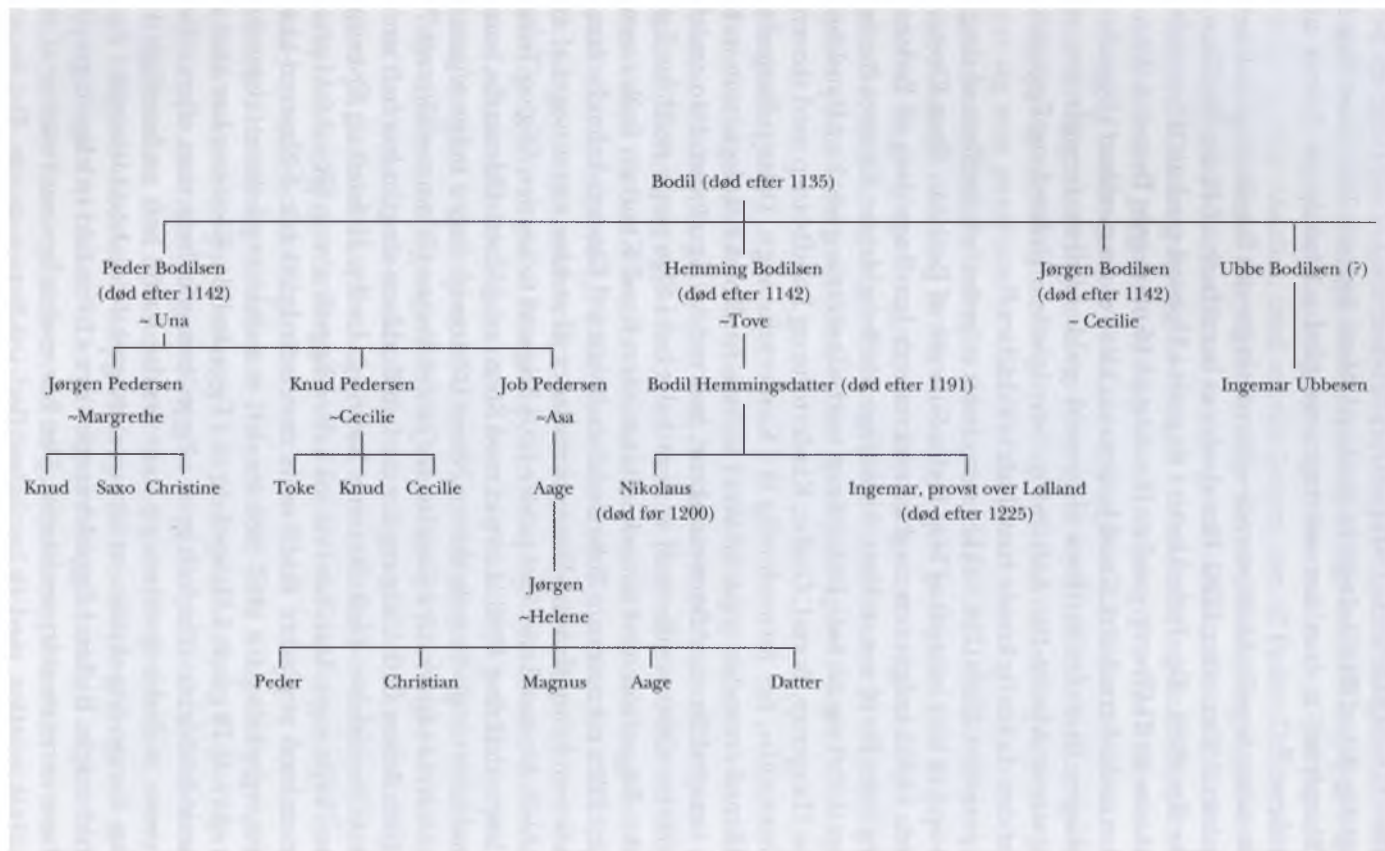

Fig. 3: Stamtavle over Bodilslægten ca. 1100-1250

fascinerende tanke at forestille sig, at Peder Bodilsen eller en af hans brødre har ridset den fine riddertegning, som fandtes i galleriets puds-lag i 1913. Men dette må desværre forblive det rene gætværk.³⁹

Bodil-slægten – en slægtsarkæologi

Man skulle på baggrund af det ovenstående kildemateriale umiddelbart forvente, at man kunne genfinde medlemmer af Bodil-slægten og deres gods i hovedstykket af Kong Valdemars Jordebog fra 1231 og i den lidt senere Falstersliste, der fortegner kongens ejendomme på øen. Falsterslisten er det mest udførlige jordebogsmateriale, idet den anfører godset i alle øens sogne med omtale af 66-70 mindre lodsejere, som tilsammen sad inde med ca. 25 % af øens jord. Blandt disse er der dog ingen, der umiddelbart lader sig identificere som medlemmer af Bodil-slægten. Den eneste oplysning af interesse er en kort notits i jordebogens hovedstykke om et lille stykke jord i Bjørup (Systofte Sogn), som en vis Aage Bodilsen havde måttet give som bod for brud på tingfreden. Dette må være blevet indregnet i kongemagtens jordegods på Falsterslistens tid. Generelt kan det ses, at kongemagten har gjort en omfattende indsats for at få et større sammenhængende gods kompleks på øen.⁴⁰ Dette bør hænge sammen med de stærke bestræbelser om at opnå et dansk overherredømme i Østersøområdet på Valdemar Sejrs tid, men kan måske allerede stamme tilbage fra Valdemar den Stores tid, hvor gods konfiskationer kan have været følgen af falstringernes forræderiske samarbejde med de slaviske venderfolk under deres overfald på Danmark indtil 1160'erne.

Med hensyn til Lolland foreligger der ingen oplysninger om Bodil-slægtens gods efter fru Bodil og provst Ingemars tid. Næstved-optegnelserne nævner overhovedet ikke de lollandske godser siden hen. Først i et kongebrev fra 1535 refereres der til uspecificeret gods på Lolland, som normalt var blevet forlenet til adelsmænd.⁴¹ Historikeren Erik Ulsig påpeger, at Bodil-slægtens kendte besiddelser på Lolland var placeret i egne, hvor kongen ifølge jordebogen havde få besiddelser, mens deres falsterske godser til gengæld lå på steder, hvor kongemagten i 1200-tallet havde koncentreret besiddelser.⁴²

Udover den nævnte Aage Bodilsen i Bjørup rummer hovedstykket en gådefuld oplysning om de kongelige indtægter på Langeland. Her nævnes det, at kongemagten har en indtægt på 10 mark guld fra et uspecificeret gods kompleks, som havde tilhørt en vis fru Bodil. Der består altså en vis sandsynlighed for, at slægten kan have haft gods spredt over de sydlige øer fra Lolland-Falster til Langeland. Med Bodil Hemmingsdatters levetid in mente kunne det kongelige gods på Langeland godt være arv eller køb efter hende.⁴³ Bodil Hemmingsdatter kan meget vel være afgået ved

døden i det første år af Valdemar Sejrs regeringstid. Ovennævnte Aage Bodilsen kunne ligeledes være en tredje søn af fru Bodil, men alt dette forbliver usikkert, da hovedparten af de kvindelige slægtsmedlemmers navne ikke er kendt. Mandsnavnet Aage/Agge forekommer desuden både som navn på et barnebarn og et tipoldebarn af Peder Bodilsen.⁴⁴

På dette tidspunkt – lidt ind i 1200-tallet – forsvinder slægtens karakteristiske personnavneformer fra det bevarede kildemateriale. Enkelte personer, der er nævnt i Sorøbogen og Næstved-kilderne, kan dog have været efterkommere af nogle af de ca. 30 kendte slægtsmedlemmer. Det drejer sig i særdeleshed om en person, der står opført i Sorøbogen i forbindelse med klostrets erhvervelse af gods i Ørslevvester på Sjælland. Mellem 1245 og 1275 erhvervede klostret blandt andet en del jord her fra ridderen hr. Peder Tokesen, som til gengæld fik gods i Jyderup og Fakse. Peder Tokesen kunne uden besvær være søn af Peder Bodilsens barnebarn, Toke Knudsen, da det ifølge Sorøbogens ord ikke drejer sig om et medlem af Hvide-slægten.⁴⁵

Lidt senere i Sorø-optegnelserne nævnes en hr. Toke Pedersen, hvis enke Cæcilia i 1318 har jord i Døjringe syd for Stenlille. I en anden sammenhæng optræder en mindre sandsynlig kandidat i forbindelse med stormanden hr. Johannes Siundessen og hans datter, der før 1277 var blevet gift med Hvide-ætlingen ridder Toke Jurissen – en søn af Juris Stigsen. Denne hr. Johannes havde ifølge klostrets optegnelser en slægting ved navn Peder Hemmingsen, der i 1287 lå i strid med Næstved Skt. Pederkloster om gods i Blangslev. Peder Hemmingsen opgav siden sine krav og gav ved sin død i 1291 klostret godsgaver i Hyllinge og blev optaget i Næstved-kalendariet.

Der kan have bestået nogle giftermålsforbindelser mellem rester af Bodil-slægten og Hvidernes forgrenede netværk. En af Hvide-linjerne fik i hvert fald i generationen efter Toke Skjalmsens søn, Stig Galen, navnet Juris eller Jørgen ind i familien. Stig Galens sønner hed Niels Stigsen og Juris Stigsen. Navnet Jørgen er i denne periode uhyre sjældent.⁴⁶ Bodil-slægtens huskloster havde allerede tidligere haft forbindelse med Hviderne. Klosterkalendariet optager tre markante Hvider, nemlig Esbern Snare og hans søn, Niels Mule, samt dennes søn, Esbern Snerling. Denne sidste skænkede ved sin død i februar 1233 klostret gods i Rugtved. Munkene måtte her ud i en længere kamp for at vriste godset fra Esbern Mules mor, Margrethe.⁴⁷

Hvor blev slægten af?

På baggrund af det ovenstående må det formodes, at medlemmer af Bodil-slægten har spillet en vis rolle som godsbesiddere til lidt ind i

1200-tallet. Derefter bliver det næsten umuligt at afgøre, hvad der blev af dens yngre medlemmer og deres gods. Det er relativt sandsynligt, at Peder Bodilsen og hans brødre skyldte deres fremtrædende position et slægtskab med kongeslægten. Siden synes det at være gået tilbage for deres efterkommere, men det må også tages i betragtning, at der som sagt kendes mindst tre brødre i første generation efter Bodil, samt en uspecificeret Ubbe Bodilsen, som også optræder sammen med Erik Lam.⁴⁸ Derefter har Peder Bodilsen haft mindst tre sønner, og Hemming Bodilsen har haft mindst én datter, Bodil. Peders sønner Jørgen og Job Pedersen har igen haft mindst to sønner og en datter hver. Bodil Hemmingsdatter har haft to sønner, måske endda flere, og Knud Jørgensen tre børn. Aage Jobsen synes endog i sit ægteskab med en vis Elena at have haft hele fem sønner og en unavngiven datter. Under sådanne forhold må gods, der tidligere har ligget relativt samlet, ende som mange spredte arveparter. Det kan derfor ikke undre, at der i flere tilfælde kendes medlemmer med et udpræget strøgods. Slægtens tilsyneladende deroute turde dog bero på noget mere end blot arvedelinger, da eksempelvis Hvide-slægten synes at overvinde dette uden større problemer.

I første omgang lader det til, at slægten efter Erik Lams død, med hvem man havde et konstruktivt og særdeles tæt forhold, mistede den direkte adgang til magtens centre og de dermed forbundne indtægter og embeder. Bodil-slægten fik et anstrengt forhold til Erik Emune i løbet af dennes regeringstid, og dette kan muligvis have spillet ind i Sven Grathes dispositioner, mens Valdemar den Store satsede på Hvide-slægten som alliancepartnere.

Efter nogle generationer som stormandsslægt af mere regional betydning er det en meget sandsynlig mulighed, at Bodil-slægten simpelthen er uddød på mandsiden, mens slægtens kvinder har giftet sig ind i andre stormandsslægter. Desværre er kvinderne som helhed underrepræsenteret i det genealogiske materiale fra perioden, så hvor mange de har været, og hvem de har giftet sig med, ved vi desværre intet om. Omkring 1300 var mange af de gamle fremtrædende sjællandske stormandsslægter forsvundet, uden at vi egentlig ved, hvem der arvede efter hvem.⁴⁹ På den måde er det ikke usandsynligt, at slægtens godsmasse kan have udgjort et vægtigt bidrag til at befæste en række af de sjællandske slægter, der kendes fra de følgende par århundreder. En anden mulighed er, at personnavnestoffet efterhånden har ændret karakter, så betydningsfulde slægtsmedlemmer i virkeligheden gemmer sig under andre af høj- og senmiddelalderens overleverede højstatusnavne.

Noter

- 1 Erik Ulsig: Danmark 900-1300, 2012, s. 52
- 2 John Danstrup: »Træk af den politiske kamp 1131-1182« i Festskrift til Erik Arup den 22. november 1946, 1946, s. 67-87. Michael Kræmmer: Den hvide klan, 1999. Michael Gelting: »Magtstrukturer i valdemarstidens Danmark« i Viking og Hvidekrist, 2000, s. 179-205. Lars Hermansson: Slåkt, vänner och makt, 2000. Lars Hermansson: »Makten, Individiden och Kollektivet« i Ett annat 1100-tal, 2004. Erik Ulsig: Danmark 900-1300, 2012.
- 3 Den bedste danske oversigt over dette materiale foreligger i Hans Jørgen Helms: Næstved Skt. Pederskloster, 1940, s. 23-98.
- 4 Niels Skyum-Nielsen: Kvinde og Slave, 1971, s. 52
- 5 SM I: Roskildekroniken, kap. 13, s. 26
- 6 Ribe Bispekrønike, s. 27-28
- 7 Danmarks Riges Breve (herefter fork. DD) I:2, nr. 64 og 78 samt Skyum-Nielsen s. 91 og 95. Troels Dahlerup: Det danske sysselprovsti i middelalderen, 1968, s. 27-28. Helms s. 110 og 452.
- 8 Roskildekroniken, kap. 19, s. 32
- 9 Saxo, XIII, kap. 7, afsnit 4
- 10 Saxo, XIV, kap. 1, afsnit 11
- 11 Vitae Sanctorum Danorum: Ved hellig Knuds skrinlæggelse, læsestykke 5 og 6.
- 12 Saxo, XIV, kap. 2, afsnit 4
- 13 Saxo, XIV, kap. 14, afsnit 2
- 14 Danmarks Adels Aarbog XCIX, 2009-2011, s. 563-628
- 15 DD I:2, nr. 65 (Erik Emunes fundamentsbrev til klostret i Ringsted 1135), nr. 78 (Erik Lams privilegium til Skt. Peders kloster i Næstved 21. marts 1140), nr. 81 (Erik Lams gavebrev til Skt. Knuds kloster i Odense 7. december 1141) og nr. 84 (Erik Lams stadfæstelse af kong Niels' gavebrev til Odensekirken, ca. 26. april 1142).
- 16 Helms s. 35 og 114f.
- 17 I:2, nr. 64.
- 18 DD I:2, nr. 64. Helms s. 101f. Erik Ulsig: Danske adelsgodser i middelalderen, 1968, s. 22. Kristian Olsen: Skovkloster – en skoles forhistorie (1986), s. 20
- 19 Thomas Hill: Könige, Fürsten und Klöster, 1992, s. 206f. Ulsig 2012 s. 36
- 20 DD I:2, nr. 81
- 21 Jf. DD I:2, nr. 79
- 22 Se Knytlinge Saga, kap. 93, s. 129
- 23 DD I:2, nr. 64 og 81
- 24 SRD IV, København 1776, s. 289, note v. Helms s. 46f.
- 25 Saxo, XII, kap. 3, afsnit 6
- 26 Helms s. 46f., 111f.
- 27 Saxo, XI, 13.1. Saxo XII, 3.6. Saxo XIII, 5.7. Saxo XIII, 6.7. Saxo XIII, 7.4. Saxo XIV, 9.17-18. Saxo XIV, 10.1. Saxo XIV, 25.12. Saxo XIV, 34. Saxo XIV, 43.5. Saxo XIV, 46.2. DD I:2, nr. 32, 88, 120, 143. Undtagelser kan findes i Saxo XII, 6.5. Saxo XIV, 26.14. Saxo XV, 4.1. Saxo XV, 4.4. DD I:2, nr. 126 og 127 og Necrologium Lundense, s. 65, under 11. april.
- 28 Saxo, XIV, kap. 2, afsnit 9-11. Herefter følger kampe i Skåne indtil det afgørende slag ved Tjuteå.
- 29 DD I:3, nr. 45 og 46, 25. februar 1174, og nr. 55, 1176. Se: Danmarks gamle personnavne I, spalte 340-345.
- 30 Hill s. 184
- 31 DD I:3, nr. 183
- 32 DD I:3, nr. 184. Helms s. 114, 480f., 498f.
- 33 Helms s. 534.
- 34 DD I:3, nr. 185 og 186 samt Helms s. 579
- 35 Ulsig 1968 s. 35f.
- 36 Jf. DD I:4, nr. 160 og DD I:3, nr. 67 samt Helms s. 514
- 37 DD I:3, nr. 259 og 260. Helms s. 481
- 38 DD I:4, nr. 105. Sven Ranvig: Sorøkrøniken, 1987, bind II, s. 92, 103, 127. Ulsig 1968 s. 37
- 39 Jf. Helms s. 452 og 480. Se også Danmarks kirker, Sorø Amt I, 1938, s. 777f.
- 40 Ulsig 1968 s. 31, 33 og 43. Se også Steffen Hahnemann: Middelalderens selvejere i det danske Østersøområde, 2009.
- 41 Helms s. 498f.
- 42 Ulsig 1968 s. 32f.
- 43 Svend Aakjær: Kong Valdemars Jordebog, bind I, 1926, s. 15, 17, 105 og 107
- 44 SRD IV, 1776, s. 285ff.
- 45 Ranvig s. 102
- 46 Ibid. s. 51, 103 og 127 Helms s. 441. DD II:4, nr. 50
- 47 Helms s. 59ff., 541
- 48 DD I:2, nr. 81. En Ubbe nævnes ikke i Næstved-kalendariet.
- 49 Ulsig 1968 s. 88f.

Den hvide Neger

Af Jens Christian Krebs Lange

I det følgende fortsætter beretningen om Den hvide Neger, der blev påbegyndt i Personalhistorisk Tidsskrift 2012:2. Tredje og sidste del af artiklen bringes i Personalhistorisk Tidsskrift 2013:2.

Liden tue ... (2)

»I Efteråret 1920 eller Foraaret 1921 kom jeg til at kende Anmelderinden, hun færdes dagligt i Kneiperne i Holmensgades Kvarteret. Hendes Ry var allerede dengang ude blandt det Herrepublikum som søger ovennævnte Steder. Det hed sig, at hun var grusomt »Pervers«, kendte Ting, som ikke engang Kvarterets løse Fugle havde Anelse om. (...) En aften jeg var med en Del Venner i en af disse »Kneiper«, kom hun selv over, tog mig i Haanden takkede mig for en Sang jeg havde sunget, men beholdt min Haand i sin, da jeg var en hel Del paavirket af Spirituosa Tog vi et Bil kørte Hjem på hendes Kammer (...) Jeg ved kun, det var en af de faa Nætter i mit Liv og vel nok den første, at jeg mærkede hvad Kvinden edenlig kan foretage sig med en Mand.«¹

Dette møde mellem Andrea Rasmine Madsen, der blev kaldt Margrethe, og Olaf udviklede sig over de næste tre år til et samlivs-drama, som selv Strindberg ikke kunne have skrevet bedre.

Olaf rejste i denne periode meget omkring, bl.a. til Tyskland for at købe varer og tilbage til Danmark og Sverige for at sælge dem. Margrethe eller Grethe, som Olaf kaldte hende, fandt først efter flere måneder ud af, hvor han boede. Her mødte hun op og fortalte Olafs kæreste, Anna Marie Larsen kaldet Kissy Frost, der på det tidspunkt var meget hårdt ramt af tuberkulose,

»at hun »Andrea Madsen«, elskede mig og hun havde en Nat haft mig hjemme hos sig s.f.d. [så fremdeles] Hun lavede mig en frygtelig Skandale, som ogsaa senere var hendes egne Ord:

Jeg ville selvfølgelig ødelægge Forholdet imellem Eder og forsøge, at selv leve med dig«.²

Kissy Frost døde den 10. februar 1921 på Øresundshospitalet.³ »– dette viste Anmelderinden [Grethe], hun kom Hjem hos mig, tog mine Gardiner,

Sengetæpper, Lagner og den afdødes Linned med fra Lejligheden Hjem hos sig selv vadskede det og næste Dag derpaa ophænge det«. ⁴ Grethe var flyttet ind. Det blev et problematisk samliv, som i mange detaljer kan følges set med Olafs øjne i de 27 breve til Grethe, der er bevaret i sagen.

I det første brev dateret den 11. juni 1921, som Olaf skrev under en indlæggelse på Kommunehospitalet, står der: »Tak for Jordbærene, de smagte godt kan Du tro, jeg sad og nød dem, efter at vi var skildte, og tænkte som om mit Hoved skulde sprænges. Hvad er dog Livet paa den Vis, hvorfor kan eller vil Du aldrig forstaa mig. Du ved dog kæreste Grethe, at Livet er saa kort for os begge, hvorfor saa gøre hinanden alle disse Kvaler daglig.« Senere i brevet skrev Olaf:

»Du maa vel vide at mit Liv har ikke været evigt Solskin og mit eneste Solglimt i disse Tider efter K død, har saa sandt jeg skriver dette, været dig. Men Du har en underlig Maade at faa dine Meninger ud paa, behold dog dine Tanker hos dig selv og dine evige Selvmordsplaner.«

Når man betænker, hvordan Olaf normalt udnyttede de kvinder, som han fik forbindelse med, har følgende slutning på brevet næppe haft noget med filantropi at gøre:

»Dør jeg her paa Hospitalet, eller andet Sted medens jeg kender Andrea Margrethe Madsen, er mine Penge og Hjem hendes. Skrevet paa K.H. St. U – den 11. Juni 1921. Olaf Olsen«. ⁵

Olaf må virkelig have været forelsket i Grethe.

I tiden frem til april 1924 tilbragte Olaf en stor del af tiden i udlandet. ⁶ Men først var han på salgstur i Danmark. Fra august 1921 er der to breve sendt fra Fredensborg Hotelhjem, hvor Olaf gentog sine bebrejdelser og uden held forsøgte at få Grethe til at komme derop. ⁷ Omkring 1. november rejste Olaf til Berlin, hvor han hurtigt fik en kontakt, der var klar til sammen med Olaf at købe en restaurant i Köln. Han skrev bl.a., at »Igaar fik vi Papirerne underskrevne. Ratmann og jeg har hver givet 200.000 Mark. Han har Borgerskabet. Det er en temmelig stor Restauration med 6 Tjenere i Cafeén«. ⁸ På grund af den voldsomme inflation i Tyskland i starten af 1920'erne svarede dette beløb dog ikke til mere end maks. 2.000 af datidens kr. eller 58.000 kr. i 2011. Senere fortalte Olaf endvidere, at restauranten gav ham en nettofortjeneste på ca. 10.000 mark om måneden, og at han desuden tjente ca. 9.000 mark som forretningsfører i et ikke navngivet firma i Düsseldorf. Men Olaf havde større ambitioner, så i samme brev fortalte han, at han sammen med en kollega forhandlede om at købe et hotel. ⁹

Fig. 10: Olaf (t.h.) på trappen op til Hotel Elité, 1922. Hvem de tre andre personer er, vides ikke, men et gæt er, at herren til venstre er Olafs kompagnon, Müller. Rigsarkivet.

Allerede tre dage senere kunne han fortælle Grethe, at han nu sammen med direktør Müller havde købt et hotel i Swinemünde, og at Hotellet skulle hedde Elité Hotel.¹⁰ Det var urolige tider i Tyskland:

»Forholdene i Tyskland er slemme. Jeg tror at Tyskland om faa Dage staa ved sin Ruin og en frykterlig Borgerkrig kommer her; saa er Vi alle fortabte, alle Jøder først og alle mister deres Penge og Ejendomme, alle vi Udlændinge bliver sikker forfulgt og myrdet igaar myrdede de Dr Randenau i Berlin og flere staa for Tur.«¹¹

I de efterfølgende breve skrev han igen lidt om sine bekymringer for udviklingen i Tyskland og om sine økonomiske problemer, og han bad flere gange Grethe om at sende nogle penge. Hendes fortjeneste ved utugt skulle vel nødig gå hans næse forbi, selvom han ikke kunne være i København hele tiden. Og som det fremgår efterfølgende, var hans anmodning om penge sikkert et led i det alibi, som han allerede før han rejste til Tyskland havde planlagt.

I maj 1923 solgte Olaf sin halvpart af hotellet, og tog hjem til København. Her blev han, indtil han den 28. december meddelte Grethe, at han tog til Antwerpen, hvor han ville købe en café.¹² Hvad han præcis foretog sig fremgår ikke af sagsakterne, men allerede den 15. januar var han i England. Han ankom sammen med Sigrid Rigmor Petersen, som senere forklarede, at hun havde kendt ham tidligere, og at de tilfældigt havde mødt hinanden i Antwerpen.¹³ Formålet med hans tur til London havde tilsyneladende forbindelse med The British Empire Exhibition i Wembley i 1924 – en udstilling, som 56 af de 58 lande, som det britiske imperium på dette tidspunkt omfattede, deltog i med det formål at styrke sammenholdet og samhandelen indenfor imperiet. At Olaf under sit ophold her skulle komme i politiets søgelys kan ikke undre, og en forespørgsel til The Commissioner of the Metropolitan Police, dvs. direktøren for Londons politi, blev da også besvaret i løbet af godt en uge:

»Whilst in this country Olsen was always regarded as a mystery man. He was known to associate with Prostitutes and Souteneurs, appeared to have plenty of money and patronised low class night clubs.«¹⁴ [»Medens han var her i landet, blev Olsen altid betragtet som en mystisk person. Han var kendt for at omgås med prostituerede og alfonsere, lod til at have rigeligt med penge og kom i tarvelige natklubber.«]

En aften kom han sammen med en bekendt i klammeri med en mand, og det endte med, at Olafs bekendt blev stukket ned. Olaf fik derfor forlænget sin opholdstilladelse, så han kunne vidne i retten.¹⁵

Også politiet i Antwerpen blev kontaktet.¹⁶ Herfra kom der et hurtigt svar fra Le Commissaire en Chef de Police, dvs. politidirektøren, stilet til

»Monsieur et Honoré Collègue, En réponse à votre lettre (...) j'ai l'honneur de porter à votre connaissance que le nommé Olsen, (...) a résidé (...) en cette ville, depuis la fin du mois de décembre 1923 jusqu'au 14 janvier 1924. Il y séjournait en compagnie d'une femme (...) qui se livrait à la prostitution clandestine. Pour cette raison l'entrée à l'Hôtel précité leur a été refusée depuis lors le couple n'a plus été vu à Anvers«.¹⁷ [»Hr. og ærede kollega, Som svar på Deres brev (...) har jeg den ære at bringe til Deres kendskab, at den nævnte Olsen (...) har boet (...) i denne by siden slutningen af december måned 1923 indtil den 14. januar 1924. Han opholdt sig sammen med en kvinde, (...) som gav sig hen til illegal prostitution. Af denne grund har adgangen til det tidligere nævnte hotel været nægtet dem, og siden da har parret ikke været set i Antwerpen.«]

Det sidste brev til Grethe fra London er dateret den 24. marts. Efter et kort ophold i Belgien forsøgte han den 5. april at komme ind i England igen, men han blev afvist og sat ombord på *SS Primula* til Esbjerg.¹⁸

Mens Olaf var i udlandet, blev Grethe i København. Hun overtog Olafs lejlighed, men måtte flere gange flytte – bl.a. fordi huslejen ikke blev betalt, og fordi hun havde herrebekendtskaber med hjem. Hun fortsatte i hele perioden som prostitueret, og hun fik både advarsel og tilhold og mindst ni bøder for at overtræde sit tilhold. Hun blev anholdt et par gange, og den 23. februar 1923 fik hun en dom på 10 dages simpelt fængsel.¹⁹

Olaf var af og til i København, og af hans breve kan man læse, at det var for at hjælpe hende med penge og med at betale husleje og bøder m.m. En del af hans breve blev sendt anbefalet, fordi de angiveligt indeholdt penge, som Grethe skulle have at leve for. I stort set alle brevene beklagede han sig over, at hun skrev alt for sjældent, og han bebrejdede hende hver gang, han havde været i København, at hun var så hysterisk og urimelig.

»Hun kan blive i Flyr og Flamme over intet. Da bruger hun Flasker, Knive, og alt hvad der staar for Haanden, faar jeg i Hovedet. Hvis hun er i det Humør, Da skriger hun op, stamper i Gulvet, som en Gal, til Vejret gaar næsten af hende, bruger alle de Trusler, hun i sin lille Hjærne kan

<p>8123 P.D. 1140 14 17. Sept og 12450 (14/10/23) R.A.</p>	<p>indsætte, at fru. <u>Oluf</u> <u>Klaus Jørgen Olsen</u> sætte i. Føl. for <u>Alfonsen</u>, at og at 5. vid. mod <u>Sigrid August Petersen</u> <u>Lundhs Kæster</u> s. f. Falsk m.m. (Den hvide Neger) amm. m. Udval. over Klag for Den h. Neg.</p>	<p>1/9: Føl. i R. l. Skud. m. 11. l. l. 1/9: pany fra P.D. 3/9: Sklage m. Anklager. 14/10/23: Jæ. med. opf. Ben. for J, den op. den han l. 1/10 24. l. Straf af 10 kender. Forb. h. 5/9: 10 C.D. 10 Kfter. m. 10/10/23: 10 C.D. 10 Kfter. m. 10/10/23: R. l. rykter. 1/10 24. l. 10/10/23: fra P.D. - 16. Al R. A. 10/10/23: fra R. l. m. amm. om Cyl. 10/10/23: 10 C.D. 10 Kfter. - 1/10 24. l. 10/10/23: 10 C.D. 10 Kfter. m.</p>
--	---	---

Fig. 11: Statsadvokaten for Københavns journal giver i mange tilfælde gode henvisninger. Datoer uden parentes angiver afsenders ekspeditionsdato, mens datoer i parentes angiver den dag, sagen er modtaget hos Statsadvokaten. Det er på denne baggrund let at følge en sags gang gennem systemet. Billedet her er fra sag nr. 12. Rigsarkivet.

opramse og opfange. Hun er med andre Ord, en farlig Kvinde, at blive uvenner med.«²⁰

Olaf ankom til København den 7. april om aftenen og flyttede ind hos Grethe. Et tilbagevendende tema i brevene havde været hans møbler, og i følge Olafs breve og indlæg i sagen var de blevet stående i lejligheden, da han rejste til Tyskland i 1921, og Grethe tog dem med sig ved de første flytninger. Hun købte dem af ham, men Olaf fastholdt, at de ikke var blevet betalt. På et tidspunkt – stadig i følge Olafs breve – solgte Grethe møblerne, og Olaf blev derfor nødt til i 1923 at købe nye møbler. Betalingen for møblerne blev nu igen drøftet, og hun tilbød ham 2.000 kr. mod at beholde alle møblerne og nogle andre ting. Olaf fik de 2.000 kr. samme dag, den 8. april.

Den 19. april henvendte Grethe sig til politiet og anmeldte Olaf for tyveri. Hun havde den 8. hævet alle sine sparepenge i banken, godt 2.000 kr. Hun havde ikke givet dem til Olaf, men lagt dem i sit aflåste toiletmedel. Da hun næste dag ville hente dem, var skuffen brudt op og pengene væk. Hvorfor hun ventede i 10 dage med at indgive sin anmeldelse, kunne hun ikke give nogen forklaring på. Olaf blev anholdt og nægtede selvfølgelig, at der var tale om tyveri. Pengene var betaling for hans møbler.²¹ Under den følgende retssag opgav man tilsyneladende at afklare ejerskabet til møblerne og herunder, om der var tale om tyveri. Mere interessant var det, at Grethe kunne fortælle, at de allerede i 1921 havde aftalt, at Olaf i sine breve skulle skrive, at han sendte penge til hende. Så kunne hun bruge brevene som bevis overfor politiet på, at hun havde en lovlig indtægt. Hun skulle selvfølgelig fortsat gå på gaden, så han kunne få de penge, som hun tjente ved utugt, når han var hjemme i København. Han havde inden han tog til Tyskland forlangt 50 kr. om dagen, senere 200 kr. om ugen, hvilket hun i det store og hele også havde levet op til.²²

Sigtelsen blev nu ændret fra tyveri til alfonseri. Olaf kunne nok se, hvad det kunne medføre, så han fik kontakt med Rigmor Petersen, der i mellemtiden var blevet gift i London. Den 4. juni så han sit snit til at undvige fra forværelset til byrettens 5. afdeling.²³ Under overskriften »Den hvide Neger« flygtede i Gaar fra Domhuset«, bragte Politiken en længere artikel med et billede af Olaf om sagen:

»Den berygtede Voldsmænd og Alfons (...) blev for nogen tid siden arresteret for Tyveri og Alfonseri (...) I Gaar skulle han, der tilbringer Ventetiden (...) i Vestre Fængsel, møde i en af Byrettens Afdelinger. (...) Han blev ført ind til Retten i Salatfadet og blev afleveret til Skabsbetjent[en]. En farlig Fyr som Negeren skulde selvfølgelig have væ-

ret anbragt i et af disse Skabe, men man har aabenbart glemt, hvor lumsk og dreven han er, og at han i sin Tid har forøvet vellykkede Flygtforsøg. (...) I Stedet for at lade ham kukkelure i Skabet lod man ham opholde sig i Venteværelset og gav ham en Kop Kaffe. Medens han nød Kaffen, ringede Telefonen i Dommerværelset, og da Betjenten gik derind, sad Negeren paa sin Stol uden Bevogtning af nogen Art. Øjeblikkelig gled han som en Aal ud af Døren og ned ad Trappen til Kattesundet.«²⁴

Som afslutning stod der i artiklen, at »Der er endnu ikke udsat nogen Belønning for Paagribelsen af Flygtningen; Politiet mener nemlig, at det ikke vil vare længe, før det faar fat paa Hr. Olsen-Løvenfeldt. Men Negeren er en dristig og snu Fyr. Han sætter stor pris paa sin Frihed, og der er mange, der vil hjælpe ham alene for derved at drille Politiet.«²⁵

Rigmor, der var taget til København, kom den 21. juni ind på Skt. Mathæus kirkens klokkerkontor for at få en ny dåbsattest. Her var hun alene i nogen tid, mens graveren hentede et glas vand til hende. Det benyttede hun sig af til at tage nogle blanke dåbsattester, der stod fremme – kun forsynet med præstens underskrift.²⁶ Herefter mødtes Rigmor og Olaf i

Fig. 12: Hele to gange blev der bragt billeder af Olaf i *Danske Politiefterretninger*. Dette eksempel er fra 1924. Billedet t.h. blev desuden gengivet i *Politiken*. Københavns Stadsarkiv.

Göteborg, hvor Rigmor efter Olafs diktat udfyldte en dåbsattest lydende på navnet Svend Aage Eggers.

I København blev Olaf for anden gang efterlyst i *Danske Politiefterretninger* med billede:

»Olaf Hans Jørgen Olsen (Kbhvn., ⁸/₁₁ 82), kl. »Den hvide Neger«, se vedl. Billed-Bilag nr. 40, ca. 182 cm høj, kraftig, skæggløs, graasprængt tilbagestrøget Haar, børsteformede graa Øjenbryn, blegfed, stor Næse, Tænderne plomberede med Guld, iført blaat toradet jakkesæt, blaa lang »Heptonette« [sommerfrakke], blød lysegraa Hat med stor Skygge, sorte Laksko, undvegen fra Bevogter d. 4' ds. Kl. ca. 12 Middag. Anh. Underretn. til K. 11' Undersøgelseskammer. (Sag nr. 100).«²⁷

Den 27. juni kunne den danske konsul i Göteborg melde, at han dagen i forvejen havde udstedt et pas til Svend Aage Eggers, og at samme Eggers måtte være identisk med den efterlyste »Olof Olsen«. Sekretæren på konsulatet havde nemlig genkendt ham på baggrund af det billede, som Politiken havde bragt. Passet var udstedt for en rejse til London via Kristiania.²⁸ Politiet i Kristiania blev kontaktet, og dagen efter fik Københavns politi en melding om, at Olaf og Rigmor var blevet anholdt på det engelske skib Rollo ved dets ankomst.²⁹ Den 2. juli blev den officielle meddelelse om konsulatets indberetning sendt fra Udenrigsministeriet til Justitsministeriet, der 6. august svarede på spørgsmålet om, »hvorvidt man maatte finde sig foranlediget til overfor Konsulatet at udtale en Paaskønnelse af den af Konsulatet ved Forbryderens paagribelse udviste Conduite«, at »Foranlediget heraf skal man anmode Udenrigsministeriet om overfor Konsulatet at udtale Justitsministeriets Paaskønnelse af dets Optræden ved den paagældende Lejlighed«. ³⁰

Den 2. juli var Rigmor og Olaf tilbage i København, hvor Olaf igen blev indsat i Vestre Fængsel, og Rigmor blev fremstillet i grundlovsforhør dagen efter, sigtet for »Meddelagtighed i falsk«. ³¹ Sagen mod Rigmor måtte i øvrigt »sluttes, da hun var engelsk Undersaat og da den Forbrydelse, hun var sigtet for, (...) var begaaet i Udlandet.« ³² Olaf blev endnu en gang »observeret« – dog ikke på 6. afdeling – og overlægen ved Vestre Fængsel konkluderede, at Olafs mentale tilstand var som ved erklæringen fra 1917, hvorfor yderligere indlæggelse ville være ganske unødvendig. ³³

Den 17. juli blev retssagen foretaget ved Københavns Byret. Den blev fulgt af Dagbladet Politiken, der dagen efter skrev:

»I Gaar Formiddags blev Den hvide Neger uskadeliggjort for et længere Tidsrum, thi Byretsdommer Preisler Knudsen fastsatte hans straf netop

til det Antal Maaneders Forbedringshus, som forud var spaaet ham, 18 Maaneder. Det vil sige, at Den hvide Neger skal forblive i Vridsløselille til Slutningen af Juli 1925. (I Forbedringshuset har 1 Aar kun 8 Maaneder). En Mængde Nysgerrige havde indfundet sig uden for Byrettens 5. Afdeling (...), hvor Dommen skulde afsiges. Det var, tænker Læseren, naturligvis en udsøgt Repræsentation for Smaagadernes og de lyssky Beværtningers Bærme. Men det var det slet ikke! Der var allerhøjst tre-fire Forretningsbestyrere af samme Type som Negeren. Resten var unge Damer, som man ikke kunde mistænke for at staa i nogen som helst Berøring med de Krese, hvor Negeren føler sig hjemme, ældre Herrer og ikke saa faa midaldrende Kvinder, af hvilke et Par Stykker tiltrak sig Opmærksomhed ved at bære Pagehaar og ryge Cigaretter.«³⁴

I anklageskriftet var der kun medtaget ét punkt: Olaf skulde lide straf for »i Tiden fra Maj 1920 til sin Anholdelse under nærværende Sag den 19e April f. A. helt eller delvis at lade sig underholde af Andrea Madsen, der med hans Viden drev Utugt som Erhverv«. ³⁵ I præmisserne blev der helt set bort fra Olafs mange og lange skriftlige indlæg, idet man fandt Grethes forklaringer bestyret af andre vidneudsagn.

Om starten af retssagen skrev Politiken:

»Negeren blev ført ind i Retssalen under bevogtning ... Han var henrykt over at være Genstand for saa megen Opmærksomhed. – Der burde tages Entré, naar en Herre som jeg fremstilles i Retten, sagde Negeren saa højt, at det kunde høres af alle de Tilstedeværende.« Anklageren indledte: »Oluf Olsen er, sagde Anklageren, en brutal, nederdrægtig Person, der har forstået at skabe frygt om sit Navn. I Aarevis har han baade her og i Udlandet ladet sig underholde af løsagtige Kvinder, der daglig har maattet give ham Størstedelen af de Penge, som de tjente ved at sælge sig selv.«

Forsvareren havde ikke meget at sige, men

»indskrænkede sig til at stille Andrea Madsens [Grethes] Troværdighed i Tvivl og mente, at der burde sættes et stort Spørgsmaalstegn ved hendes Paastand om, at hun i Aarevis har været i Stand til at aflevere 50 Kr. om Dagen til Negeren. Og enhver, der har set Andrea Madsen i Retten, vil forstaa, at [han] nærrede denne tvivl«.

Olaf fik det sidste ord, før dommen blev afsagt: »Jeg har virkelig af bedste Evne stræbt efter at komme ud af dette Liv, som jeg saa at sige fra Fødslens af

var bestemt for, men Dyndet hænger ved! Andet har jeg ikke at sige, jeg slutter mig til min Forsvarer, som jeg takker for, hvad han har gjort for mig.«³⁶

Selvom § 39 også denne gang blev taget i betragtning, lød dommen alligevel på 18 måneders forbedringshusarbejde, og den 23. juli meddelte Horsens Straffeanstalt, at »Domfældte (...) kan afleveres hertil den 25. d. M.«³⁷ Ved ankomsten til Horsens blev Olaf indført i stambogen. I den er der et par oplysninger – begge uden datering. For det første påstod Olaf på et tidspunkt, at han i Bruxelles var blevet viet til Rigmor Patterson.³⁸ For det andet søgte Olaf om at få sagen genoptaget. På stamkortet er der ganske kort noteret: »Afslaaet at fremme den (D.f.Fv. J. nr. 449/1924)«³⁹

Udover de 18 måneder var det i dommen bestemt, at Olaf skulle betale de udgifter, der havde været forbundet med sagen. Retten havde nok ikke gjort sig det helt klart, hvad dette indebar, men politiet fik samlet alle udgiftsbilagene plus en række udokumenterede udgifter, der vedrørte sagen, sammen. I alt blev det til 1025,17 kr.⁴⁰ Ca. halvdelen af dette beløb stammede fra hjemtransporten med DFDS, hvor Rigmor og Olaf var blevet ledsaget af to norske betjente. De udokumenterede beløb var primært udgifter til droschen samt 50 kr. til en betjent, der i egen bil tjenstligt havde været rundt i Nordsjælland for at se efter Olaf.⁴¹

Det fik Olaf til at skrive en længere klage, der blev stilet til fængselsinspektøren i Horsens. Klagen var på otte foliosider og uden dato, og den drejede sig primært om udgiftsopgørelsen. Men først havde han en korrektion:

»I flere af Regningerne staar der, undveget fra Bevogter. Dette er Usandhed. Jeg var ganske ene i det lille forlokale (...) Bevogteren var og stod i den Tid og nød noget Baierskøl med nogle andre Hrr. Først c/ ½ Time efter min Bortgang, kom han tilbage og opdagede min Fraværelse. Ingen rettænkende, vil vel her i dette Tilfælde kunde fortænke mig i min Bortgang, da jeg sad uskyldig mistænkt for et rent latterligt opdigtet Tyveri.«

Indholdet i brevet var rodet og usammenhængende, og efter at have remset en række enkeltposter op, som efter hans mening var forkerte eller ikke påhvilede ham, blev det meste af pladsen brugt til endnu en gang at forklare sagens rette sammenhæng. Herunder blev der uddelt drøje hug til politiet og domstolen, som havde opdigtet hele sagen alene med det formål at få ham dømt og gemt af vejen så længe som muligt. Og så blev der selvfølgelig søgt om benådning.⁴²

Spørgsmålet om en genoptagelse af sagen eller om benådning blev afklaret først. Det var Fængselsdirektoratets opgave at svare på denne

del af Olafs brev. En genoptagelse blev afvist, fordi der i følge Retsplejelovens § 977 savnedes hjemmel til på Olafs begæring at genoptage sagen. Og en evt. benådning blev afvist, fordi der ikke var fundet tilstrækkelig grund til at udvirke en sådan. Sagens øvrige punkter blev behandlet ret grundigt, og den endelige afgørelse kom ikke før den 27. februar 1926. Der blev indhentet udtalelser fra Rigs- og Statsadvokat og fra Østre Landsret, Københavns politi, Fængselsdirektoratet og Horsens Straffeanstalt – for nogles vedkommende i flere omgange. Resultatet blev, at alle Olafs klagepunkter blev afvist bortset fra et enkelt: For transport fra Kristiania (Oslo) til København var der i alt opkrævet 536,14 kr., og Olaf mente, at den ene halvdel vedrørte Rigmor. Det var politiets opfattelse, at det under alle omstændigheder ville have været nødvendigt med to betjente til at ledsage Olaf, og det blev derfor fastholdt, at Olaf skulle betale hele rejsen bortset fra udgiften til den fælles droschetransport fra båden til politistationen på 10 kr. Den halvdel heraf, der vedrørte Rigmor, kunne Olaf få refunderet ved henvendelse til politiet.⁴³

Under sag nr. 13 bad 4. Undersøgelseskammer om en meddelelse om Olafs forhold under udståelsen af straffen. Den er ganske kort:

»Omspurgte hensad i Horsens Straffeanstalt i Tiden fra den 26' Juli 1924 (Afsoningen paabegyndt i Arresten den 19' s.M.) til den 19' Juli 1925, da han løslodes efter endt Straf. Han behandlede i Celle. Hans Opførsel gav ikke anledning til Klage. Han passede sit Arbejde tilfredsstillende. Han var under Lægebehandling 2 Gange for Forkølelsesfeber. Ved Løsladelsen henførtes han til Bedømmelsesklasse 5 (Fanger, der har forholdt sig ligegyldig overfor Straffen og derfor anses upaavirkede).

Inspektionen for Horsens Straffeanstalt, den 26' Januar 1926.«⁴⁴

Et fast og hæderligt erhverv

Opholdet i Horsens havde trods alt haft en vis virkning, og overfor sin familie gav Olaf udtryk for, »at han nu ville ud af de daarlige Forhold, han hidtil havde levet under og søge sig et fast og hæderligt Erhverv«.⁴⁵ Men som det gamle ord siger: »Loven er ærlig, holden besværlig«, og det gjaldt også for Olaf. Han forhandlede om et par forretninger på Østerbro og Nørrebro, men inden han havde fået afsluttet disse forhandlinger, traf han Ingeborg Kaja Cathrine Andersen. Hun ville kun bo på Vesterbro, og sådan blev det. I september fik han en cigar- og vinforretning på adressen Vesterbrogade 38, og Olaf var nu 43 år, og Kaja var blot 23 år, født den 22. marts 1902. Kaja havde allerede som 16-årig fået sin første fængselsstraf for tyveri, og selvom hun ikke var straffet for utugt, var erhvervet ikke ukendt for hende.⁴⁶ Det var dømt til at gå galt.

Men først Olafs næste sag. For at finde noget om den (nr. IX) skal vi frem til sag nr. 14 i 1927. De oprindelige sagsakter er forsvundet, men under sag nr. 14 blev der udarbejdet dels en rekonstruktionsrapport med en notits om sagen fra Station 5,⁴⁷ dels en rapport fra Hovedstationens 4. afdeling.⁴⁸ Olaf havde natten mellem den 6. og 7. december 1925 endnu en gang drevet smugkro. Det blev anmeldt i forbindelse med en helt anden anmeldelse, som han denne gang ikke selv havde del i. 4. afdelings rapport er ganske kort, men her får man en slags forklaring på de manglende sagsakter:

»Af Generaliabladet fremgik, at sigtede var ikendt Straf af offentligt Arbejde baade før og efter Borgerskabet er udstedt, og Sigtelsen blev derfor herfra udvidet til ogsaa at omfatte Overtr. af Næringslovens § 1. Sagen ses at være sendt herfra til 3. Politiinspektør d. 10/12 25. – D. 22/12 25 er Sagen passeret Fogedprotokollen og som Nr. 9599/25 gaaet til Byrettens 1' Afdl. Byrettens 1' Afdl. er forespurgt og har oplyst, at Sagen har verseret der og er senest behandlet d. 16/1 26. – Man mener, at den

Fig. 13: Cigarforretning på Østerbro i begyndelsen af 1930'erne. Det har ikke været muligt at finde fotografier af Olafs forretninger. Privatfoto.

derefter er sendt til Københavns Magistrat med Henblik paa Borger­skabsspørgsmaalet, men da Sagen ikke siden er set i Retten er Magistra­ten forespurgt af Retten, men har erklæret, at man ikke der har modta­get Sagen, og den har siden været forsvundet og staar stadig uafgjort.«⁴⁹

Endnu en gang var der et lille mellem­spil, som sandsynligvis havde for­bindelse til den sag, som han ikke selv havde del i. Olaf blev den 21. de­cember 1925 idømt en bøde på 20 kr. for »udeblivelse som Vidne, skønt lovlig tilsagt«. Olaf ansøgte Justitsministeriet om at få bøden eftergivet, og ministeriet bad statsadvokaten, byretten og politiet om udtalelser. Olaf havde selv i sin ansøgning skrevet, at han havde været i Aarhus den pågældende dag, og at han på grund af snevejr ikke havde været i stand til at rejse hjem til København. Desuden hævdede han, at han ikke havde modtaget stævningen, der var blevet afleveret i hans forretning, hvor han ikke havde set den, i stedet for på hans bopæl. Af høringssvarene fremgik det, at Olaf ikke havde været i Aarhus, men i Nr. Sundby, og at forkyndelsen var foregået på rette måde, fordi han boede i lejligheden bag forretningen. Dommeren i byretten kunne ikke anbefale anmod­ningen, fordi Olafs rejse var foretaget efter forkyndelsen, og politiet mente, at han netop var rejst bort for at undgå at møde i retten. Olaf kunne ikke vide, at hans egen sag ville blive forlagt, så politiets opfattelse var nok ikke ubegrundet. Ministeriets svar var på denne baggrund gan­ske kort: »Foranlediget heraf skal man til videre Bekendtgørelse med­dele, at det ansøgte ikke kan bevilges.«⁵⁰

Mens den forsvundne sag lå hos 3. Politiinspektør kom den næste rap­port om ulovlig udskænkning af drikkevarer natten til den 17. december 1925.⁵¹ Det var igen Station 5, der startede sagen (sag nr. 13), men den blev først registreret ved Byrettens 1. afdeling den 9. januar, og ingen tænkte tilsyneladende på sagen fra den 7. december.⁵² Spørgsmålet om hans borgerskab var ikke blevet afklaret, og man kan undre sig over, at spørgsmålet ikke var blevet rejst ved en eneste af hans tidligere sager. Det blev nu taget op igen. Olaf erklærede – formelt vel med god ret – at han ikke var klar over, at borgerskabet var forbrudt.⁵³ Det afsluttende rets­møde blev holdt den 29. januar 1926, og Olaf, der nu blev tituleret gros­serer, blev her ikendt en bøde på 100 kr.⁵⁴ Dommen blev indanket for Østre Landsret, der den 4. marts stadfæstede dommen.⁵⁵ Borgerskabet blev ikke omtalt ved nogen af instanserne. Tretten dage senere skrev Olaf til Justitsministeriet og bad om eftergivelse eller nedsættelse af bø­den, da han fandt dommen uberettiget og langt større end den bøde, som andre småhandlende ville have fået for en tilsvarende overtrædelse. Anmodningen blev via Københavns Politikammer og Statsadvokaten

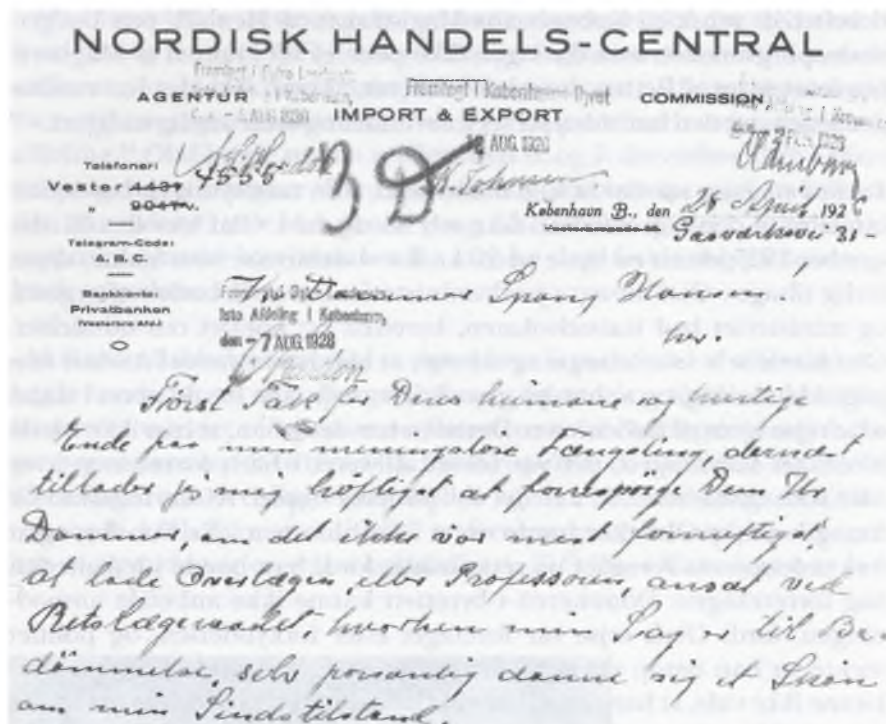

Fig. 14: Her er et udsnit fra et af de mange breve, som er bevaret i sagsakterne. Bemærk hovedet med navnet på Olafs firma og de mange stempler. Hver gang en ny sag begyndte, blev akterne fra de tidligere sager fundet frem og som bilag til den nye sag sendt rundt til de myndigheder, der skulle inddrages i behandlingen. Rigsarkivet.

sendt til ministeriet. Ingen af dem kunne anbefale andragendet, og den 9. april blev der svaret, at »Ministeriet ikke har fundet tilstrækkelig Grund til at søge det ansøgte udvirket«. ⁵⁶

Sag nr. 14 var i fuld gang, før sag nr. 13 var afsluttet. Den omfattede seks mindre sager: Tre voldssager, to sager om alfonseri og en sag om ulovlig udskænkning af stærke drikke. De tre voldssager var banale værthushusslagsmål, hvor beruselse var en gennemgående årsag til slagsmålenes opståen, og til at anmeldelser afgivet i beruset tilstand senere blev ændret, når rusen var sovet ud. På grund af modstridende forklaringer og vidneudsagn og en anklage, der blev trukket tilbage, valgte politiet ikke at sigte Olaf for de tre voldssager, ⁵⁷ og de blev senere lukket uden tiltale. ⁵⁸

Af de to alfonserisager er den første lidt mystisk. I en hovedrapport fra 4. Undersøgelses-kammer står der, at der ved sagens behandling den 10. marts 1926 bl.a. blev fremlagt en anmeldelse og et par rapporter. Disse

akter findes ikke i sag nr. 14, og i referatet står der blot, at »Politiassessoren henviste til den Rapporten O under 9. f.M. givne Kontinuationspaategning, ifølge hvilken Anmelderen ikke ønsker videre foretaget«. ⁵⁹ Hvem anmelderen var, og hvad sagen i øvrigt drejede sig om, fremgår ikke. ⁶⁰

Kaja er stort set ikke nævnt i de fire omtalte sager, men hun var flyttet ind hos Olaf, der ikke var blevet klog af skade. Deres forhold holdt ikke ret længe – sammenlagt i alt ca. fem uger i følge Olaf. Endnu en gang kom der et møblement på tværs. Om det var Kaja eller Olaf, der ejede det, blev ikke afklaret. Kaja havde købt det, men ikke betalt det fuldt ud. Olaf havde i følge Kaja betalt nogle afdrag, men ikke dem alle. Den 18. januar 1926 mødte fogeden derfor op for »at foretage en Indsættelsesforretning i Henhold til rekvisition af 15. d. Md. med deri nævnte Bilag, der fremlagdes, hos Frk. Kaja Andersen«. ⁶¹ Der var ingen hjemme, så ejendommens ejer låste op. Gælden inkl. udgifter til fogedforretningen på 25 kr. var opgjort til 313 kr., og møblementet, der blev vurderet til 310 kr., blev herefter udleveret til rekvirenten.

Det blev starten på den næste sag, der tog sin begyndelse lidt over midnat den 27. februar 1926, da Olaf anmeldte, at der havde været et indbrud hos ham. Der var stjålet nogle malerier og mindre møbler samt et antal flasker vin. Det var Olaf ikke tilfreds med, og han foreviste et skriftligt bevis for, at han havde skaffet Kaja en pels til 500 kr., som han havde betalt, og som pant herfor havde han modtaget de stjalne effekter. Olaf var sikker på, at det var Kaja og hendes kæreste, Lyse Kaj, der havde været på spil. De havde i aftenens løb forsøgt at få kontakt med ham for at få tingene udleveret, men det havde Olaf nægtet. Nogle glasstykker fra den rude, der var blevet slået i stykker for at skaffe adgang til lejligheden, blev sendt til identifikationsbureauet, der fastslog, at fingeraftrykkene på glasset var Kajas. ⁶²

Efter flere gange at være blevet tilsagt til at møde hos politiet, blev Kaja den 17. marts afhentet på sin bopæl. Under afhøringen indrømmede hun, at det var hende, der sammen med en veninde havde afhentet de nævnte malerier og møbler. Hun indrømmede, at hun havde skrevet under på et lånebevis til Olaf, men hævdede, at hun ikke havde fået de 500 kr., der ikke havde noget med pelsen at gøre. ⁶³ Samme dag blev hun afhørt igen, og her sprang bomben:

»Hun erkender, at hun under hele Samlivet med Anmelderen [Olaf] og paa dennes Opfordring udelukkende har drevet Utugt som Erhverv. (...) Hun siger, at Anmelderen hver Morgen affordrede hende det af hende ved Utugt erhvervede Beløb, og som Regel gav hun ham 50 a 60 kr. pr. Dag.«

Og hun tilføjede, »at Anmelderen endvidere havde nogen Indtægt ved at drive sin Forretning som Natbeværtning, og der var ikke nogen Nat uden at han for Betaling udskænkede stærke Drikke.«⁶⁴

Den 20. marts blev Olaf anholdt og i grundlovsforhøret fængslet i 10 dage.⁶⁵ Olaf kærede fængslingen til Østre Landsret, der stadfæstede kendelsen, da der fandtes »fornøden Hjemmel for Sigtedes Fængsling«.⁶⁶ Fængslingen blev forlænget, for Olaf blev først løsladt den 15. april.⁶⁷ Udover sine forklaringer i retsmøderne skrev Olaf denne gang to fremstillinger om sagen til dommeren.⁶⁸ Olaf var rystet og vred over Kajas anmeldelse:

»Det er mig en forfærdelig Straf at blive indespærret paa et saa usandfærdigt løst Grundlag som dette. Kan en Kvinde, som selv praler af at leve af Utugt, aldrig betaler Skat, begaar Indbrud, kun for at redde sig selv, tillyve og svine et menneske til i den Grad, at samme Kvinde faar sit Offer fængslet, lukket hans Forretning, ødelagt ham i Bund og Grund, uden at Politiet vil se Hævnet i Sagen? Og dermed gaar hun selv fri og frank ude i Livet og triumfere over sin Snuhed. Er det dansk Retspleje 1926???»

Olaf fortalte selv, at han efter bruddet med Kaja havde fået en ny kæreste, og selvom Kaja allerede før bruddet også havde en anden kæreste, blev hun jaloux og gjorde alt, hvad hun kunne for at genere Olaf. Hun udnyttede situationen til at afpresse ham for penge og tøj, idet hun truede med, at hun ellers ville gå til politiet og anmelde ham for alfonseri og ulovlig udsækning. Det var Olaf ikke så lun på, så i nogen tid føjede han hende, men det endte alligevel med, at Kaja gik til politiet. Efter anmeldelsen forsøgte hun igen at afpresse ham for 200 kr. Betalte han, ville hun trække sin anmeldelse tilbage. Olaf sagde nej, sagen kørte, og han blev fængslet.

Olaf sluttede sit brev således:

»Hr. Dommer! nu har De den største Magt og Myndighed og er den dygtigste og højeste Jurist i denne min Sag. Jeg bliver fuldstændig ødelagt i Bund og Grund, mine Kunder mister jeg alle sammen, min Forretning er lukket, mine udestaaende Penge gaar til Grunde. (...) Kan man saa, paa en saa løst Grundlag, som denne Kaia Andersens, (...) lade mig Fængsle og ødelægge min Forretning for det jeg ikke vil lade mig afpresse flere Penge, af hende og Kæresten? Nej nu appelere jeg til Deres gode Hjærte og Følelser Hr. Dommer og beder Dem høfligst udvirke at jeg kommer paa fri Fod.«⁶⁹

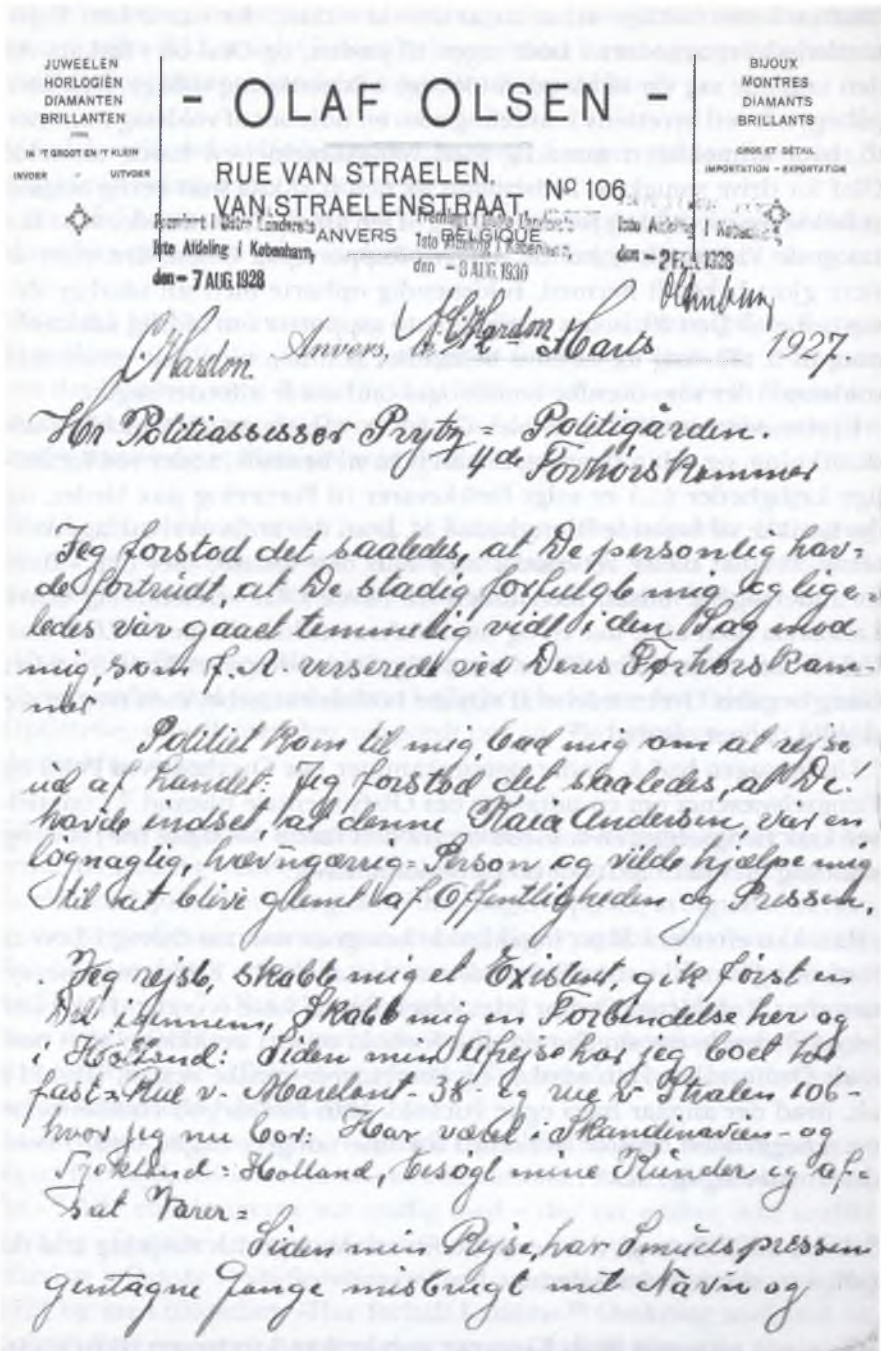

Fig. 15: Olafs brev til politiassessor Harald Prytz den 12. marts 1927. Rigsarkivet.

Olaf var i den heldige situation, at der var vidner, der havde hørt Kajas trusler, så i retsmøderne faldt sagen til jorden, og Olaf blev løsladt. Af den samlede sag var så blot den ulovlige udskænkning tilbage. Den blev påbegyndt ved byrettens 1. afdeling som en udløber af voldssag nummer to, hvor anmelderen samtidig med voldsanmeldelsen havde anmeldt Olaf for drive smugkro. To betjente fik den 6. marts som særlig opgave at holde øje med Olafs forretning, og »Den 10' ds. lykkedes det os at faa saa gode Vidner, at vi kunde indgive Rapport paa Olsen, der, efter at være gjort bekendt hermed, fuldstændig ophørte med sin ulovlige Beværtning«. ⁷⁰ Den 19. marts overgik de to rapporter om ulovlig udskænkning til 5. afdeling for at blive behandlet sammen med den verserende voldssag, ⁷¹ der som ovenfor omtalt også omfattede alfonsersisagen.

I retsmødet den 13. april blev Olaf bl.a. afhørt om den ulovlige udskænkning, og »Han siger nu, at han ikke vil bestride, at der ved forskellige Lejligheder (...) er solgt Drikkevarer til Fortæring paa Stedet, og derfor ikke vil bestride Rigtigheden af, hvad der anføres i Anklageskrifterne«. ⁷² I det næste retsmøde, hvor han blev løsladt, blev den videre forundersøgelse udsat, men inden da havde Olaf vedkendt sig Østre Landsrets dom af 4. marts, og mødereferatet sluttede med: »Efter sine Udtalelser i Retten den 13' er han villig til at vedtage en Bøde for 2den Gang begaaet Overtrædelse af samme Lovbestemmelse, men nægter sig skyldig i noget ulovligt.« ⁷³

Under sagen bad 4. Undersøgelseskammer 1ste Overlæge ved Politi og Fængselsvæsenet om en udtalelse om Olafs mentale tilstand. ⁷⁴ I udtalelsen trak fængselslægen trådede op fra den første udtalelse fra 1906, og samtidig blev der blødt lidt op på bedømmelsen:

»Han kan efter mit Skøn ingenlunde betegnes som aandssvag i Lovens forstand. Det epileptiske Sløvsind, som omtales i alle Erklæringerne, synes efter Anfaldenes Ophør i det væsentlige at være svundet. Han taler let og flydende om sin Sag og sine Forhold og er i besiddelse af et normalt Ordforraad. Han tænker og kombinerer ganske skarpt, ialtfald i alt, hvad der angaar hans egne Forhold. Han har en god Hukommelse og redegør med ret stor sikkerhed for sine tidligere Sager, og alt, hvad der knytter sig dertil.« ⁷⁵

Selvom udtalelsen på denne måde fik en mere positiv drejning end de tidligere, sluttede den således:

»Han maa efter mit Skøn betegnes som et ikke aandssvagt, ikke sindsygt, men psykisk abnormt, ganske usocialt Individ med saa svære moral-

ske Defekter og saa blottet for Hæmnings, at der i Samfundets Interesse maa træffes Sikkerhedsforanstaltninger imod ham; og jeg foreslaar, at en Udtalelse desangaaende afæskes Retslægeraadet.«⁷⁶

Udtalelsen lå ved 4. Undersøgelseskommission i nogen tid, og først den 3. maj blev Retslægeraadet bedt om en udtalelse.

Da Olaf hørte, at hans sag på ny skulle forelægges for Retslægeraadet, skrev han endnu en gang til dommeren. Han begyndte brevet således:

»Først tak for Deres humane og hurtige Ende på min menigsløse Fængsling, dernæst tillader jeg mig høfligt at forespørge Dem Hr Dommer, om det ikke var mest fornuftigst, at lade Overlægen eller Professoren, ansat ved Retslægeraadet, hvorhen min Sag er til Bedømmelse, selv personlig danne sig et Skøn om min Sindstilstand.«

Olaf begrundede sit ønske med, at Retslægeraadets udtalelse fra sag nr. 10, der var udfærdiget uden, at han personligt var blevet bedømt af rådet, ikke blev fulgt af Højesteret. Han afsluttede med et NB:

»Hvis de Hr. Dommer ville hjælpe mig med at blive fremstillet for D' Hrr. i Lægeraadet, skal jeg ved denne Lejlighed kulkaste den falske, mytiske Opfattelse, som Politiet har udspremt om en Sindssygdом eller Aandsløvhed hos mig.«⁷⁷

Olaf fik ikke noget ud af denne henvendelse. 1. overlæges erklæring blev sendt til Retslægeraadet med anmodning om en ny udtalelse, og den forelå den 7. juli: »Det fremgaar af det i Sagen oplyste, at Sigtede hverken er sindssyg eller aandssvag, men et i høj Grad psykisk abnormt Individ. Raadet maa derfor anbefale, at han som farlig for den offentlige Sikkerhed interneres.«⁷⁸ Olaf fik kolde fødder, og i retsmødet den 12. august, hvor den beskikkede forsvarer var mødt, blev der fremlagt en »tilbagekommet tilsigelse«. Politiet begærede Olaf anholdt, og »Dommeren afsagde saalydende KENDELSE:

Olaf Hans Jørgen Olsen, (...) hvis opholdssted ikke kendes, vil som sigtet for Vold, Alfonseri m.m. være at anholde, naar og hvor han træffes.«⁷⁹ Alle enkeltsagerne var stadig med – der var endnu ikke truffet endelig afgørelse i nogen af dem – og den 24. august 1926 blev Olaf efterlyst i *Danske Politiefterretninger* med samme beskrivelse som i maj 1924 og med tilføjelsen »Har forladt Landet.«⁸⁰ Omkring nytårstid fik politiet flere anonyme henvendelser om, at Olaf var blevet set i byen. En eftersøgning blev iværksat, og det kunne konstateres, at Olaf havde

holdt jul i Danmark, men at han havde forladt landet igen – sammen med Kaja!

B.T. fik fat i historien om Olafs julebesøg i Danmark, og den 29. januar 1927 blev den bragt under overskriften »Den hvide Neger forklædt i København«. Efter en indledning om Kajas anmeldelse og Olafs flugt fortalte B.T., at

»Han kom hertil paa det falske Pas, (...) og han havde anlagt sig et pragtfuldt falsk Fuldkæg [der] gjorde »den hvide neger« saa godt som ukendelig (...). Negeren havde dog er andet Formaal med at komme herop. Han vilde ogsaa besøge en af sine mange Kærester (...) [og] han fik hende overtalt til at tage med til Hamborg.«

B.T. sluttede med at berette, at det ikke varede længe, for Olafs gamle brutalitet kom op i ham, og så tog Kaja hjem til København.⁸¹

Venlige mennesker sendte avisen til Olaf i Antwerpen. Han blev vred og ophidset over indholdet, og den 20. februar sendte han et langt brev til redaktør Larsen på B.T., for at få korrigeret den usande artikel:

»Den nøgne Sandhed er Julen 26 tilbragte jeg i København hos min familie, men uden Slynglen, som har fabrikeret Løgnens, Fuldkæg og falsk Pas. Ligeledes rejste denne Skøge Kaja Andersen – Muhle, eller Lyse Kaja, med efter eget Opfordring, den 3 Januar. Politiet viste godt jeg opholdt mig i Byen.«⁸²

Også oplysningerne om vold mod Kaja blev afvist. Hun var rejst med ham for at komme »væk fra København for hun var nu indviklet i en Tyveriaffære, (...) og vilde saa blive i Tyskland.« Olaf fortsætter: »Jeg kunde aldeles ikke have hende med hertil, for mine Forretningsforbindelsers Skyld.« Så Kaja rejste hjem

»til København, bagtalte mig, og lavede en ny Roman og en usandfærdig Historie om mig og Deres æ/ Blad lagde Navn til gennem disse for-drukne Reporter, som ødelægger Journaliststanden i sin Helhed i Danmark. (...) Jeg beklager mig gennem dem, over den smudsige Artikel og beder Dem høfligst, Hr. Redaktør, om at standse den slags Artikler.«

Han fortsatte med at give politiet i almindelighed og en række personer i særdeleshed det glatte lag og sluttede med, at »Jeg lever her og i Rotterdam har selv min Fabrik, men vil gerne sælge denne og komme Hjem for at vise at Pressen tit fortæller Offentligheden Usandhed, Jeg var aldrig blevet løsladt, hvis ikke Retten saa det var Sludder og Digt«. ⁸³

Den 18. marts 1927 fik Udenrigsministeriet en indberetning fra Kgl. Dansk Gesandtskab i Bruxelles om, at Generalkonsulatet i Antwerpen havde indberettet, at Olaf boede »dersteds i Café Boston«. Indberetningen var ganske kort, og sluttede med følgende spidse bemærkning:

»Da nævnte Olsen, efter hvad der meddeles, skal have været paa Besøg i Julen i Danmark uden at der fra det derværende Politi's Side synes at være foretaget noget imod ham, tør Gesandtskabet formentlig gaa ud fra, at der heller ikke vil være Grund til at foretage videre i Antwerpen.«⁸⁴

Indberetningen blev 10 dage senere sendt videre til Justitsministeriet.⁸⁵ Der står ikke noget i sagsakterne om, hvad der videre skete på grundlag heraf.

Rødt af Kunsthandls	Rødt af Kunsthandls
Bugsstik 130 Kr	Jansen 2 Blomsterbuker
10 Billeder 92 + 70 - Betalt	3 Billeder 2
12 April 1 Billede 66 Kr	1 Søstykke 1800.
18 " 3 " 140 -	et Wm. Dame
22 " 1 " 80 -	No 10863 - 7 Mai 50 Kr
2 Maj 2 " 119 -	Leofe Kiva 7 Mai 29
2 Mai 3 " 193 -	
1929.	12 Mai 1929
16 Mai 1 Kone Wm 145 Kr	Afgift fra Gade de Nord
19 " 3 Dame 120 -	de 14 1/2 surt Marseille
23 " 1 " 70 -	Ryan 15 - afgift - 16
335	afsk. Marseille 16, 0 for
Afgift til Frankrig.	Carde Pui République,
Berlin - Hamburg.	Jos Harry - Romlev
Hannover - Düsseldorf.	Sir minn. Porekerrelse
Köln - Amers - Paris -	fra 1925 - 1927 Lommereg

Fig. 16: Olafs lommebog giver et spændende indtryk af hans rejser og aktiviteter i årene fra 1925 til 1929. Rigsarkivet.

Olaf havde allerede ved juletid givet udtryk for, at han ville blive hjemme i Danmark, men kilder mente, at det var Kaja, der havde fået ham til at tage tilbage til Belgien. Den 3. juni skrev Olaf fra Antwerpen til dommeren, at

»Hermed meddeler jeg Dommeren, at jeg har taget den faste beslutning, at fremstille mig i Byretten, efter min hjemkomst til København. Jeg afrejser herfra i Dag ... og anmoder høfligst D/æ Dommer om at kunde forblive paa fri Fod under Sagen.«⁸⁶

Den 18. juni meddelte Helsingør politi, at Olaf var blevet anholdt. 4. Kriminalkammer ønskede imidlertid ikke, at Olaf skulle overføres, men anmodede om, at han blev sat på fri fod med pålæg om at møde i kammeret førstkommande tirsdag, 21. juni.⁸⁷ Der er ikke noget referat fra mødet denne dag, men sagsakterne var klar til fremsendelse:

»Hoslagte Dokumenter i Sagen mod Olaf Hans Jørgen Olsen, der sigtes for Vold, Alfonseri og Overtrædelse af Beværterloven, skal jeg (...) forelægge Hr. Statsadvokaten, idet jeg indstiller, at der paa Grund af Bevisets Stilling ikke rejses Tiltale mod Sigtede for Vold og Alfonseri(...). Det bemærkes, at de manglende aktstykker (...) vedrører en Anmeldelse angaaende Ingeborg Kaja Cathrine Andersen, der sigtedes for Bedrageri, hvilket Forhold under 28. Marts d.A. er sluttet med Statsadvokatens Samtykke.«⁸⁸

Anklageskriftet omfattede derfor kun den ulovlige udskænkning og spørgsmålet om retten til borgerskabet, og han blev tiltalt både efter §§ 1 og 11 i Næringsloven og §§ 1, 28 og 34 i Beværterloven og ikke som tidligere blot efter Beværterloven.⁸⁹ Efter nogle retsmøder blev dommen afsagt den 30. september: »Da Tiltalte efter det i Sagen oplyste maa anses overbevist herom, vil han være at anse efter de ovennævnte Lovbestemmelser med en Københavns Kommunes Kasse tilfaldende Bøde af 150 kr.«⁹⁰ Og selvom borgerskabet ikke direkte blev nævnt i dommen, så må det implicit ligge i henvisningen til de nævnte lovbestemmelser, at Olaf havde forbrudt sit borgerskab. Han ankede afgørelsen, men frafaldt, før sagen blev behandlet ved Østre Landsret.⁹¹ Den ikendte bøde må på baggrund af politiets store indsats have været noget af et antiklimaks for politiet. Endnu en gang søgte Olaf om at få eftergivet bøden, og endnu en gang blev ansøgningen afslået af Justitsministeriet.⁹²

Der var et lille mellemspil. Retslægerådet anmodede i juli 1927 Københavns politi om at få oplyst, hvordan sagen var endt. Svaret var kort, idet

der blot blev oplyst, at sigtelserne om vold og alfonseri var frafaldet, og at der var rejst tiltale for overtrædelse af Næringsloven. Ikke et ord om uskadeliggørelse. Så også denne gang undgik Olaf at komme på Skt. Hans.⁹³

Mystisk Voldsaffære

Den 1. august 1927 bragte Folkets Presse en artikel med overskriften »Mystisk Voldsaffære«.⁹⁴ »Paa Vesterbros Kafeer diskuterer man i disse Dage en mærkelig Affære, der lyder utrolig i sine Enkeltheder, men dog efter hvad vi har konstateret, synes at være rigtig.« I artiklen fortælles der, at

»En blikkenslager fra Horsens kom først i denne Maaned hertil Byen for hos et Forsikringsselskab at hæve en Erstatning for sit ene øje, som han havde faaet beskadiget under sit arbejde. Blikkenslageren (...) tog efter at have besørget sit ærinde ud for at hilse på [en bekendt] ... og kom hen imod aften ind i en Kafé i Oehlenschlägersgade. – Her kom han bl.a. i Selskab med en meget kendt og berygtet Person, og det varede da heller ikke ret længe, før denne yppede Klammeri, hvilket resulterede i, at Blikkenslageren, der er to Tommer højere end Kongen, gennempryggede Voldsmanden eftertrykkeligt. (...) Den overvundne Slagsbroder (...) listede sig nu til, uden at nogen bemærkede det, at samle en halvknust Flaske op fra Gulvet, som han slyngede i Øjet paa den intet anende Blikkenslager.«

Artiklen slutter med »Men hvor var Politiet?«.⁹⁵

Dagen var den 16. juli, blikkenslageren hed Hans Olesen Schrøder, og den omtalte person, der ikke nævnes med hverken navn eller øgenavn i artiklen, var selvfølgelig Olaf. Hans var i dagens anledning pænt klædt på i jaket og sribede benklæder, og det var sikkert medvirkende til, at sagen udviklede sig, som den gjorde.⁹⁶ Olaf havde sat sig alene ved et bord, men da Hans havde fået at vide, at det var Den hvide Neger, som han tidligere havde hørt omtalt, inviterede han ham på en genstand, og – som Hans selv beskriver det – fik de

»et par genstande sammen, hvorefter Olesen satte sig over til et andet Bord lige ved Buffetten. Kort efter kom jeg ogsaa i Selskab ved Bordet, hvor der blev ført en Del Diskussion om Arbejdsspørgsmaal; da man ikke vilde tro paa mit Udsagn om, at jeg ogsaa var Arbejder som de andre, og i den Anledning nægtede at drikke en Genstand, hvor paa jeg havde inviteret, rejste jeg mig fra Bordet med en Bemærkning om, at jeg vel

kunde være lige saa god at drikke en Omgang med som »Den Hvide Neger««. ⁹⁷

Olaf fór op og slog ud efter Hans. Men her havde han mødt sin overmand. Hans fortalte:

»da jeg vidste, at han var en farlig Voldsmænd, parerede jeg med et Modslag, der bragte ham til at vakle, og da han igen for mod mig med Haanden hævet til Slag, slog jeg ham paany, saa han faldt over mod nogle bagved staaende. Jeg vendte mig derefter om og gik nogle Skridt bort, men da jeg derefter paany vendte Front mod ham, saa jeg ham fra Disken tage en Flaske, som han kastede lige i Ansigtet paa mig, og umiddelbart derefter mærkede jeg en anden Genstand, som jeg erfarer var et fyldt Glas, blive kastet mig i Ansigtet.«⁹⁸

Olaf forsvandt med vanlig hast, og Hans blev med blodet løbende ned ad højre side af ansigtet kørt til Rigshospitalet, hvor han blev indlagt på øjenafdelingen. Her lå han til den 26. juli, og det forklarer, hvorfor hans anmeldelse først blev afleveret til politiet denne dag. På politiets forespørgsel oplyste Rigshospitalet senere, at »Der fandtes store perforerende sår af h. hornhinde, en del blod i forreste øjenkammer. – Desuden en del mindre hudsår i øjets omgivelser. (friske læsioner). Da han udskreves d. 26/7 var øjet blindt (nethindeløsning)«. ⁹⁹

Anmeldelsen gav i første omgang ikke noget resultat, men artiklen i *Folkets Presse* satte gang i undersøgelsen, for allerede den 2. august blev der udarbejdet en rapport om sagen. ¹⁰⁰ Den blev dagen efter fulgt op af en rapport som opfølgning på anmeldelsen. ¹⁰¹ Den 6. august henvendte Hans sig på Politigården for at trække anmeldelsen tilbage, ¹⁰² men hans anmodning blev ikke fulgt. ¹⁰³ Den 8. august blev sagen sendt til Statsadvokaten for København med indstilling om, at der blev rejst sag mod Olaf, og indstillingen blev tiltrådt den 10. august. ¹⁰⁴ Olaf blev indkaldt til afhøring, og han gav en noget anden fremstilling af forløbet. Der var en del vidner til slagmålet, og deres forklaringer fulgte stort set det hændelsesforløb, som Hans havde beskrevet i sin anmeldelse. Et par af vidnerne forklarede dog, at de havde været så berusede, at de ikke kunne huske noget om forløbet. ¹⁰⁵

Under den videre behandling af sagen ønskede Hans at blive afhørt ved retten i Horsens. ¹⁰⁶ Sagsakterne blev sendt til Horsens, hvor der blev holdt et retsmøde med afhøringen af Hans som eneste punkt. Forklaringen i dette retsmøde var enslydende med den forklaring, som Hans tidligere havde givet. Sagen med referatet fra retsmødet i Horsens blev re-

den 30. AUG. 1927 Lit

Mystisk Voldsaffære!

1ste Afdeling i København,

den - 2 FEB 1928

Hvor var Politiet?

1927

1930

Byret

Adm. Kontor

re Landsrets

i København

Carsten

Paa Vesterbros Kaféer diskuteres man i disse Dage en mærkelig Affære, der lyder utrolig i sine Enkeltheder, men dog efter hvad vi har konstateret, synes at være rigtig.

Blikkenslageren, der skulde hente Assurance for sit ødelagte Øje.

Byen er i Korthed saaledes: En Blikkenslager, fra Horsens kom først i denne Maaned hertil Byen for hos et Forsikrings-selskab at hæve en Erstatning for sit ene Øje, som han havde faaet beskadiget under sit Arbejde. Blikkenslageren, der har en Bekendt, der er Tjener i Westends Vinstue, tog efter at have besørget sit Ærinde ud for at hilse paa denne, og faldt saa under sin Vandring paa Vesterbro hen imod Aften ind i en Kafé i Oehlen-schlägersgade. — Her kom han bl. a. i Selskab med en meget kendt og berygtet Person, og

det varede da heller ikke ret længe, før denne yppede Klammeri, hvilket resulterede i, at Blikkenslageren, der er to Tommer højere end Kongen, gennempryggede Voldsmanden eftertrykkeligt. — Da dette var besørget, satte Blikkenslageren sig roligt ned paa sin Stol.

Den overvundne Slagsbroder var imidlertid ikke tilsinds at tage sine Prygl uden Hævn. — Han listede sig nu til, uden at nogen bemærkede det, at samle en halvknust Flaske op fra Gulvet, som han slyngede i Øjet paa den intet anende Blikkenslager. Denne sank bevidstløs til Jorden med Ansigtet og det i Forvejen beskadigede Øje frygteligt tilredt.

I en tilkaldt Ambulance blev den ulykkelige Mand øjeblikkelig kørt paa Hospitalet, hvor han efter en længere Behandling paa Operationsbordet blev indlagt.

Men hvor var Politiet?

Fig. 17: Artiklen, der blev bragt i *Folkets Presse*, fik sat gang i sagen om Olafs overfald på blikkenslageren fra Horsens. Rigsarkivet.

Vasker Sængell 13-6-1930

Hr. Politivadvoikat Prytz
 Fremlegt i Ostre Landrets
 (sine Alder) i København,
 den - 13 JUN 1930

Højest i Rets Sagsnr. 17
 S. H. Lange
 : 9 JUN 1930

Hvorfor de mishandler og misbehandler mig som
 hele denne Sag tyder paa, at mig en stor Gæde jeg har
 jo aldrig, troet imod gjort den Fortræd, men hele
 min forrige Sag Ophøstede De, og gjorde alt for at
 skade mig og stille mig i et dårligt lys, Den
 Ond var sande, da De sagde, "had os mi se, ans Dan,
 men tror Dem eller mig" For De Hr. Politivadvoikat,
 at jeg kein ringe og fattige begavede Menneske kan
 vinde, eller saa Ret over for en lærdt og begavet Hr. Dan.
 Dem, eller mine sande Ord, faar aldeles ingenagt
 eller Hørelyd, som Dem. Dette ved jeg og har mærket
 i hele Sagen, Men Sandheden maa vil seje ans og
 saa sig om piner og ødelægge, Men et kan De de
 gøre for mig, ans De ager si hadesfuld fra mig, uden
 Grund, at lade mig fra Brøeg af Fri Christendom,
 som er den eneste der kan besørge mine forskellige
 Forretninger, medens De holder mig hos, og udtæne
 Penge, til forskellige Begyng og Anstænding. Hvor de
 ikke vilde mig Ondt, saa var jeg forlange siden stillet
 for en Dommer og lærdt, Men jeg skal saa sandt de
 se et højre Væsen til, komme op til dem naar si er lærdt
 lærdt og bevise dem, at de 12000kr, som jeg blev løst
 løst med i Sommeren 1925 og de 1000 Penge
 som jeg fik fra England smelt, er hele Tidens
 de samme Penge, som gav igen jeg skaffer
 dem Papirer, de kan følge Maaned for Maaned
 og de skal komme til at sige, at si havde Ret
 Papirer fra vi kom med 1925.

Fig. 18: Under sag nr. 17 i 1930 skrev Olaf igen til politiassessor Harald Prytz, som han tydeligvis ikke var begejstret for. Rigsarkivet.

turneret til Københavns Byret, hvor selve sagen blev indledt den 27. oktober. Efter dette første retsmøde blev politimesteren i Horsens bedt om at fremskaffe en lægeerklæring om Hans' højre øjes tilstand inden overfaldet. I erklæringen stod der, at »højre Øje, som i Juli d.A. blev læderet ved et Overfald, i Forvejen var blind paa Grund af et tidligere (d. 30/10 1926) stedfundet Ulykkestilfælde«. ¹⁰⁷

I de følgende retsmøder kom der ikke noget nyt frem, men den 30. november meddelte Olaf, at han ønskede sagen påkendt ved landsretten, ¹⁰⁸ og den 12. december erklærede Olaf, at han ønskede sagen behandlet uden medvirken af nævninger. ¹⁰⁹ Sagen begyndte her den 11. januar og sluttede den 3. februar. Olaf blev idømt to måneders fængsel på sædvanlig fangekost, ¹¹⁰ der blev afsonet i Hobro Arresthus fra den 1. marts til den 1. maj 1928. ¹¹¹ Det har ikke været muligt at finde oplysninger om hans ophold i Hobro Arresthus. ¹¹² Mens Olaf sad her, søgte han om benådning. Ansøgningen blev den 31. marts sendt fra politidirektøren til statsadvokaten for København, der sendte den videre til Justitsministeriet den 2. april uden anbefaling. Ministeriet svarede den 11. april, at »I anledning af det (...) indsendte Andragende om Benaadning (...) skal man til videre Bekendtgørelse meddele, at Ministeriet ikke har fundet Grund til at søge udvirket nogen Benaadning for den paagældende«. Afslaget blev dagen efter sendt til politimesteren i Hobro til bekendtgørelse for arrestanten. ¹¹³

Mens Olaf ventede på voldssagens afslutning, passede han fortsat sit arbejde som urtekræmmer, dvs. kolonialvareforhandler, i den forretning i Hedebygade 8, st., som han havde åbnet i juli 1927. Olaf fastholdt, at han stadig havde sit borgerskab, men politiet var af en anden opfattelse. Der blev optaget rapport, ¹¹⁴ og der blev udarbejdet et anklageskrift, hvor der blev rejst tiltale »i Anledning af at han, der i Henhold til Næringslovens § 11 har forbrudt sin ved Borgerskab af 22/6 1911 erhvervede Ret til Handel, desuagtet har drevet Urtekramhandel med Udsalg af stærke Drikke fra Ejendommen Hedebygade 8 st.«. ¹¹⁵ I det første retsmøde tilstod Olaf, »at han har handlet som anført, men gør gældende, at han er berettiget hertil ifølge sit Borgerskab, som ikke er frataget ham ved Dom; han foreviste sit Borgerskab, hvorefter han stadig betaler Afgift«. Politiet var af en anden mening, og »Overbetjent Badstrup [4. Undersøgelseskammer] nedlagde Paastand om, at det i Dommen udtales, at Tiltaltes Borgerskab er forbrudt i Henhold til tidligere Tiltalte overgaaede Domme«. Det kunne tyde på, at kommunikationen mellem politiet og Københavns Kommune ikke var alt for god. I det efterfølgende retsmøde mødte Olaf ikke op, og det blev oplyst, at han var taget til Hobro. ¹¹⁶ Københavns politi skrev til politimesteren i Hobro, der svarede, »at det er

rigtigt, at fornævnte Oluf Olsen den 1' d.M. er paabegyndt Afsoning af en Straf paa 2 Maaneder i herværende Arresthus, og at Afsoningen er tilendebragt den 1. Maj d.A.«.¹¹⁷

Den 13. juni blev sagen genoptaget. Olaf var mødt og henholdt sig til sin tidligere forklaring, hvorefter sagen blev optaget til dom.¹¹⁸ Den 18. juni faldt dommen:

»Da Tiltalte efter det i sagen oplyste maa anses overbevist herom, vil han for anden Gang begaaet Overtrædelse af Næringslovgivningen være at anse efter de i ovennævnte Lovbestemmelser med en Københavns Kommunes Kasse tilfaldende Bøde af 100 Kr.«¹¹⁹

Olaf var ikke til stede, så dommen blev forkyndt for ham af en stævningsmand. Overfor denne erklærede Olaf, »at han ønskede Dommen påanket for højere Ret, idet han opgiver, at han ikke har været Indehaver af den nævnte Forretning siden den 13/12-27«.¹²⁰

Da statsadvokaten fik denne oplysning, blev politiet bedt om nogle supplerende oplysninger:

»1) Det bedes oplyst, til hvilket Tidsrum Tiltalen har Hensyn, hvilket ikke fremgaar af Anklageskriftet;

2) i Anledning af, at Domfældte ved Forkyndelsen den 2. d.M. har anført, »at han ikke har været Indehaver af den nævnte Forretning siden den 13. December 1927«, bedes dette Punkt nærmere oplyst.«¹²¹

Olaf blev afhørt igen, og han oplyste nu, at han havde overdraget sin forretning til Emma Christensen den 13. december 1927. Som kvinde kunne Emma ikke som Olaf opnå borgerskab, og hun havde derfor i stedet indgivet en begæring om næringsadkomst. Lejekontrakten stod i øvrigt stadig i Olafs navn, men det skyldtes, at værten havde nægtet at overføre lejemålet til Emma.¹²² Ved en supplerende afhøring fortalte Olaf desuden, at forretningen siden den 13. december var blevet drevet helt for Emmas regning, og at hun havde afholdt alle udgifter inkl. husleje og stået for indkøb af varer og i den forbindelse hæftet overfor kreditorerne.¹²³ Svarene på de to spørgsmål blev på denne baggrund, »at Tiltalen har Hensyn til Tidsrummet fra Juli Maaned 1927 og indtil Rapportens Dato d. 31.-12-1927. Der vedlægges en den 18. ds. optagen Politirapport med Oplysninger som i Hr. Statsadvokatens Paategning af 12. Juli under 2) begæret.«¹²⁴

Retsmødet i Østre Landsret blev holdt den 7. august. Statsadvokaten påstod straffen i følge den indankede dom skærpet eller i hvert fald stad-

fæstet; forsvareren nedlagde frifindelsespåstand eller Olaf anset med rettens mildeste dom. Dommen blev afsagt samme dag. I dommens præmisser stod der, at

»Medens det ikke ved det foreliggende mod Tiltaltes Benægtelse kan anses godtgjort, at han i Tiden fra 13. December 1927 til 31. s.M. har drevet den ommeldte Forretning, er han ved egen Erkendelse, der stemmer med det i øvrigt oplyste, overbevist om i Tiden fra Juli 1927 til 13. December samme Aar at have gjort sig skyldig i det ham paasigtede Forhold. Den indankede Dom vil herefter kunne stadfæstes, dog at Bøden findes at burde forhøjes til 150 kr.«.¹²⁵

Til politiet havde Olaf før sagens behandling i Landsretten oplyst, at han havde ansøgt Handelsministeriet om tilladelse til at beholde sit borgerskab, selvom han var straffet.¹²⁶ Denne oplysning blev tilsyneladende ikke inddraget i sagens videre forløb, selvom Olaf for en gangs skyld talte sandt. Sagen blev via Justitsministeriet sendt til Handelsministeriet, der bl.a. sendte den til udtalelse ved Magistraten. Svaret til Olaf var et begrundet afslag:

»Det fremgår af Sagen, at Københavns Magistrat ikke har kunnet anbefale det ansøgte. I den Anledning skal man meddele, at Ministeriet for Industri, Handel og Søfart savner Hjemmel til at bevilge det ansøgte.«¹²⁷

En sidste lille krølle på denne sag var, at Olaf den 29. august sendte en ansøgning om at få eftergivet bøden direkte til Justitsministeriet.¹²⁸ Ministeriets behandlede sagen straks, og allerede den 31. august blev der skrevet til Politidirektøren, at »I anledning af et direkte hertil indsendt Andragende om Bødeeftergivelse for Detailhandler Olaf Hans Jørgen Olsen, Hedebygade 8, skal man til videre Bekendtgørelse meddele, at det ansøgte ikke kan bevilges.«¹²⁹

Mands fordærv er kvinde (1)¹³⁰

Endnu en gang oplevede Olaf at være ude i det fri i stedet for at afvente sin dom siddende i en celle. Borgerskabet var frakendt, men penge skulle der til. Olaf var ikke rådvild, og i vore dage ville vi nok kalde ham en iværksætter. Under afhøringer i den næste sag – nr. 17 – fortalte han, at han handlede med ure og smykker.¹³¹ Det bekræftes af flere bilag til sagen, bl.a.:

En regning på i alt 9.730 gylden (ca. 14.600 kr.) fra en diamantsliber i Antwerpen for bl.a. 3 sten à 4½ karat.¹³²

En kvittering fra 3. april 1929:

»Modtaget af Herr Grosserer Olaf Olsen for Regning, leverede Ure, – 37 Stk. Dame Guld Armbaandsure – 14. Kt med sorte Silke Baand Kr. 655,- hvorfor herved kvitteres. Holger Hansen. Toldkvittering No. B.00624 d. ¾-1929. Kol. No. 107.«¹³³

En regning fra en urmager i Antwerpen på i alt 66 guldure til en samlet pris af 8.167 gylden [ca. 12.300 kr.].¹³⁴

Olaf var for alvor blevet handelsmand. Mellem sagsakterne er Olafs lille sorte lommebog fra denne periode. Der er intet om hans kvinder og ingen datoer på de første 20 sider, men på side 21 står der:

»ved Løsladelsen Juli 1925:
en sparekasse bog c. 10 – 11.000 kr.
320 Eng. Pund, Kufferten, Halscollie
2500 Kr. Smykker Guld Uhr 2 Brillor
ringe 1 Etui.«

Dette svarede i alt til værdier for et stykke over 20.000 kr. eller, omregnet til 2011-niveau, til 550.000 kr. Det var rigtig mange penge, så startkapitalen var i orden, og der blev annonceret, som følgende notits i lommebogen viser: »Annoncer. – April 29 – d' = 8 – 9 – 11 – 12. Berlingske Tidende.« Fra 1927 kommer datoerne, og man kan følge hans rejser og aktiviteter som f.eks. fra ultimo 1928 til primo 1929: Antwerpen 20.-30. oktober, Bruxelles 1.10. november, Paris 18.-24. november, København-Stettin-Berlin 3. februar til 29. marts, Düsseldorf 9.-12. april.¹³⁵

I lommebogen er der ligeledes mange adresser på forretningsforbindelser og bekendte, og der er notater om køb og salg af ædelstene, smykker, ure og en bil, en Delage AK fra 1914.

Fra den 3. marts 1929 og fremefter er der også en række notater om fortjeneste ved salg af malerier og om provision fra salg af malerier, som han havde haft i kommission. Det var ikke kun i Danmark, at han solgte sine ure, smykker og malerier. I juni 1929 var han på en længere rejse kommet til Marseilles. For den 17. juni noterede han, at han i alt havde solgt for 3.520 franske franc, og at hans fortjeneste havde været 1.020 franc, der svarede til ca. 15.000 kr. På tre af siderne er der oversigter over de kunstnere, hvis malerier han havde handlet med, bl.a. Kongsbak, Leo Estvad, Otto Nielsen, E.W. Johnsen, Chr. Zacho, Hans Agersnap, Gustav Vermehren, Harald Foss, Axel Bredsdorff, Carl Bille og C. Eckhardt, der alle er repræsenteret på danske museer. Hvad der satte Olaf i gang med

at handle med malerier vides ikke, men det er et spændende billede, der tegnes af Olaf gennem denne lommebog, og man kan ikke lade være med at spekulere på, hvad han kunne have drevet det til, såfremt han ikke fra starten var kommet ud på skråplanet, og såfremt han kunne have styret sit temperament.

Og så var der Emma. Hun passede forretningen og oplyste under de senere forhør, at hun desuden havde en kunsthandel, hvor hun solgte malerier.¹³⁶ Der står ikke noget om dette i sagsakterne, men det er vel ikke forkert at antage, at det var Olafs malerier, der blev solgt i forretningen. Ved siden af fortsatte hun med at søge erhverv ved utugt.

Hun var ikke lige heldig hver gang. Fire gange forsøgte hun at kapre en civilklædt betjent. Det gav hende en advarsel, og nogle måneder senere – den 28. november 1928 – blev hun indført i Tilholds- og Meldingsprotokollen.¹³⁷ Allerede to dage efter mødte hun i afdelingen, dokumenterede ved fremvisning af en bankbog, at hun var ejer af 6.600 kr., og bad om at blive slettet i protokollen. Politiet så med en vis skepsis på denne pludselige rigdom, og selvom hun selv regnede med, at hun var blevet slettet af protokollen, skete det ikke. Hun blev kun fritaget for det ugentlige fremmøde på politistationen. Kravet om fast arbejde blev opretholdt.¹³⁸

Olaf så hun kun lejlighedsvis, når han mellem sine rejser overnattede i et værelse i hendes lejlighed, som han i følge deres redegørelser under retssagen havde lejet.¹³⁹ Hun solgte forretningen den 8. oktober 1928,¹⁴⁰ og indrettede herefter en manicuresalon i sin lejlighed. Overfor politiet forklarede hun, at hun og Olaf ikke var kærester længere, og den 1. marts 1930 flyttede Olaf ind i en lejlighed i Gothersgade.¹⁴¹ Det blev ikke vel modtaget af de øvrige beboere, for der var meget larm i lejligheden i nattetimerne. Trods henstillinger fra husværten fortsatte støjen, og til sidst så værten ingen anden udvej end at gå til politiet.¹⁴² Og så var scenen sat for Olafs næste drama.

Politiets første rapport er dateret den 19. april – en uge efter, at klagen var modtaget. Rapporten blev udarbejdet »Ang. Oluf Hans Jørgen Olsen for Overtrædelse af Lov 1/4.1911 § 4 [Alfonseri] og Emma Alfrida Larsen, Christensens fraskilte Hustru for Overtrædelse af Lov 30/3.06 § 2,2’Stk. [Utugt]«. ¹⁴³ Årsagen til klagen – støjen og balladen – var allerede gledet i baggrunden. Den 27. maj blev der holdt grundlovsforhør til beslutning om anholdelse af Emma og Olaf, og kendelsen lød på, at de to »vil være at anholde, naar og hvor de antræffes«. ¹⁴⁴ Det blev de tidligt om morgenen den 28. I grundlovsforhøret samme dag blev Emma løsladt. For Olafs vedkommende fandt dommeren ikke tilstrækkeligt grundlag til at fængsle ham, men anholdelsen blev opretholdt i tre dage.¹⁴⁵ Den 30.

blev Olaf i et nyt grundlovsforhør fængslet i 7 dage. Olaf kærede kendelsen, men Østre Landsret stadfæstede byrettens kendelse den 3. juni.¹⁴⁶

Efter Emmas løsladelse den 28. maj foretog politiet med hendes samtykke en ransagning af lejligheden i Knabrostræde. Emmas eget værelse og et, der var udlejet til en anden ung kvinde, var møbleret med en divan, et par stole og et lille bord. Der var en smule sengetøj, der var gemt bort i et skab, og som bar præg af ikke at have været brugt i lang tid. Spisekammeret var tomt, og der var intet, der tydede på, at der var lavet mad i køkkenet. Derimod var skabene fyldt med tomme vin- og ølflasker – ca. 200 stk. I rapporten efter ransagningen stod der bl.a.:

»Af Manicurerekvisiter fandtes kun 5- til 6 Genstande, der laa hulter til bulter paa et lille Bord, der var fyldt med alle mulige andre Genstande, og der var ikke noget som helst, der tydede paa noget i Retning af Salon, tværtimod gav Værelset det sædvanlige typiske Indtryk for saadanne Værelser, at det kun blev benyttet til Afgørelse af Utugt.«¹⁴⁷

Der blev foretaget en række andre undersøgelser. Emma blev sendt til sin egen læge, efter at hun havde nægtet at lade sig undersøge af politilægen. Resultatet var, at Emma ikke havde symptomer på kønssygdomme.¹⁴⁸ Folkeregistret blev kontaktet for at få oplyst de skiftende adresser, som Olaf havde tilmeldt sig.¹⁴⁹ For perioden 27. februar til 1. maj 1928 havde han opgivet sin bopæl som Hotel Hobro i Hobro. Skattevæsenet blev bedt om oplysninger,¹⁵⁰ og diverse bankkonti i både København og Malmø, hvor han ofte tog over, blev kontrolleret, da det allerede på Olafs tid var det et nyttigt skalkeskjul at anbringe sine værdier på udenlandske bankkonti.

Sagen blev indledt ved Byretten den 19. juni. Der var indkaldt mange vidner, og anklageren gik målrettet efter at bevise,

- at Olaf som alfons havde ladet sig underholde ikke blot af Emma, der med hans vidende drev utugt som erhverv, men også af andre.
- at Olaf havde været voldelig overfor flere kvinder, herunder Emma.
- at Emma havde ernæret sig ved utugt og i den forbindelse havde stillet usædelig levevis således til skue, at blufærdigheden krænkedes.
- at Olaf og Emma stort set hele tiden havde levet sammen – også i Gothersgade – og at lejligheden i Knabrostræde kun blev brugt af Emma til »afgørelse af utugt«.
- at Emma havde udlejet et værelse i Knabrostræde til en anden kvinde, selvom hun var vidende om, at det blev brugt til at drive utugt som erhverv.¹⁵¹

Der var en lang række vidneudsagn, der underbyggede sigtelseerne. Både Olaf og Emma nægtede alt, og begge havde gode forklaringer på, hvorfor vidneforklaringerne ikke var rigtige. En del af vidnernes udsagn var noget, som Emma selv havde fortalt, når Olaf havde pryglet hende, men hun havde helt klart tænkt sig, at hun selv ville bestemme, hvordan og hvornår hendes viden om Olafs affærer evt. skulle bruges. Et eksempel fra et vidneudsagn:

»Sigtede [Emma] har til vidnet udtalt, at der var ingen, der kunde gøre Arrestanten [Olaf] noget, naar Sigtede bare ikke sagde noget. Hun har tillige sagt, at der var ingen, der kunde hænge ham op, naar hun ikke lukkede Munden op men at hun kunde gøre det i løbet af faa Timer.«¹⁵²

Vanen tro skrev Olaf lange beretninger til dommeren om tingenes rette sammenhæng. Der indgår desuden breve til Emma og et brev til anklageren, politiassessor Prytz. Også Emma sendte et brev til dommeren. Der var vedlagt en to sider lang, maskinskrevet redegørelse for sagen, og

Fig. 19: Sundholm, ca. 1928. I 20 års jubilæumsskiftet fra 1928 står der: »Beliggende bag et Plankeværk ser man nogle store Brændepladser, hvor ca. 75 Mand daglig beskæftiges under Tilsyn af en Opsynsmand. Brændet leveres herfra til offentlige Institutioner, til Aldersrentenydere og til en del Private.« Billede og citat bringes med tilladelse fra Sundby Lokalhitoriske Forening.

hun endte den med, at »Olsen er uskyldig i hvad han er sigtet for, og det er kun Pral og Usandhed og Folks Ondskab der har Skyld i dette«. ¹⁵³

Dommen blev afsagt den 9. juli. Emma blev dømt for usædelig levevis, utugt og rufferi, og Olaf blev dømt for alfonseri. Emma blev idømt 60 dages tvangsarbejde, og Olaf blev for anden gang idømt 18 måneders tvangsarbejde. Begge domme blev anket, men allerede dagen efter accepterede Olaf sin dom og frafaldt anken. Den 12. juli blev han indsat i Arbejdsanstalten Sundholm. Emma fastholdt sin anke, og den 8. august blev de 60 dage nedsat til 40. ¹⁵⁴

En forklaring på, at Olaf frafaldt sin anke, kan læses i et brev, som han skrev fra Vestre Fængsel samme dag, som han blev overført til Sundholm. Emma havde besøgt ham

»med fortvivlelsen skrevet i Ansigtet, hun ville tage Gas (...) [og hun] fik mig til at forstaa, Dommeren havde sagt, at Politiasistent Prytz havde villet have mig indespærret paa ubestemt Tid, men Dommeren havde været derimod. Samt Dommeren havde lovet Fru C [Emma], at naar jeg vilde tage den halve Tid, vilde Dommeren søge Benaadning for mig. Nu besluttede jeg saa at tage Dommen i min Fortvivlelse.« ¹⁵⁵

Noter

- 1 RA, Kbh. Byret: Kriminelle sager (1919-1939) 98 og 99: 8. Afdeling (Afd.) 1934 148: Sag nr. 12: Indlæg i Sag mod mig "Sigtede", OLAF ved Retterne i Kbh. I Maimaaned 1924, s. 1.
- 2 Ibid.
- 3 RA, Kbh. Byret: Kriminelle sager (1919-1939) 98 og 99: 8. Afdeling (Afd.) 1934 148: Sag nr. 12: Kbh. Pol. 11. U.K., Rap. af 26. maj 1921.
- 4 RA, Kbh. Byret: Kriminelle sager (1919-1939) 98 og 99: 8. Afdeling (Afd.) 1934 148: Sag nr. 12: Indlæg i Sag mod mig "Sigtede", Olaf ved Retterne i Kbh. I Maimaaned 1924, s. 2.
- 5 RA, Kbh. Byret: Kriminelle sager (1919-1939) 98 og 99: 8. Afdeling (Afd.) 1934 148: Sag nr. 12: Brev fra Olaf til Grethe af 11. jun. 1921, s. 1-5.
- 6 RA, Kbh. Byret: Kriminelle sager (1919-1939) 98 og 99: 8. Afdeling (Afd.) 1934 148: Sag nr. 12: Resumé over XI U.K. Sag "o 100/1924 mod Arrestanten Olaf. Dette resume er et skema bestående af 4 dobbelte folioark, hvor der fra maj 1920 til apr. 1924 måned for måned med datoer er anført 1) Uddrag af bevægelserne på Grethes og Olafs bankkonti, 2) stikord fra deres vidneudsagn om det skete i disse år og 3) stikord fra dokumenterne i sagen. Hvor der ikke er anført andet, er følgende om sag nr. 12 baseret på dette resume.
- 7 RA, Kbh. Byret: Kriminelle sager (1919-1939) 98 og 99: 8. Afdeling (Afd.) 1934 148: Sag nr. 12: To breve fra Olaf til Grethe, det ene dateret 5. aug. 1921, det andet uden dato, men skrevet på Fredensborg Hotelhjems brevpapir.
- 8 RA, Kbh. Byret: Kriminelle sager (1919-1939) 98 og 99: 8. Afdeling (Afd.) 1934 148: Sag nr. 12: Brev til Grethe den 6. jan. 1922.
- 9 RA, Kbh. Byret: Kriminelle sager (1919-1939) 98 og 99: 8. Afdeling (Afd.) 1934 148: Sag nr. 12: Brev til Grethe den 24. apr. 1921. I samme brev fortæller Olaf, at kursen var ca. 1,44 kr. for 100 mark.
- 10 RA, Kbh. Byret: Kriminelle sager (1919-1939) 98 og 99: 8. Afdeling (Afd.) 1934 148: Sag nr. 12: Brev til Grethe den 27. apr. 1922.
- 11 RA, Kbh. Byret: Kriminelle sager (1919-1939) 98 og 99: 8. Afdeling (Afd.) 1934 148: Sag nr. 12: Brev til Grethe den 25. jun. 1922. Walter Rathenau var en af de ledende tyske jøder og udenrigsminister i Weimarregeringen. Han blev mydet den 24. jun. 1922 af to højreorienterede officerer. En af dem var forfatteren Ernst von Salomon, der blev idømt 5 års Fgsl. for sin deltagelse i mordet. Hans kendteste bog er *Der Fragebogen* (Spørgeskemaet) fra 1951.
- 12 RA, Kbh. Byret: Kriminelle sager (1919-1939) 98 og 99: 8. Afdeling (Afd.) 1934 148: Sag nr.

- 12: Brev til Grethe dateret 2. jan. 1924 skrevet på Grand Hotels brevpapir.
- 13 RA, Kbh. Byret: Kriminelle sager (1919-1939) 98 og 99: 8. Afdeling (Afd.) 1934 148: Sag nr. 12: Rap. fra Metropolitan Police (Met. Pol.), Criminal Investigation Department (CID) af 29. maj 1924.
- 14 RA, Kbh. Byret: Kriminelle sager (1919-1939) 98 og 99: 8. Afdeling (Afd.) 1934 148: Sag nr. 12: Rap. fra Met. Pol. CID af 29. maj 1924.
- 15 Ibid.
- 16 RA, Kbh. Byret: Kriminelle sager (1919-1939) 98 og 99: 8. Afdeling (Afd.) 1934 148: Sag nr. 12: Skr. fra P.D. til The Chief of Police, Antwerp af 23. maj 1924.
- 17 RA, Kbh. Byret: Kriminelle sager (1919-1939) 98 og 99: 8. Afdeling (Afd.) 1934 148: Sag nr. 12: Skr. fra Le Commissaire en Chef de Police i Anvers til P.D. af 2. jun. 1924.
- 18 RA, Kbh. Byret: Kriminelle sager (1919-1939) 98 og 99: 8. Afdeling (Afd.) 1934 148: Sag nr. 12: Brev til Rigmor skrevet ombord på SS Prima, dateret 7. maj 1924.
- 19 RA, Kbh. Byret: Kriminelle sager (1919-1939) 98 og 99: 8. Afdeling (Afd.) 1934 148: Sag nr. 12: Resumé over XI U.K. Sag no 100/1924 mod Arrestanten Olaf.
- 20 RA, Kbh. Byret: Kriminelle sager (1919-1939) 98 og 99: 8. Afdeling (Afd.) 1934 148: Sag nr. 12: Indlæg i Sag mod mig "Sigtede" Olaf ved Retterne i Kbh. 1. Maimaaned 1924, s. 10.
- 21 RA, Kbh. Byret: Kriminelle sager (1919-1939) 98 og 99: 8. Afdeling (Afd.) 1934 148: Sag nr. 12: Statspol., Kbh. Opdagelsespolitiet (Opd.pol.) Rap. af 19. apr. 1924.
- 22 RA, Kbh. Byret: Kriminelle sager (1919-1939) 98 og 99: 8. Afdeling (Afd.) 1934 148: Sag nr. 12: Udskr. af Domb. for Kbh. Byrets 5. Afd. af 17. jul. 1924.
- 23 RA, Kbh. Byret: Kriminelle sager (1919-1939) 98 og 99: 8. Afdeling (Afd.) 1934 148: Sag nr. 12: XI U.K. Notits af 4. jun. 1924.
- 24 Politiken, 5. jun. 1924.
- 25 Ibid. Jf. Redlich var politiet i 1800 tallet og befyndelsen af 1900 tallet ikke særlig vellidt – især ikke af den del af befolkningen, som de hyppigst var i kontakt med.
- 26 RA, Kbh. Byret: Kriminelle sager (1919-1939) 98 og 99: 8. Afdeling (Afd.) 1934 148: Sag nr. 12: Statspol., Kbh. Opd.pol. Rap. af 2. jul. 1924.
- 27 KSA: P.E. nr. 129/1924.
- 28 RA, Kbh. Byret: Kriminelle sager (1919-1939) 98 og 99: 8. Afdeling (Afd.) 1934 148: Sag nr. 12: Statspol., Kbh. Opd.pol. Rap. af 28. jun. 1924.
- 29 RA, Kbh. Byret: Kriminelle sager (1919-1939) 98 og 99: 8. Afdeling (Afd.) 1934 148: Sag nr. 12: Rap. til Kristiania Pol.kammer af 30. jun. 1924.
- 30 RA, JMN, 3. kt.: Brevbøger (1919-1967) 57: 1924 7343 – 9749, nr. 8808.
- 31 RA, Kbh. Byret: Kriminelle sager (1919-1939) 98 og 99: 8. Afdeling (Afd.) 1934 148: Sag nr. 12: Udskr. af Kbh. Byrets Prot. over retsbehandling af 3. jul. 1924.
- 32 RA, JMN, 6. kt. Bdg.j.s. (1921-1966) 124: 1924 815 – 872, nr. 833, sagsnotat af 21. dec. 1925.
- 33 RA, Kbh. Byret: Kriminelle sager (1919-1939) 98 og 99: 8. Afdeling (Afd.) 1934 148: Sag nr. 12: Staden Kbh. Fgsl., 1. overlægtes udtalelse af 10. jul. 1924.
- 34 Politiken, 18. jul. 1924.
- 35 RA, Kbh. Byret: Kriminelle sager (1919-1939) 98 og 99: 8. Afdeling (Afd.) 1934 148: Sag nr. 12: Udskr. af Domb. for Kbh. Byrets 5. Afd.
- 36 Politiken, 18. jul. 1924
- 37 RA, Kbh. Byret: Kriminelle sager (1919-1939) 98 og 99: 8. Afdeling (Afd.) 1934 148: Sag nr. 12: Horsens Straffeanstalts skr. af 23. jul. 1924.
- 38 Denne påstand er ikke undersøgt, men henset til oplysningen fra Metropolitan Police om Rigmors ægteskab i feb. 1924, forekommer det usandsynligt.
- 39 LAV: Horsens Straffeanstalt, Stambog, Tugthus 1924-1926, nr. 10273. Der er ikke andre oplysninger om det anførte j. nr. fra Direktoratet for Fængselsvæsen (DFF). I DFF arkiv er der ingen journal, og for perioden 1876-1970 er der kun bevaret klientsager for personer, der er født den første i en måned. I Klientsager, anden række, er der materiale for personer, der født fra 25. okt. 1906 og fremefter.
- 40 RA, JMN, 6. kt. Bdg.j.s. (1921-1966) 124: 1924 815 – 872, nr. 833, notat primo jan. 1925. Omregnet med Danmarks Statistiks prisberegner ville det i dag svare til ca. 27.000 kr.
- 41 RA, JMN, 6. kt. Bdg.j.s. (1921-1966) 124: 1924 815 – 872, nr. 833.
- 42 RA, JMN, 6. kt. Bdg.j.s. (1921-1966) 124: 1924 815 – 872, nr. 833, OLAF brev til R.A. af 27. jul. 1930. Klagen må være skrevet sidst i september eller tidligt i oktober 1924, for Olaf henviser til et udlæg foretaget den 22. september 1924, og den første påtegning fra Justitsministeriet i Bdg.j.s. er dateret den 22. oktober.
- 43 RA, JMN, 6. kt. Bdg.j.s. (1921-1966) 124: 1924 815 – 872, nr. 833, Dff skr. af 28. feb. 1825.
- 44 RA, Kbh. Byret: Kriminelle sager (1919-1939) 98 og 99: 8. Afdeling (Afd.) 1934 148: Sag nr. 13: Anmodning fra Kbh. Pol., 4 U.K. af 25. jan. 1926.
- 45 RA, Kbh. Byret: Kriminelle sager (1919-1939) 98 og 99: 8. Afdeling (Afd.) 1934 148: Sag nr. 14: Brev fra to halvbrødre til Kbh. Byret af 31. mar. 1926.
- 46 RA, Kbh. Byret: Kriminelle sager (1919-1939) 98 og 99: 8. Afdeling (Afd.) 1934 148: Sag nr. 14: Kbh. Pol., III Afd. Tilhold af af 11. okt. 1919.
- 47 RA, Kbh. Byret: Kriminelle sager (1919-1939) 98 og 99: 8. Afdeling (Afd.) 1934 148: Sag nr. 13: Kbh. Pol., P.D., Skr. af 18. nov. 1927.
- 48 RA, Kbh. Byret: Kriminelle sager (1919-1939) 98 og 99: 8. Afdeling (Afd.) 1934 148: Sag nr. 13: Kbh. Pol., Hst. 4. Afd., Rap. af 8. jul. 1827.
- 49 Ibid.
- 50 RA, JMN, 6. kt. Bdg.j.s. (1921-1966) 171: 1926 124 – 187, nr. 161.
- 51 RA, Kbh. Byret: Kriminelle sager (1919-1939) 98 og 99: 8. Afdeling (Afd.) 1934 148: Sag nr. 13: Kbh. Pol., St. 5, Rap. af 17. dec. 1925.

- 52 RA, Kbh. Byret: Kriminelle sager (1919-1939) 98 og 99: 8. Afdeling (Afd.) 1934 148: Sag nr. 13: Udskr. af Retsb. for Kbh. Byrets 1. Afd. af 27. jan. 1926 s. 2.
- 53 RA, Kbh. Byret: Kriminelle sager (1919-1939) 98 og 99: 8. Afdeling (Afd.) 1934 148: Sag nr. 13: Udskr. af Retsb. for Kbh. Byrets 1. Afd. af 13. jan. 1926, s. 1-2.
- 54 RA, Kbh. Byret: Kriminelle sager (1919-1939) 98 og 99: 8. Afdeling (Afd.) 1934 148: Sag nr. 13: Udskr. af Retsb. for Kbh. Byrets 1. Afd. af 27. jan. 1926 s. 4.
- 55 RA, Kbh. Byret: Kriminelle sager (1919-1939) 98 og 99: 8. Afdeling (Afd.) 1934 148: Sag nr. 13: Udskr. af ØLR dombog for 1. Afd. af 4. mar. 1926.
- 56 RA, JMN, 6. kt: J. f. Benådningssager (Bdg.s.) (1921-1966) 178: 1926 531 - 596, nr. 554.
- 57 RA, Kbh. Byret: Kriminelle sager (1919-1939) 98 og 99: 8. Afdeling (Afd.) 1934 148: Sag nr. 14: Kbh. Pol.kammer skr. til St.adv. af 21. jun. 1927.
- 58 RA, RR j. nr. 623: I.U.K. skr. af 14. jul. 1926 m. 4. U.K. svar af 16. jul. 1926.
- 59 RA, Kbh. Byret: Kriminelle sager (1919-1939) 98 og 99: 8. Afdeling (Afd.) 1934 148: Sag nr. 14: Hovedrap. fra Kbh. Pol. 4., U.K. af 9. febr. 1926, s. 4.
- 60 Sagen findes ikke i 4. U.K. j.
- 61 RA, Kbh. Byret: Kriminelle sager (1919-1939) 98 og 99: 8. Afdeling (Afd.) 1934 148: Sag nr. 14: Udskr. af Fogedbogen for Kbh. Byret af 18. jan. 1926.
- 62 RA, Kbh. Byret: Kriminelle sager (1919-1939) 98 og 99: 8. Afdeling (Afd.) 1934 148: Sag nr. 14: Statspol., Kbh. Opd.pol. Rap. af 27. febr. 1926.
- 63 RA, Kbh. Byret: Kriminelle sager (1919-1939) 98 og 99: 8. Afdeling (Afd.) 1934 148: Sag nr. 14: Statspol., Kbh. Opd.pol. Rap. af 17. mar. 1926.
- 64 RA, Kbh. Byret: Kriminelle sager (1919-1939) 98 og 99: 8. Afdeling (Afd.) 1934 148: Sag nr. 14: Kbh. Pol., Hst. 3. Afd. Rap. af 17. mar. 1926.
- 65 RA, Kbh. Byret: Kriminelle sager (1919-1939) 98 og 99: 8. Afdeling (Afd.) 1934 148: Sag nr. 14: Udskr. af Kbh. Byrets Prot. over retsbehandling af 20. mar. 1926.
- 66 RA, Kbh. Byret: Kriminelle sager (1919-1939) 98 og 99: 8. Afdeling (Afd.) 1934 148: Sag nr. 14: Udskr. af ØLR Dombog for 1. Afd. af 24. mar. 1926.
- 67 RA, Kbh. Byret: Kriminelle sager (1919-1939) 98 og 99: 8. Afdeling (Afd.) 1934 148: Sag nr. 14: Udskr. af Retsb. for Kbh. Byrets 5. Afd. af 29. mar. 1926, s. 15.
- 68 RA, Kbh. Byret: Kriminelle sager (1919-1939) 98 og 99: 8. Afdeling (Afd.) 1934 148: Sag nr. 14: Breve til byretsdommer Spang Hansen af 4. og 6. apr. 1926. Brevet fra 4. apr. er på 10 tæt-skrevne A4-sider.
- 69 RA, Kbh. Byret: Kriminelle sager (1919-1939) 98 og 99: 8. Afdeling (Afd.) 1934 148: Sag nr. 14: Brev til Spang Hansen af 4. apr. 1926, s. s. 1 og 9f..
- 70 RA, Kbh. Byret: Kriminelle sager (1919-1939) 98 og 99: 8. Afdeling (Afd.) 1934 148: Sag nr. 14: Notits fra St. 5 den 21. mar. 1926.
- 71 RA, Kbh. Byret: Kriminelle sager (1919-1939) 98 og 99: 8. Afdeling (Afd.) 1934 148: Sag nr. 14: Udskr. af Retsb. for Kbh. Byrets 1. Afd. af 17. febr. 1926.
- 72 RA, Kbh. Byret: Kriminelle sager (1919-1939) 98 og 99: 8. Afdeling (Afd.) 1934 148: Sag nr. 14: Udskr. af Retsb. for Kbh. Byrets 5. Afd. af 29. mar. 1926, s. 8.
- 73 RA, Kbh. Byret: Kriminelle sager (1919-1939) 98 og 99: 8. Afdeling (Afd.) 1934 148: Sag nr. 14: Udskr. af Retsb. for Kbh. Byrets 5. Afd. af 29. mar. 1926, s. 17.
- 74 RA, Kbh. Byret: Kriminelle sager (1919-1939) 98 og 99: 8. Afdeling (Afd.) 1934 148: Sag nr. 14: Kbh. Pol., 4. U.K. skr. af 30. mar. 1926.
- 75 RA, Kbh. Byret: Kriminelle sager (1919-1939) 98 og 99: 8. Afdeling (Afd.) 1934 148: Sag nr. 14: Udtalelse fra Fgsl.lægen af 12. apr. 1926.
- 76 Ibid.
- 77 RA, Kbh. Byret: Kriminelle sager (1919-1939) 98 og 99: 8. Afdeling (Afd.) 1934 148: Sag nr. 14: Brev til Spang Hansen af 28. apr. 1926.
- 78 RA, Kbh. Byret: Kriminelle sager (1919-1939) 98 og 99: 8. Afdeling (Afd.) 1934 148: Sag nr. 14: RR Skr. af 7. jul. 1926.
- 79 RA, Kbh. Byret: Kriminelle sager (1919-1939) 98 og 99: 8. Afdeling (Afd.) 1934 148: Sag nr. 14: Udskr. af Retsb. for Kbh. Byrets 5. Afd. af 29. mar. 1926, s. 17.
- 80 KSA: P.E. nr. 129/1926.
- 81 B.T. 29. jan. 1927, s. 3.
- 82 RA, Kbh. Byret: Kriminelle sager (1919-1939) 98 og 99: 8. Afdeling (Afd.) 1934 148: Sag nr. 14: OLAF brev til redaktør Larsen, B.T. af 20 febr. 1927, s. 1.
- 83 Ibid., s. 2-4.
- 84 RA, Kbh. Byret: Kriminelle sager (1919-1939) 98 og 99: 8. Afdeling (Afd.) 1934 148: Sag nr. 14: Kgl. Dansk Gesandtskab i Bryssels skr. af 18. mar. 1927.
- 85 RA, Kbh. Byret: Kriminelle sager (1919-1939) 98 og 99: 8. Afdeling (Afd.) 1934 148: Sag nr. 14: UMN skr. j.nr. 36.S.11 af 28. mar. 1927.
- 86 RA, Kbh. Byret: Kriminelle sager (1919-1939) 98 og 99: 8. Afdeling (Afd.) 1934 148: Sag nr. 14: Brev til Spang Hansen af 3. jun. 1927.
- 87 RA, Kbh. Byret: Kriminelle sager (1919-1939) 98 og 99: 8. Afdeling (Afd.) 1934 148: Sag nr. 14: Statspol., Pol.kreds 6, Helsingør Rap. af 18. jun. 1927.
- 88 RA, Kbh. Byret: Kriminelle sager (1919-1939) 98 og 99: 8. Afdeling (Afd.) 1934 148: Sag nr. 14: Kbh. Pol.kammer skr. til St.adv.. af 21. jun. 1927.
- 89 Lov nr. 99 af 29. mar. 1924, Beværterloven, fastsatte bestemmelser for beværtning og gæstgiveri. Lov af 29. dec. 1857, Næringsloven, fastsatte bestemmelser for håndværks- og fabriksdrift samt handel og beværtning. I § 11 står der: »Forbrydelse af Rettighed til Næringsdrift. Den, som ved Dom er funden skyldig til Straf paa Æren eller offentligt Arbejde, skal til-

- lige have sin ved Borgerskab eller Næringsbevis erhvervede Ret forbrudt.*
- 90 RA, Kbh. Byret: Kriminelle sager (1919-1939) 98 og 99: 8. Afdeling (Afd.) 1934 148: Sag nr. 14: Udskr. af Domb. for Kbh. Byrets 1. Afd. af 30 sep. 1927.
- 91 RA, Kbh. Byret: Kriminelle sager (1919-1939) 98 og 99: 8. Afdeling (Afd.) 1934 148: Sag nr. 14: Skr. fra Olaf til St.adv. for Kbh. af 21. nov. 1927.
- 92 RA, St.adv.f. Kbh.: J. (1919-1987) 9: 16001 1927 apr. – 18000 1928 jan., j. nr.17436.
- 93 RA, RR,j. nr. 623: 1.U.K. skr. af 14. jul. 1926 m. 4. U.K. svar af 16. jul. 1926.
- 94 Det Kgl. Bibliotek: Folkets presse: Frisindet organ mod forbud, korrupsion og krænkelser af borgernes rettigheder. Udkom fra 1926 til 1934, og blev herefter fortsat som Folkets Avis fra 1935 til 1963.
- 95 RA, Kbh. Byret: Kriminelle sager (1919-1939) 98 og 99: 8. Afdeling (Afd.) 1934 148: Sag nr. 15: Artikel fra Folkets Presse af 1. aug. 1927.
- 96 RA, Kbh. Byret: Kriminelle sager (1919-1939) 98 og 99: 8. Afdeling (Afd.) 1934 148: Sag nr. 15: Udskr. af Retsb. for Horsens Købstad af 30. sep. 1927, s. 3.
- 97 RA, Kbh. Byret: Kriminelle sager (1919-1939) 98 og 99: 8. Afdeling (Afd.) 1934 148: Sag nr. 15: Hans Olesen Schrøders anmeldelse til pol. af 26. jul. 1927, s. 1. Om arbejdersagen generelt se f.eks. Redlich, bind 1 s. 218 ff. og bind 2 flere steder.
- 98 Ibid., s. 1-2.
- 99 RA, Kbh. Byret: Kriminelle sager (1919-1939) 98 og 99: 8. Afdeling (Afd.) 1934 148: Sag nr. 15: Kbh. Pol., 5. U.K. skr. af 10. sep. 1927 med RH ptg. af 13. sep. 1927.
- 100 RA, Kbh. Byret: Kriminelle sager (1919-1939) 98 og 99: 8. Afdeling (Afd.) 1934 148: Sag nr. 15: Kbh. Pol., Hst., 1. Afd. rap. af 2. aug. 1927.
- 101 RA, Kbh. Byret: Kriminelle sager (1919-1939) 98 og 99: 8. Afdeling (Afd.) 1934 148: Sag nr. 15: Kbh. Opd.pol. rap. af 3. aug. 1927.
- 102 Ibid., s. 4.
- 103 RA, Kbh. Byret: Kriminelle sager (1919-1939) 98 og 99: 8. Afdeling (Afd.) 1934 148: Sag nr. 15: Kbh. Pol. 5. U.K. skr. af 13. sep. 1927.
- 104 RA, Kbh. Byret: Kriminelle sager (1919-1939) 98 og 99: 8. Afdeling (Afd.) 1934 148: Sag nr. 15: Kbh. Opd.pol. rap. af 3. aug. 1927, s. 4.
- 105 RA, Kbh. Byret: Kriminelle sager (1919-1939) 98 og 99: 8. Afdeling (Afd.) 1934 148: Sag nr. 15: Kbh. Opd.pol. rap. af 3. aug. 1927, s. 1 ff.
- 106 RA, Kbh. Byret: Kriminelle sager (1919-1939) 98 og 99: 8. Afdeling (Afd.) 1934 148: Sag nr. 15: Politimesteren (P.M.) i Horsens ptg. på Kbh. Pol. 5. U.K. skr. af 13. sep. 1927.
- 107 RA, Kbh. Byret: Kriminelle sager (1919-1939) 98 og 99: 8. Afdeling (Afd.) 1934 148: Sag nr. 15: Kbh. Pol., 5. U.K. skr. af 31 okt. 1927 med P.M. i Horsens ptg. af 3. nov. 1927 bilagt øjenlæge Niels Høegs lægeerklæring af 2. nov. 1927.
- 108 RA, Kbh. Byret: Kriminelle sager (1919-1939) 98 og 99: 8. Afdeling (Afd.) 1934 148: Sag nr. 15: Udskr. af Retsb. for Kbh. byrets 10. afd. af 27. okt. 1927, s. 11.
- 109 RA, Kbh. Byret: Kriminelle sager (1919-1939) 98 og 99: 8. Afdeling (Afd.) 1934 148: Sag nr. 15: Kbh. Pol., 5. U.K. rap. af 12. dec. 1927. Grundlaget for disse ændringer fremgår af §§ 687 og 688 i Retsplejeloven af 15. apr. 1916.
- 110 RA, Kbh. Byret: Kriminelle sager (1919-1939) 98 og 99: 8. Afdeling (Afd.) 1934 148: Sag nr. 15: Udskr. af ØLR Retsb. for 1. afd. af 11 jan. 1928.
- 111 KSA: P.E. nr. 58/1928 og P.E. nr. 110/1928.
- 112 LAV: Jf. e-mail af 27. apr. 2012 er arkivalierne fra Hobro Arresthus endnu ikke registrerede. For 1928 drejer det sig om tre arkiverier, hvoraf de to ikke indeholder noget om Olaf. Den tredje og i denne sammenhæng mest interessante er Hobro Arresthus: Arrestj. (1826-29.12.1958) 7228: 1927 1 3 - 1932 12 22, som ikke har været tilgængelig.
- 113 JMN 3. kt: Brevbøger (1919-1967) 90 – 91: 1928 5156 – 6783 m.m., skr. nr. 5661.
- 114 RA, Kbh. Byret: Kriminelle sager (1919-1939) 98 og 99: 8. Afdeling (Afd.) 1934 148: Sag nr. 16: Kbh. Pol., St. 5, rap. af 31. dec. 1927.
- 115 RA, Kbh. Byret: Kriminelle sager (1919-1939) 98 og 99: 8. Afdeling (Afd.) 1934 148: Sag nr. 16: Kbh. Pol.kammer, Anklageskrift af 13. jan. 1928.
- 116 RA, Kbh. Byret: Kriminelle sager (1919-1939) 98 og 99: 8. Afdeling (Afd.) 1934 148: Sag nr. 16: Udskr. af Retsb. for Kbh. Byrets 1. Afd. af 6. feb. 1928, s. 1f.
- 117 RA, Kbh. Pol. skr. af 3. mar. 1928 med ptg. fra P.M. i Hobro af 8. mar. 1928.
- 118 RA, Kbh. Byret: Kriminelle sager (1919-1939) 98 og 99: 8. Afdeling (Afd.) 1934 148: Sag nr. 16: Udskr. af Retsb. for Kbh. Byrets 1. Afd. af 6. feb. 1928, s. 2.
- 119 RA, Kbh. Byret: Kriminelle sager (1919-1939) 98 og 99: 8. Afdeling (Afd.) 1934 148: Sag nr. 16: Udskr. af Domb. for Kbh. byrets 1. afd. af 18. jun. 1928.
- 120 Ibid.
- 121 RA, Kbh. Byret: Kriminelle sager (1919-1939) 98 og 99: 8. Afdeling (Afd.) 1934 148: Sag nr. 16: Ankommeddelelse af 7. jul. 1928.
- 122 RA, Kbh. Byret: Kriminelle sager (1919-1939) 98 og 99: 8. Afdeling (Afd.) 1934 148: Sag nr. 16: Kbh. Pol., st. 5 rap. af 13. jul. 1928.
- 123 RA, Kbh. Byret: Kriminelle sager (1919-1939) 98 og 99: 8. Afdeling (Afd.) 1934 148: Sag nr. 16: Kbh. Pol., st. 5 rap. af 18. jul. 1928.
- 124 RA, Kbh. Byret: Kriminelle sager (1919-1939) 98 og 99: 8. Afdeling (Afd.) 1934 148: Sag nr. 16: Ankommeddelelse af 7. jul. 1928.
- 125 RA, Kbh. Byret: Kriminelle sager (1919-1939) 98 og 99: 8. Afdeling (Afd.) 1934 148: Sag nr. 16: Udskr. af ØLR dombog for 1. Afd. af 7. aug. 1928.
- 126 RA, Kbh. Byret: Kriminelle sager (1919-1939) 98 og 99: 8. Afdeling (Afd.) 1934 148: Sag nr. 16: Kbh. Pol., st. 5 rap. af 18. jul. 1928.
- 127 RA, Økonomi- og Erhvervsministeriet Kopib. 1928, skr. nr. 27056 af 1. nov. 1928.

- 128 RA, JMN Bdg.j.s. (1921-1966) 274: 1928 1445 – 1524, nr. 1467, Olafs brev til JMN af 29. aug. 1928.
- 129 RA, JMN, 3. kt: Brevbøger (1919-1967) 94-95: 1928 11927 – 13265 m.m., skr. nr. 13246.
- 130 T. Vogel-Jørgensen: Bevingede ord, 5. udgave: Fra Drachmann's Vølund Smed.
- 131 RA, Kbh. Byret: Kriminelle sager (1919-1939) 98 og 99: 8. Afdeling (Afd.) 1934 148: Sag nr. 17: Kbh. Pol., Hst. 3. Afd. Rap. af 28. maj 1930, s. 4.
- 132 Iflg. korrespondance med Nationalbanken var kursen på gylden ultimo 1928 150,70, dvs. godt 14.600 kr., der jf. Danmarks Statistiks prisberegner ville svare til ca. 323.000 kr. i 2011.
- 133 RA, Kbh. Byret: Kriminelle sager (1919-1939) 98 og 99: 8. Afdeling (Afd.) 1934 148: Sag nr. 17: Kvittering af 3. apr. 1929.
- 134 RA, Kbh. Byret: Kriminelle sager (1919-1939) 98 og 99: 8. Afdeling (Afd.) 1934 148: Sag nr. 17: Regning af 12. feb. 1929.
- 135 RA, Kbh. Byret: Kriminelle sager (1919-1939) 98 og 99: 8. Afdeling (Afd.) 1934 148: Sag nr. 17: Side III i Olafs lommebog. Bynavnene er stavet som i lommebogen.
- 136 RA, Kbh. Byret: Kriminelle sager (1919-1939) 98 og 99: 8. Afdeling (Afd.) 1934 148: Sag nr. 17: Kbh. Pol., Hst. 3. afd. rap. af 5. jun. 1928.
- 137 RA, Kbh. Byret: Kriminelle sager (1919-1939) 98 og 99: 8. Afdeling (Afd.) 1934 148: Sag nr. 17: Udskr. af Kbh. Pol., 3. afd. Tilholds- og Meldingsprot.
- 138 RA, Kbh. Byret: Kriminelle sager (1919-1939) 98 og 99: 8. Afdeling (Afd.) 1934 148: Sag nr. 17: Kbh. Pol., Hst. 3. Afd. Rap. af 19. apr. 1930, s. 3.
- 139 RA, Kbh. Byret: Kriminelle sager (1919-1939) 98 og 99: 8. Afdeling (Afd.) 1934 148: Sag nr. 17: Udskr. af Retsb. for Kbh. Byrets 3. afd. af 13. apr. 1930.
- 140 RA, Kbh. Byret: Kriminelle sager (1919-1939) 98 og 99: 8. Afdeling (Afd.) 1934 148: Sag nr. 17: Kbh. Pol., Hst. 5. afd. rap. af 5. jun. 1928.
- 141 RA, Kbh. Byret: Kriminelle sager (1919-1939) 98 og 99: 8. Afdeling (Afd.) 1934 148: Sag nr. 17: Kbh. Pol., Hst. 3. afd. rap. af 28. maj 1930.
- 142 RA, Kbh. Byret: Kriminelle sager (1919-1939) 98 og 99: 8. Afdeling (Afd.) 1934 148: Sag nr. 17: Skr. fra Lrs. Otto Pers af 11. apr. 1930 på vegne af udlejerer grosserer A. Hermes.
- 143 RA, Kbh. Byret: Kriminelle sager (1919-1939) 98 og 99: 8. Afdeling (Afd.) 1934 148: Sag nr. 17: Kbh. Pol., Hst. 3. Afd. Rap. af 19. apr. 1930.
- 144 RA, Kbh. Byret: Kriminelle sager (1919-1939) 98 og 99: 8. Afdeling (Afd.) 1934 148: Sag nr. 17: Udskr. af Kbh. Byrets Prot. over retsbehandling af 27. maj 1930.
- 145 RA, Kbh. Byret: Kriminelle sager (1919-1939) 98 og 99: 8. Afdeling (Afd.) 1934 148: Sag nr. 17: Udskr. af Kbh. Byrets Prot. over retsbehandling af 28. maj 1930.
- 146 RA, Kbh. Byret: Kriminelle sager (1919-1939) 98 og 99: 8. Afdeling (Afd.) 1934 148: Sag nr. 17: Udskr. af ØLR Domb. for 1. Afd. af 3. jun. 1930.
- 147 RA, Kbh. Byret: Kriminelle sager (1919-1939) 98 og 99: 8. Afdeling (Afd.) 1934 148: Sag nr. 17: Kbh. Pol. Hst. 3. Afd. Rap. af 28. apr. 1930, s. 1.
- 148 RA, Kbh. Byret: Kriminelle sager (1919-1939) 98 og 99: 8. Afdeling (Afd.) 1934 148: Sag nr. 17: Udtalelse fra læge Anna D. Petersen af 31. maj 1930.
- 149 RA, Kbh. Byret: Kriminelle sager (1919-1939) 98 og 99: 8. Afdeling (Afd.) 1934 148: Sag nr. 17: Kbh. Pol., 4. U.K. Rap. af 5. jun. 1930.
- 150 RA, Kbh. Byret: Kriminelle sager (1919-1939) 98 og 99: 8. Afdeling (Afd.) 1934 148: Sag nr. 17: Kbh. Pol., 4. U.K. skr. til Kbh. Skattevæsen af 6. jun. 1930 med svar af 17. jun. 1930.
- 151 RA, Kbh. Byret: Kriminelle sager (1919-1939) 98 og 99: 8. Afdeling (Afd.) 1934 148: Sag nr. 17: Udskr. af Retsb. for Kbh. Byrets 3. Afd. af 19. jun. 1930. Udskriften er på i alt 54. sider.
- 152 Ibid., s. 25.
- 153 RA, Kbh. Byret: Kriminelle sager (1919-1939) 98 og 99: 8. Afdeling (Afd.) 1934 148: Sag nr. 17: Emmas brev til dommeren af 5. jul. 1930.
- 154 RA, ØLR 1. Afd. 1919-1983, Sagliste 1929-1930 nr. 342/1930.
- 155 RA, Kbh. Byret: Kriminelle sager (1919-1939) 98 og 99: 8. Afdeling (Afd.) 1934 148: Sag nr. 17: Olafs brev til Hr. Dommer Ludvigsen af 12. jul. 1930.

Jens Christian Krebs Lange (f.1941), oberstløjtnant i Ingeniørtropperne, Militærteknisk Ingeniørkursus 1976-1980 på Forsvarsakademiet. Skrev speciale om armerede betonbroer. Pensioneret 2001. Har dyrket slægtsforskning siden slutningen af 1990'erne. Adresse: jens.christian@krebs-lange.dk

»Smør-Peter« på prærien

Af Henriette Kragh Jacobsen

Denne artikel er baseret på oplysninger fundet i kirkebøger, folketællinger og de nedenfor nævnte web-adresser. Oplysningerne om familiens liv i Amerika er nedskrevet af et barnebarn efter fortælling af Anna Marie og Peter Christiansens to yngste døtre samt børnebørn. Dette materiale er venligst udlånt til forfatteren af slægtninge til Peter Christiansen bosiddende i Lønholt ved Fredensborg.

Udvandringen fra Nordsjælland i 1800-tallet

Fra omkring 1840 og 75 år frem udvandrede ca. 300.000 danskere for at søge lykken i lande fjernt fra Dannevang. Udvandringen fra Nordsjælland var lille i forhold til andre dele af Danmark. I Frederiksborg Amt forlod ca. 3 % af befolkningen landet, hvorimod det var ca. 14 %, der valgte at rejse fra Lolland-Falster.

Søger man på www.ddd.dda.dk i databasen med personer, der udvandrede fra Danmark i perioden 1868–1908, kan man se, at i alt 118 personer udvandrede fra Asminderød-Grønholt sogn i Nordsjælland. Sognet dækkede dengang også Humlebæk med opland. Antallet skal tages med et stort gran salt, da databasen ikke har registreret alle udvandrere.

Langt de fleste, der rejste, var unge i alderen 15-29 år, og antallet af mænd var dobbelt så højt som kvinder. Men der var også hele familier med flere børn, der drog på langfart. Flest er udvandret i årene 1885-1890 og 1903-1908. Det forjættede Amerika var så absolut det mest tillokkende, men enkelte valgte som rejsemål Canada, New Zealand, Australien eller Argentina. Landarbejdere, tjenestefolk, sypiger, smedesvende og træskomagere har søgt nye breddegrader i håb om et bedre liv, end de mente at kunne få i Nordsjælland.

Peter Christiansen

Én af de mange, der valgte at tage turen over Atlanten, var Peter Christiansen, som var født den 16. oktober 1840. Hans forældre, smeden Christian Hansen og Ane Margrethe Pedersdatter, boede i smedehuset i landsbyen Langstrup beliggende mellem Humlebæk og Fredensborg.

Allerede som 3-årig mistede Peter sin far, der kun 27 år gammel døde af tyfus. Hans mor, Ane, der blev alene med 3 små børn, fik hjælp af sin bror til at klare smedevirksomheden. Broderen var ligesom hendes tidligere ægtefælle smedesvend. Som det var almindeligt på den tid, fandt

Ane sig hurtigt en ny partner. Et års tid efter mandens død giftede hun sig som 32-årig med den 10 år yngre Ditlev Hansen Dideriksen. De fik sammen tre børn, og Peter Christiansen havde dermed to helsøskende og tre halvsøskende.

Peter havde mange forsømmelser fra Langstrup Skole, der lå 3 km fra landsbyen. Han skulle nemlig hjælpe stedfaderen med at trække blæsebælgen i smedeværkstedet, når der skulle beslås heste og smedes plovskær og harvetænder. Efter konfirmationen i Asminderød Kirke i 1855 måtte Peter ud at tjene.

Men der var langt alvorligere pligter, der siden hen kaldte. Efter session mødte Peter den 15. maj 1863 op som menig i 18. bataljon, og allerede året efter var han at finde midt i 1864-krigen. Først deltog han i kampen mod de fremrykkende preussiske og østrigske tropper, og i februar var han med i slaget ved Mysunde og kæmpede mod fjenden ved Ornum Mølle og ved Dybbøl Kirke. Da Dybbøl faldt, lå han som reserve i Sønderborg. Da Als blev angrebet, trak hans bataljon sig kæmpende nordpå, hvorfra de satte over til Fyn. Den 1. september 1864 var soldatertiden udstået for Peters vedkommende, men ifølge familien vedblev han hele livet med at have en modvilje mod tyskerne.

Efter hjemkomsten fandt Peter arbejde igen og mødte Anna Marie Christiansen fra Tikøb, der ikke ligger langt fra Langstrup. Han kom til at dele tilværelsen med Anna Marie i 36 år. Hvad det var, der fik dem til at træffe en stor beslutning, som skulle få betydning for resten af deres liv, vides ikke. Men i hvert fald vinkede Peter, Anna Marie og hendes bror Lars Christiansen farvel til familien og det danske forår i 1867. Kurserne var sat mod New York.

Til Minnesota via New York

Turen over Atlanten tog 6–7 uger med skib. I New York blev Peter, Anna Marie og Lars modtaget i Castle Garden, hvor emigranterne (1855-90) blev registreret og kontrolleret (senere foregik dette på Ellis Island). Tusindvis af danskere, der ankom til USA efter 1892, kan i dag findes på www.ellisland.org. I området omkring Castle Garden var der flere bureauer, der kunne hjælpe med at anvise bopæl og arbejde.

Ganske kort efter ankomsten lod Anna Marie og Peter sig den 11. juni 1867 vie i sømandskirken på Carlton Avenue i Brooklyn, der lå tæt på deres egen bopæl i Brooklyn Street 18. Fire måneder senere fik parret en datter og i januar 1869 en søn. Pladsen i lejligheden blev for trang, det landlige liv lokkede, og de ønskede sig væk fra storbyen.

Men inden de drog vestpå, ventede de på Anna Maries forældre, Caroline og Christian Hansen, og fem af hendes søskende. Måske har de

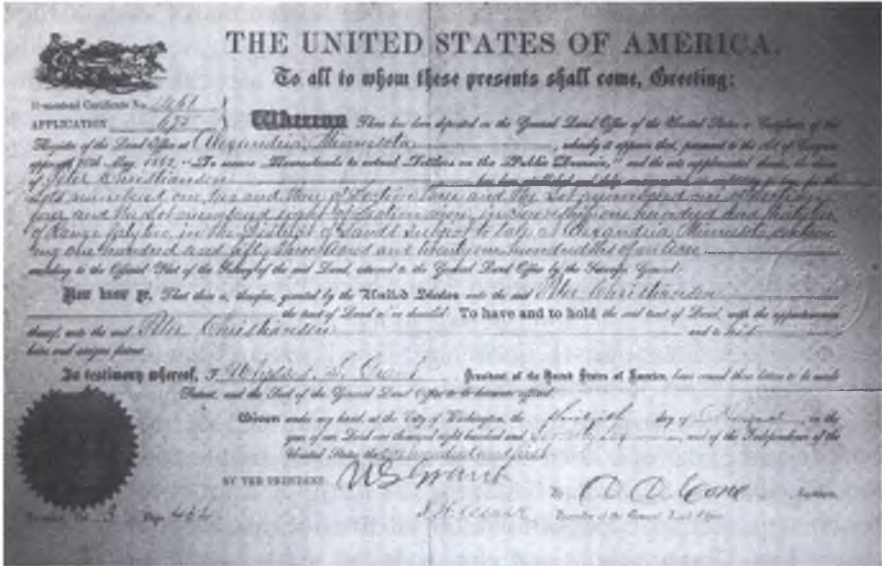

Fig. 1: Skødet over Peter Christiansens første stykke jord.

længe ønsket at forlade Nordsjælland for altid, måske har Anna Maries breve været fyldt med prisende omtale af Guds eget land. Vi ved det ikke. Men også de lod sig medrive af udvandringsbølgen. Minnesota blev det næste hjemland for de 10 etniske danskere. Staten er gammelt indianerterritorium, og Minnesota betyder på sioux sprog »sky tinted waters« eller »himmelfarvet vand«.

De to familier slog sig ned ved søen Lake Wall i Otter County. Peter og Anna Marie Christiansen samt hendes forældre og søskende var de første nybyggere dér. Men de var ikke de første danskere i Minnesota. Allerede i 1869 var der flere skandinaver, der netop havde valgt denne plet på den amerikanske midtprærie, og der kom mange flere til. En af årsagerne var, at landskabet mindede om det hjemlige. Wall Lake og dens omgivelser ligner da også – selv i dag – landskabet omkring Esrum Sø, som både Peter og Anna Marie havde boet tæt på.

Livet i Amerika

Nybyggerne kunne på den tid udvælge sig et stykke land på 160 acres svarende til 64 hektar helt gratis. Det kunne de på grund af den såkaldte Homestead Act, som præsident Lincoln havde udstedt i 1862 for at øge indvandringen. Nogle krav skulle dog opfyldes: Man skulle have intention om at blive amerikansk statsborger, man skulle bebo sin jord i fem

år, og man skulle opdyrke jorden. Derefter kunne man få sit endelige skøde på jorden. Peter fik sit i 1876.

Året efter at de havde homesteadet, altså i 1870, blev distriktet organiseret som et egentligt township eller bysamfund. Begæringen, der i den anledning blev underskrevet af de nye bosættere, var forsynet med 20 underskrifter på jordholdere, hvoraf hovedparten var af dansk oprindelse. Af samme årsag fik dette township navnet Dane Prairie. Snart fik nybyggerne følgeskab af andre skandinaver. Det ses da også på et kort fra 1884, hvor navne som Ole Langen, Hans Nielsen og Niels Thygesen figurerer.

Betingelsen om at opdyrke jorden var ikke ligefrem let at opfylde, men der skulle jo brød på bordet. Peter måtte først i gang med at fælde masser af træer i det skovrige område, hvor hans jord lå. I de første år inden han kunne dyrke nok korn til at sælge af, måtte han en del af året arbejde i storbyen St. Paul. Men Peter var flittig og kom godt i gang, og senere kunne han da også fordoble sit territorium, da han købte sin svoger Lars Christiansens jord, der stødte op til hans egen.

I 1882 åbnede jernbanelinjen Northern Pacific Line, og Wall Lake Station blev oprettet på dens rute. Stationen kom også til at fungere som postkontor, hvor Anna Maries far, Christian Hansen, blev postmester. Senere drev han en købmandsbutik i byen. Bysamfundets udvikling var gået stærkt.

I starten måtte Peter, Anna Marie og deres to børn nøjes med at bo i en udgravet jordhule, indtil Peter fik bygget en træhytte. Efterhånden som familien blev forøget, byggede han et større træhus. Imidlertid gjorde hans hårde slid og gode forretningsevner ham i 1902 i stand til at bygge et stort toetages hus med seks værelser og et rigtigt toilet! Der var en spisestue, dagligstue og et stort spisekøkken, og huset var på ægte amerikansk vis omgivet af en åben veranda. På billedet fra 1902 er Peter undtagelsesvist med. Han brød sig ellers ikke om at blive fotograferet.

Anna Marie og Peter måtte vænne sig til et noget anderledes klima end det danske. Somrene var meget varme og vintrene lige så kolde. I de første år måtte de igennem flere vintre slås med voldsomme snestorme og usædvanligt kolde temperaturer ned til minus 50 grader. De oplevede, at haglbyger og græshoppesværme ødelagde deres høst.

De få indianere af Chippewa-stammen, der stadig var i området, gav sjældent problemer for nybyggerne på Dane Prairie. Faktisk legede parrets børn med indianernes børn. Men et enkelt år, 1876, opstod der rygter om et indianerangreb. Sammen med de andre beboere i området måtte Anna Marie og Peter flygte med få fornødenheder. I en oksetrukken vogn med deres to køer på efterslæb kørte de til den nærmeste større

kolonialhandel, hvor de fandt ly for natten. Rygterne viste sig at være ubegrundede, og dagen efter kunne familien returnere til hjemmet.

Rent vand fik de fra en kilde ved huset. Foruden køer havde Peter også købt nogle får, som gav uld til klæder. De havde også stor glæde af mange høns. Alle de 14 børn, som de med tiden fik sammen, lærte at strikke, så de var selvforsynende med undertøj, vanter, huer og lignende.

De første tre år måtte Peter efter høsten vandre 60 kilometer til byen Alexandria for at sælge sit korn. For ikke at slide unødigt på skosålerne, vikledede han sækkelærred om skoene. Efter et par dage vendte han så hjem igen med mel, sukker, salt og andre varer.

Anna Marie skrev breve til søsteren Ellen i Nordsjælland, og søsteren kvitterede med at sende mønstre til korsstingsbroderier til Amerika. Familien har fortalt, at Anna Marie altid var i gang med et stykke håndarbejde. Hun ville ikke lære engelsk, hvorimod Peter lærte sig engelsk ved hjælp af børnenes skolebøger. Børnene blev opdraget strengt og måtte ikke grine ved bordet, og de måtte ikke sy eller fiske om søndagen. Kortspil og alkohol var strengt forbudt. Peter har til sine efterkommere fortalt, at hans mor havde været så streng, at han aldrig selv kunne få sig til at slå sine børn.

Fig. 2: Et splinternyt hus i 1902. Peter Christiansen er herren længst til venstre. Huset er siden gået i arv til Anna Marie og Peters efterkommere, så det nu er 5. generation, der bor der.

Fig. 8: 13 af Anna Marie og Peters i alt 14 børn fotograferet ved Peters begravelse i 1903.

Blev nogle i familien syge, måtte man klare sig bedst muligt, for lægen var ikke sådan lige at få fat i, og ved børnefødsler trådte nabokonerne til. Børnene vandrede 3 km til skolen, der blev bygget i 1874. Peter var hovedorganisatoren bag det projekt og var i en årrække skolens kasserer.

Familien var metodister og deltog, da der blev bygget to metodistkirker i lokalområdet. I den lokale Tordenskjold Kirke, hvor Peter var bestyrelsesmedlem, blev der prædikeret på norsk. Peter Christiansen underviste desuden i søndagsskolen. Om vinteren, hvor det kunne være svært at komme til kirken, blev gudstjenesten holdt hjemme hos Christiansens, og kunne præsten ikke nå frem, stod Peter for prædikenen.

»Smør-Peter«

Peter klarede sig hurtigt godt, blandt andet fordi han brugte landbrugsmetoder lært i barndomslandet. Hver sommer lod han således et stykke jord ligge brak, ligesom han foretog sædeskifte. Det var ikke almindelig praksis på den nye hjemegn. Han begyndte også på, hvad der skulle vise sig at blive en stor smørproduktion, som både Anna Marie og børnene hjalp med. Han fik fremstillet et særligt stempel med navnet »Christiansen«, som hver eneste pakke smør fik påtrykt. Kvaliteten af hans smør var så god, at han fik 15 cents ekstra pr. pund. Lokalt blev han ligefrem

kendt som »Smør-Peter«, og han var den første i området, der erhvervede sig en smørcentrifuge.

Peter Christiansen døde 63 år gammel i 1903, og to år efter døde hans hustru Anna Marie som 58-årig. De blev begravet på Tordenskjold Kirkes kirkegård. I nekrologen over Peter er han omtalt som en succesrig farmer og som en særdeles dygtig smørproducent, der var respekteret af venner og naboer. Parret er beskrevet som arbejdsomme, og deres mønsterfarm, som gav dem velstand, kunne de med rette være stolte over, står der.

Da Anna Marie døde, arvede de 13 overlevende børn jorden og ejendommen, som siden har tilhørt deres efterkommere og nu drives af 5. generationsindvandrere. Den eneste gang, alle 13 overlevende børn har været sammen, var ved faderens begravelse i 1903. Blandt de i alt 14 børn, som Peter og Anna Marie satte i verden, forblev en af sønnerne ugift, en datter døde ung, og af de øvrige 12 børn giftede 10 sig med danskere eller nordmænd. Ingen af Anna Marie og Peters sønner fik selv sønner, så ingen af deres efterkommere bærer i dag navnet Christiansen.

Anna Marie og Peter Christiansen er et fint eksempel på et par, hvor den amerikanske drøm gik i opfyldelse. Der skulle hårdt arbejde til og en modig indsats, men de og deres mange efterkommere klarede sig flot.

Henriette Kragh Jacobsen (f. 1959), cand.mag. i historie fra Københavns Universitet og aut. turistfører fra Roskilde Universitet. Kultur- og lokalhistoriker, forfatter, slægtsforsker, turistfører og rejseleder. Grundlægger af og direktør for Danish Heritage Tours, der formidler slægtsforskningsrejser i Danmark. Adresse: heja@tdcadsl.dk

Ida Dybdal

03.12.1924 - 01.02.2013

Ved cand.jur. Ida Dybdals bortgang har Samfundet for Dansk Genealogi og Personalhistorie mistet et mangeårigt bestyrelsesmedlem og en meget værdsat korrekturlæser.

Foto: © SeniorGruppen i UVM

Ida Dybdal var født i Odense og blev efter sin juridiske embedseksamen i København ansat i Undervisningsministeriet i 1951. Her havde hun sit virke, fra 1965 til 1991 som kontorchef.

I 1975 indvalgte hun i Samfundets bestyrelse, hvor hendes venlige væsen samt hendes store almene og personalhistoriske viden var en betydelig gevinst for såvel bestyrelsen som adskillige af tidsskriftets redaktører. I 1995 udkom hendes bog *I genskæret fra Amaliegade*, der baserede sig på Johan Frederik (Fritz) Topsøes breve til broderen Søren Chr. Topsøe, og fremlagde brødrenes slægtshistorie (anm. af Ditlev Tamm i 1996:2 s. 197f.). Hun skrev flere artikler i det lokalhistoriske tidsskrift *Østerbro 2100 Ø* og i 1997 en fortrinlig, større artikel om Rosenvænget, et gammelt villakvarter, og nogle af de første beboere i *Historiske Meddelelser om København*.

Det var ikke kun i Samfundets bestyrelse, hvorfra Ida Dybdal udtrådte i 2002, hendes store personalhistoriske viden og interesse kom til gavn, også bestyrelserne i Oehlenschläger Selskabet, Heiberg-Selskabet, Selskabet for Dansk Teaterhistorie og i Østerbro Lokalhistoriske Forening fik del i udbyttet.

Ida Dybdal blev 88 år, og til det sidste var korrekturarbejdet en af hendes kæreste beskæftigelser. Tiden vil vise, om nogen kan løfte arven efter hende.

Tommy P. Christensen

Formand for Samfundet for Dansk Genealogi og Personalhistorie

Indkaldelse til Samfundets ordinære generalforsamling 2013

Tid og sted

Generalforsamlingen finder sted torsdag den 13. juni kl. 19.00 i Harsdorffsalen, Rigsarkivet, Tøjhusgade 1, 1218 København.

Dagsorden

Valg af dirigent

Bestyrelsens beretning v. formanden

Forelæggelse af det reviderede regnskab v. kassereren

Budget og fastsættelse af kontingent for 2014

Valg

- På valg til bestyrelsen er (formanden vælges særskilt):
Tommy P. Christensen, Peter Wodskou og Maria Hvid Kargaard
- På valg til revisorer er Jens Worsøe og Finn Grandt-Nielsen
- På valg til revisorsuppleant er Jørgen Mikkelsen

Indkomne forslag

Eventuelt

Foredrag

2013-14 fejres 200-årsjubilæet for skolelovene af 1814 med udgivelsen af en ny stor dansk skolehistorie i fem bind. Erik Nørr vil fortælle om den nye skolehistorie og om gennemførelsen af skolelovene af 1814 i praksis.

Anmeldelser

Axel Holm: Hvidsten Gruppen. Lindhardt og Ringhof, 2012. 240 s. ISBN: 978-87-11-39418-2. Pris: 199,95 kr.

Axel Holms bog om Hvidsten Gruppen udkom første gang i november 1945 og er siden blevet en vigtig del af historien om de mange mænd og kvinder, der satte livet på spil i modstanden mod tyskernes besættelse af Danmark under anden verdenskrig.

I bogen møder vi kroerjer Marius Fiil, der sammen med blandt andre sønnen Niels Fiil, svigersønnen Peter Bergenhammer Sørensen og genboen Andreas Stenz i marts 1943 indviede i at deltage i modtagelsen af våbenedkastninger fra England. På dette tidspunkt var modstanden mod tyskernes besættelse ikke særlig udbredt. Især på landet var modstandsarbejde ikke velset, da den bredere del af befolkningen mente, at man stadigvæk gjorde bedst i at følge opfordringen til »en rolig og behersket Holdning overfor disse Forhold, som nu er opstaaet« som Kong Christian 10. proklamerede den 9. april 1940.

Dette besværliggjorde arbejdet for kroerjer Fiil og hans gruppe, der hurtigt talte over 15 medlemmer, heriblandt hans kone og datter. Gruppen holdt som udgangspunkt til på Hvidsten Kro og gik under navnet Hvidsten Gruppen. Efter flere vellykkede modtagelser af både våben og faldskærmsudspringere, gik det galt, da tre faldskærmsfolk den 13. december 1943 blev arresteret. To af dem, Jacob Jensen og Kaj Ronnie Lund, var blevet modtaget af Hvidsten Gruppen og havde derfor kendskab til gruppen og til andre grupperinger i Danmark. Selvom begge faldskærmsmænd bar cyankaliumampuller til selvmord, blev disse af ukendte årsager ikke indtaget og de endte derfor efter dagslange forhør med at fortælle, hvad de vidste, hvilket var ikke så lidt.

Hvidsten Gruppen blev arresteret den 11. marts 1944, efter at Gestapo havde skygget gruppen og Hvidsten kro. Gruppen blev stillet for krigsretten den 25. juni 1944, hvor otte af gruppens medlemmer blev indstillet til henrettelse, heriblandt Marius Fiil, Niels Fiil

og Peter Bergenhammer Sørensen. Marius Fiils datter, Kirstine, blev sammen med fem andre dømt til tugthus. Kun Andreas Stenz og to medlemmer i gruppens yderkreds undgik det tyske politi ved at flygte til Sverige.

Den 30. juni 1944 kunne man i aviserne læse følgende: »Otte Sabotører dødsdømt og henrettet«

Axel Holms fortælling slutter med de henrettedes afskedsbreve til deres kære. Det er rørende læsning, der bekræfter, hvad den forudgående fortælling har givet indtryk af. Disse mænd var villige til og afklaret med at skulle betale den højeste pris for deres handlinger. En straf de tog med stolthed.

Denne udgave af Axel Holms bog slutter med en personberetning. Pie Frandsen var kun 23 år, da hun gennem sine brødre, Svend og Bjørn, blev en del af modstandskampen. Begge brødre var med ved flere våbenmodtagelser, blandt andet i Hvidsten, hvilket kæder Pies beretning sammen med Axel Holms oprindelige fortælling. De to faldskærmsfolk, der i 1943 afslørede Hvidsten Gruppen, afslørede også Pie og hendes brødre, hvorefter Pie blev arresteret af Gestapo og kom for krigsretten. Her dømmes hun til 6 år i tugthus. Hun blev derefter sendt på en usikker rejse ned gennem Tyskland som Nacht- und Nebel-fange (Nat og Tåge eller NN. En NN-fange kunne uden de danske myndigheders viden blive fragtet til Tyskland af besættelsesmagten.) med endestation i koncentrationslejr. Turen, opholdene i forskellige tugthuse, samt møderne med andre fanger, danner rammen om Pies fortælling, der afspejler en positiv og livsglad indstilling til trods for sult, sygdom og en meget usikker fremtid. Den positive tone kan meget vel skyldes, at hendes erindringer blandt andet bygger på breve til familien, hvor hun, for at undgå unødigt uro, har undladt de barske historier. Pie blev hentet til Danmark den 10. april 1945, hvor hun blev genforenet med sine brødre, der ikke nåede at blive stillet for krigsretten, inden folkestrejken brød ud som følge af henrettelserne af blandt andet Hvidsten Gruppen.

I efterskriftet til Pies erindringer afrunder hendes datter, Lise Baastrup, historien med at sætte ord på sine egne oplevelser af krigen. En krig, der fortsætter mange år efter befrielsen, både for dem, der oplevede den, men også for generationerne, der fulgte efter. Hun slutter af med at trække en relevant parallel til nutidens krige og minder om, hvilke spor disse oplevelser kan sætte i de involverede og deres familier.

Fortællingen om Hvidsten Gruppen er en letlæselig og autentisk beretning, der skiller sig ud fra de mere blodige fortællinger om modstandsarbejdet i Danmark. Historien er fortalt med let jysk lune, der afspejler Hvidsten Gruppens medlemmer. Der bliver ikke givet en uddybende karakter af hverken medlemmerne eller deres familier, men vi kommer alligevel dybt nok til at få et indtryk af en gruppe mennesker, der handlede uselvsk for at gøre en forskel og kæmpe imod det, de mente var forkert. Ingen gjorde det for berømmelsen eller anerkendelsen, men på bedste jyske manér, gjorde de det, fordi de havde muligheden.

Pies erindringer falder ind i rækken af danske erindringsbøger fra krigens tid, der har set dagens lys de seneste år. Dette gør den dog på ingen måde irrelevant. Tværtimod er også hendes fortælling med til at kaste lys over krigens mørke år og vil for eftertiden være en del af historien om danske skæbner under anden verdenskrig.

*Stephanie Stadger
stud. mag. i teatervidenskab og historie*

Lars Bisgaard og Mogens Kragssig Jensen (red.): Danmarks Adels Aarbog 2009-2011, Udgivet af Dansk Adelsforening, Syddansk Universitetsforlag, Odense, 2012. 811 s. Ill. i s/h og f. Indb. ISBN: 0084-9561. Pris: 1.000 kr. (i abonnement: 900 kr.)

Siden 1884 har der stået en særlig glans om Danmarks Adels Aarbog (DAA), den røde bog med guldprægning på bindet, tæt pakket med adelsgenealogiske data og illustreret med fine, farvelagte våbenskjolde. Adelsårbogen fremstår som noget helt specielt i den danske bogverden.

DAA er konservativ i den bedste betydning af ordet, og i disse bogkrisetider må man frygte den dag, hvor de teknologi-begejstrede får held til at reducere det fine boghåndværk til en web-adresse på internettet. Selvom den svenske pendant, *Sveriges Adels kalender*, gør sig til med tospaltet opsætning og glittet papir, kan Dansk Adelsforening og Syddansk Universitetsforlag fortsat godt være sit værk bekendt.

DAA er nået til 99. årgang, som dækker årene 2009 - 2011 og den største nyhed er vel introduktionen af rangkroner over våbenskjoldene. Specielt til dette formål har den kgl. våbenmaler Ronny Andersen i 2011 nyttegnet de seks rangkroner, der benyttes i årbogen. De er tilføjet i overensstemmelse med de gamle slægtsprivilegier tildelt under Enevælden og i de tilfælde, hvor der både findes grever og friherrer, vises våbenet to gange med henholdsvis grevelig og friherrelig krone over skjoldet.

Den foreliggende årbog opregner 188 slægter (år 2000 var antallet 185), og gennem tiderne er det blevet til mere end 770 slægts-tavler i DAA. Som traditionen byder, består årbogen af ajourførte stamtavler for de danske adelslægters nulevende medlemmer. Efter at navneloven af 2006 åbnede mulighed for at antage adelige navne for personer, der ikke er adelige, kan DAA bruges som opslagsværk for den, der måtte have behov for at »skille færene fra bukkene«. Dernæst den såkaldte »Dødsliste«, hvor rækkefølgen af dødsfald inden for de enkelte slægter følger opsætningen i præsenslisten, en nærmere behandling af nye og ældre slægter i form af stamtavler (dog uden tilføjelser og rettelser til tidligere bragte tavler), samt det obligate tillæg med diverse fortegnelser, herunder fortegnelsen over de slægter, hvis våben og fuldstændige stamtavle findes optaget i 1.-99. årgang. Den nyeste årgang bringer syv stamtavler: Kjeld Stabells over den uddøde (1641) slægt *Hagen*, Willem Bruinesteijn van Copenraets over slægten *Halwegge* (to linjer) og over den uddøde slægt (1587, men senere på kvindesiden) *Væbner*, René Ask Rasmussens over den uddøde slægt (1683, på kvindesiden 1688) *de Ruyter*, Mogens Kragssig Jensens over den uddøde slægt (1762 på kvindesiden) *Tromp* samt hovedbidragene: Michael

Kræmmers omfattende forsøg på at revidere efterslægtstavlen for *Skjalm Hvide* (s. 525-646) samt Poul Holsteins rigt illustrerede stamtavle over slægten *Treschow* i tre linjer (s. 649-765).

Skal man tage den sidste først, udreder Poul Holstein, hvorledes Næstved-købmanden Niels Hansen (død 1593) er uden enhver forbindelse med den brandenburgske uradelslægt *von Treschow*, på trods af, at en familietradition fremførte dette slægtsbånd allerede i 1700-tallet.

Takket være en højeeretssag i 1664 kan Holstein dokumentere, hvorledes Giort Rasmussen Træskomager (død 1665) først omtales som Giort Træskomager, for under sagens gang at blive kaldt Treschoumager, og endelig Giort Treschou. Først med amtmand Michael Treschow (1741-1816), der blev optaget i adelstanden, får vi stamfaderen til den adelige linje (af 1812), og i medfør af en kgl. resolution fra 1867 blev også kammerherre Friderich Wilhelm Rosenkilde Treschows (1811-1869) efterkommere medtaget (i den tidl. litteratur betegnet: »Den adopterede linje«).

Michael Kræmmer indleder sit omfattende forsøg på at revidere efterslægtstavlen for *Skjalm Hvide* med en diskussion af sin begrebsanvendelse og det er forfriskende at se en række betragtninger over blandt andet slægtsbegrebet, slægtens tilnavne og fornævne samt dens godsbesiddelser, heraldikken, kildesituationen og det, Kræmmer kalder »Genealogien« – her forstået som tidligere publicerede tavler vedrørende slægten.

Desværre er litteraturen om *Hvide*-ætten og dens godsbesiddelser så omfattende og spredt på så mange steder, at Kræmmer har afstået fra at levere et samlet overblik. I stedet gives – og benyttes – kun et udvalg af litteraturen om slægten, hvor man for eksempel kunne have inddraget C. A. Christensens lille bidrag i *Historisk Tidsskrift* (12. rk. 1963): *Grev Jakob af Halland – Egholm – Henning Podebusk*. Tilsvarende er Ernst Verwohlts artikel *Absalons slægt og våben* fra 1996 (i: *Absalon – fædrelandets fader* fra Roskilde Museums Forlag) udeladt, hvorimod Verwohlts ældre artikler (i: *Heraldisk Tidsskrift* 1984 og 1988) er kommet med. Hvad end årsagen nu måtte være, må man dog være ganske enig

i Kræmmers afsluttende betragtninger: »En strengt kritisk tilgang til materialet vil altid udmunde i færre resultater end en mere tolerant tilgang. Det udelukker naturligvis ikke, at nogle af mine eksklusioner af personer fra tidligere opstillede stamtræer kan diskuteres.«

Tommy P. Christensen
redaktør, cand.mag. i historie

Ida Haugsted: Nyboder. Det frie folk 1750-1850. Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck A/S, København, 2012. 175 s, ill. i f, indb. ISBN: 978-87-17-04284-1. Pris: 300 kr.

Siden 1882, hvor H.D. Lind fik udgivet bogen *Nyboder og dets Beboere især i ældre Tid*, har mange bidraget til historien om Christian IVs Sankt Annæ By, der snart blev kendt under den mere folkelige og mundrette betegnelse: Nyboder.

I starten af 1980-erne iværksatte Orlogsmuseet en kampagne for at få indsamlet erindringer, fotografier og dagbøger fra Nyboder, og i 1985 udkom etnologen Annette Vasstrøms bog *Holmens By. Nyboder og dets beboere – især i nyere tid*, som det første bind i Orlogsmuseets skriftrække.

Jørgen H. Barfod har med sin bog *Christian IV's Nyboder – Nyboders første 100 år* (Maritim Kontakt 5, 1983) samt sin artikel *Beboerne i Christian IV's Nyboder* (Handels- og Søfartsmuseets Årbog 1981) været blandt de første, der interesserede sig for 1600-årenes Nyboder og dets beboere.

Hanne Andersen havde valgt en anden indfaldsvinkel, da hun skrev *Nyboder. Et københavnsk miljø, med en gennemgang af dets afspejling i litteraturen*. (Marinehistorisk Selskabs skriftrække nr. 18, 1981).

Ægteparret Sys og Godfred Hartmann, der i en årrække boede i området mellem Kongens Have og Nyboder, gav deres kyn-dige beskrivelse i bogen *Kgs. Nytorv, Rosenborg og Nyboder*, der i 1988 udkom som bind 5 i serien *København før og nu – og aldrig*.

Mange andre bidrag kunne nævnes, men nu er turen altså kommet til Bergiafondens fondssekretær, mag.art. Ida Haugsted (f.1940), der tidligere har skrevet om *Søetatens Pigeskole i Nyboder* (2003).

Haugsted har valgt at give en detaljeret gennemgang af Nyboders bebyggelses- og udbygningshistorie samt nedrivninger og frasalg. »Matrosboderne« – som de ofte omtales i Søetatens skrivelser – har således en langt mere kompliceret bebyggeshistorie, end man generelt forbinder med de gule længer, og det er forfatterens store fortjeneste, at hun gennem inddragelsen af de mange bygmestre, inspektører og håndværkere, der har haft deres virke med de mange forskellige bygninger i Nyboder-kvarteret, får skabt et mere nuanceret og varieret billede af områdets arkitektur. Med smukke farvebilleder, fortrinsvis nyoptagelser foretaget af fotografen Viggo Jørgensen, et vellykket layout, fine gengivelser af kort og tegninger samt den faktamættede tekst har læseren fået et æstetisk tiltalende værk, der indbyder til fordybelse i de enkelte gaders ejendomme, uden at bogen har fået en registrants katalog-præg.

Den personalhistorisk interesserede finder ikke mange linjer om Nyboderlængernes beboere, og bør i stedet studere folketællingerne samt fra 1860-erne *Vejviseren for København*. Læsere af Haugsteds bog stifter derimod bekendtskab med Søetatens bygmestre, murer- og tømrermestre (bl.a. Hendrichsen, Petermann, Suhr og West), Nyboders bagere og brændevinsbrændere samt garnisons-skarpretteren Chr. Fr. Ostwalds (1726-) store gård med have. Bogens undertitel *Det frie folk 1750-1850* forekommer dog kryptisk, og leder vel nærmere tanker hen på vore dages Christiania på arealerne for den tidligere Bådmandsstrædes Kaserne. I Haugsteds bog om Nyboder skildres tværtimod et kaserneagtigt, militært disciplineret system med huslængerne inddelt for de fire divisioner, håndværkerstokken, skolerne og officersboligerne (Nyboder-plan 1793), og tilmed placeret på skudhold af Kastellets kanoner!

Tommy P. Christensen
redaktør, cand.mag. i historie

Klaus Kjølse: Det Kongelige Danske Hof 1660-2000. En forvaltningshistorisk oversigt. Syddansk Universitetsforlag, 2010. 300 s., ill., indb. ISBN: 978-87-7674-302-4. Pris: 328 kr.

Mundkok, sølvpop, kammerfourer, staldskriver, rejsemarskal, pageopsynsmand, lektrice, palæjomfru, hoftandlæge og bjergjunker. Dette er blot ti af de 271 stillingsbetegnelser, som er registreret i *Hof- og Statskalenderens* beskrivelser af hoffets sammensætning fra 1734 til 2000. Den samlede oversigt, opdelt på ti hovedgrupper, findes i Klaus Kjølse's bog om hoffets udvikling fra den tidlige enevælde til i dag. Bogen blev færdiggjort få år efter, at Kjølse i 2007 forlod sin stilling som leder af H.M. Dronningens Håndbibliotek efter ikke færre end 53 års tjeneste i biblioteket. Det er således en helt usædvanligt kyndig person, der giver læserne en præsentation af hoffets mange personalegrupper og deres forskellige arbejdsområder, ansættelsesvilkår og relationer til hinanden. Kjølse karakteriserer selv bogen som en forvaltningshistorisk oversigt og en håndbog, og i forordet bemærker han, at det ikke har været muligt at give en udtømmende gennemgang af de enkelte emner, tidsafsnit, embeder eller institutioner. Ikke desto mindre må man sige, at han har givet en ganske grundig behandling af mange emner, ikke mindst civilisterne 1849-1972 (med personale- og lønoversigter m.v.) og de to helt centrale embeder som hofmarskal og kabinetssekretær, hvis indbyrdes magtforhold har ændret sig en del i tidens løb. Kjølse gør også en del ud af karriereforløbene for de højtrangerende hofembedsmænd, og det fremgår bl.a., at ikke færre end 22 af de 42 hofmarskaller har haft en baggrund som officer. Kabinetssekretærene har derimod haft en civil baggrund, og siden 1910 har det været kutyme at besætte denne post med departements- eller kontorchefer fra centraladministrationen. Kjølse bemærker endvidere, at det hører til de absolutte sjældenheder, at en mand avancerer fra bund til top i hoffets hierarki, sådan som det var tilfældet med Frederik 5.s hofmarskal – og Danmarks reelle statsminister i 1750'erne og 60'erne – Adam Gottlob Moltke, der begyndte sin karriere som 12-årig page i 1722. Den omstændighed, at hoffet i så høj grad henter folk udefra til de højere embeder, medfører efter Kjølse's opfattelse, at der ikke har eksisteret den samme etatssamhørighed som for eksempel i militæret og udenrigstjenesten.

Kjølsen beklager, at hoffets forvaltning og kultur kun i ringe grad har været genstand for historikernes interesse, men hans omfattende noteapparat og litteraturliste vidner om, at han har sat sig grundigt ind i den eksisterende litteratur. Han har også benyttet et stort trykt og utrykt kildemateriale. I særlig grad er der grund til at fremhæve hans omhyggelige gennemgang af *Hof- og Statskalenderens* oplysninger om personer med tilknytning til hoffet. Disse data er omsat i tabeller og grafer, som giver et indtryk af udviklingen i hoffets størrelse. Det ses her bl.a., at der skete en markant reduktion i årene efter enevældens ophør.

Interessant er også det særlige kapitel om »de tro væbnere«, dvs. de mange ulønnede kammerherrer og junkere. Også for disse grupper er der sket markante ændringer over tid. Det fremgår således, at kammerherretitlen under den tidlige enevælde kun blev givet til ganske få personer, fortrinsvis grever. I løbet af 1700-tallet blev kredsen imidlertid stærkt udvidet, og i 1790 var man nået helt op på 268 kammerherrer. Tallet holdt sig over 100 indtil 1920'erne, men endnu i 2000 havde Danmark 84 kammerherrer. Men hvor de civile embedsmænd tidligere har udgjort en meget stor del af kammerherrerne, domineres gruppen nu pudsigt nok af storgodsejere. Udnævnelsen til kammerherre er nemlig – som Kjølsen udtrykker det – »stivnet i et fortidigt socialt mønster«, hvilket betyder, at andre dele af erhvervslivet samt de faglige organisationer m.v. ikke er repræsenteret i forhold til deres nuværende samfundsmæssige betydning.

Kjølsens fremstilling kan nogle steder virke lige lovlig tør og præget af slavisk kildegennemgang og procedurebeskrivelse. Men den er velstruktureret og overskuelig og dermed velegnet som håndbog. Dertil kommer, at bogen er forsynet med en god sammenfatning og en række nyttige personalelister, herunder fortegnelser over alle (over) hofmarskaller, kabinetssekretærer, overkammerherrer m.fl.

Jørgen Mikkelsen
arkivar og seniorforsker, Rigsarkivet

Knud J.V. Jespersen: Vejen hjem. Sønderjyske skæbner 1864-1920, Gads Forlag, 2012. 320 s., ill. ISBN: 978-87-12-04730-8. Pris: 299 kr.

»Den 23. december modtog jeg til min store glæde udnævnelsen til Dannebrogsmænd og hæderstegnet, hvorfor jeg takker Hans Majestæt, min allernådigste Konge og Herre, mange tusinde gange, og skal det være min opgave altid at bære ordenen med ære«.

Ordene er Peter Petersens og afslutter den levnedbeskrivelse, som han blev bedt om at skrive i 1920, da han med 56 års forsinkelse modtog en kongelig orden for sin indsats under den dansk-tyske krig i 1864, hvor en del af det sydlige Danmark kom under tysk regering.

Peter Petersen klagede ikke. Til trods for, at han i 1871 indkaldtes som tysk soldat i den tysk-franske krig - og altså skulle kæmpe for den magt, der tidligere var hans fjende - klagede han ikke. Heller ingen beklagelige ord ytres i beskrivelsen af, hvordan hans yngste søn ligeledes blev indkaldt som tysk soldat i 1914 for ligesom sin fader at kæmpe i en krig, som ikke var hans. Den yngste søn blev såret og døde på et feltlazaret i Rusland, og Peter Petersen takker i levnedbeskrivelsen sin Gud for, at han trods alt har en ældre søn, som kan tage sig af ham og hans hustru i deres alderdom.

Peter Petersens beretning er blot én ud af 60 skæbner, hverdagsberetninger og levnedbeskrivelser, som kan findes i Knud J.V. Jespersens bog *Vejen hjem. Sønderjyske skæbner 1864-1920*. De 60 beskrivelser omhandler 60 danske mænd, som kæmpede i krigen mod Tyskland i 1864, og som mange år senere modtog udmærkelse og hæder for deres kamp og ofre i form af udnævnelsen til Dannebrogsmænd.

Knud J.V. Jespersen sætter i sin indledning rammen om veteranernes levnedbeskrivelser ved at berette om den politik, som førte Danmark ud i krigen, og som førte til et svidende nederlag med det resultat, at Danmark måtte afstå areal til den vindende tyske magt. Politikken beskrives som en katastrofal eventyrpolitik, der opstod i et vakuum mellem afskaffelsen af enevælden i 1848 og indførelsen af den danske grundlov i 1849. Et vakuum, hvor befolkningen og politikerne endnu ikke havde forstået omfanget af deres nye magt, men hvor manglende realitetsans, en fortsat stor kongedyrkelse samt en stor nationalistisk bølge – som kunne spores

i alle Europas stormagter – fik danske unge mænd til at melde sig frivilligt i krigen mod Tyskland.

Omdrejningspunktet for indledningen er, at zoomer ind på den jævne befolkning og de veteraner, som berørtes mest af nederlaget i 1864, der for mange danskere blev begyndelsen på en 56 år lang periode under tysk herredømme. De mange levnedsbeskrivelser er derfor ikke bare et indblik i kampens gang fortalt igennem øjenvidneberetninger, men også et sjældent indblik i hverdagen hos de sønderjyder, som for et øjeblik i historien faktisk var under tysk herredømme. Der berettes om giftermål, flittige koner, trange kår, børn og børnedødelighed og der berettes om deltagelse i den tysk-franske krig på tysk side. Ligeledes berettes der om sønner, som faldt i 1. Verdenskrig i tysk uniform. Der berettes om at flygte til Danmark for at undgå at kæmpe for fjenden.

Til trods herfor er det dog den positive skæbne, som skinner igennem. Den skæbne, som alle veteranerne tager på sig efter det svidende nederlag ved Dybbøl. Et nederlag som resten af Danmarks befolkning opfattede som soldaternes svigt, men et svigt som omvendes til heltedåd og taperhed, da veteranerne med helt op til 60 års forsinkelse modtog Kongen og Kongerigets hyldelse i form af ordener. Genforeningen i 1920 beskrives i mange af bogens kilder som den lykkeligste dag, hvor de endelig kan vende hjem til fædrelandet.

Vejen hjem er en rørende beretning om Danmark for bare 149 år siden, hvor der hverken fandtes bistandshjælp, velfærdsstat eller internationale organisationer, som kunne spille en rolle i nationers grænsestridigheder. Veteranerne udtrykker glæde og stolthed over endelig at være en del af det danske rige igen og deres beskrivelser af et hårdt hverdagsliv får en til at tænke på den enorme udvikling, der er sket i Danmark i løbet af disse 149 år.

Vejen hjem hylder taktheden ved at kigge ind ad og fokusere på fortidens helte og soldater, som var stolte over at have kæmpet for Danmark, og hvis hverdag stod i grel kontrast til hverdagen i nutidens Velfærdsdanmark. Bogen givet derudover et unikt indblik

i veteranernes skæbne og livet i Danmark anno 1864.

Det kan diskuteres, om *Vejen hjem* også er udtryk for en type nationalisme i nutidens krisetid, hvor der søges indre værdier og fædrelandskærlighed.

Signe Bruun Thomsen
stud.mag.

Lisbeth Smedegaard Andersen: Det begyndte med jomfru Sørensen – Kvindeskæbner gennem 200 år, Kristeligt Dagblads Forlag, 2012. 281 s. Ill i f. ISBN: 978-87-7467-105-3. Pris: 299 kr.

Lisbeth Smedegaard Andersen (LSA) er uddannet teolog og har desuden læst kunsthistorie. Hun har tidligere fungeret som præst ved flere kirker, og har tillige skrevet en lang række værker, hvori hun har udnyttet såvel sin teologiske viden som sit kendskab – og tydeligvis kærlighed – til kunst.

Det et svært at definere, hvilken slags bog hendes seneste værk *Det begyndte med jomfru Sørensen* er. Den passer ikke rigtig ind i en bestemt genre, men er på sin vis helt sin egen. Bogen er en blanding af en personlig, slægts-historisk fortælling og en skildring af de seneste 200 års historie med særligt henblik på kvindeliv og kvinders vilkår.

Gennem 12 kapitler, der forløber over 12 måneder, følger vi LSA på togture mellem sin bopæl i København, og Herning hvor hun besøger sin aldrende mor, der bor på plejehjem. Via LSA's tilbageblik og samtaler med moderen får vi et indblik i LSA's barndom, i moderens liv og deres indbyrdes forhold, ligesom vi følger de forandringer, der sker med moderen, der nærmer sig det uafvendelige. Samtidig skinner forfatterens teologiske baggrund stærkt igennem med refleksioner over liv og død, hvor det tydeligt fremgår, at der er tale om en forfatter, der er vant til at italesætte svære livssituationer og vant til at nedfælde dybsindige tanker på skrift.

Mod slutningen af moderens liv reflekterer LSA blandt andet over, hvor lidt man i virkeligheden ofte ved om sine allernærmeste, hvor svært det kan være at tale om de mest følsomme og intime forhold i sit liv, og hvordan man nemt kan komme til at stå i den situation, at erindringerne om generationerne

før én glider af hænde med ens egne forældres død, hvis ikke man i tide har fået dem overleveret – mundtligt eller skriftligt.

De 12 kapitler alternerer med længere kapitler, der dels beretter om LSA's kvindelige aner gennem de seneste 200 år, hvor det »begyndte med jomfru Sørensen«. Deres liv får vi kendskab til via de kilder, det har været muligt for forfatteren at fremdrage, og gennem lødige antagelser, som LSA gør sig på basis af disse og på baggrund af sit enten personlige forhold til de kvindelige familiedlemmer eller mundtlige overleveringer om dem.

LSA skriver hengivent og med kærlighed om sine kvindelige forfædre, men ikke uden også at omtale deres særheder og eventuelle negative karaktertræk. Dermed leveres et troværdigt billede af forfatterens familiedlemmer, der hver især respekteres som den person, de nu engang var, men et billede som samtidig uden omsvøb præsenterer det hele menneske på godt og ondt.

Dernæst bliver læseren med inddragelse af samtidsrelevant kunst, digte, salmer, viser, breve, uddrag af artikler, avisdebatter og litteratur præsenteret for et mere overordnet blik på kvinders historie i det 19. og 20. århundrede. Vel at mærke set ud fra et kvindespæktiv og dermed ud fra en vinkel, der ikke kan skitseres som objektiv, men som heller ikke prætenderer at være det. Tværtimod. De valgte illustrationer mv. udnyttes til at formidle og understrege synspunkter og forhold, som forfatteren reflekterer over, og som hun netop har fundet det vigtigt at trække frem.

Det er mit indtryk, at de valgte vidnesbyrd af kunstnere, forfattere, meningsdannere m.fl. mere synes at være benyttet, så de passer ind i en bestemt vinkel på kvindehistorien, snarere end at være et udtryk for den generelle almenheds opfattelse i den omhandlede periode. Det er således med kvindesagens briller på, at samfundshistorien rulles ud, og det er de fremtrædende i denne debat, der kommer til øre i bogen. Den får derfor et præg af, at hovedparten af kvinder havde et liv, som ikke var ønskværdigt for dem. Men er det måske ikke snarere sådan, at deres liv ikke ville være ønskværdige for os i dag? Det er således ikke de kvinder, der efter om-

stændighederne – også sammenlignet med mænds forhold – har befundet sig rimeligt godt, der kommer til orde.

Forfatteren er naturligvis i sin gode ret til at vælge en given vinkel, og på bagsiden angives bogen da også som »et vægtigt modspil til den traditionelle historieskrivning«. Et for så vidt tiltrængt modspil, men i mine øjne en anelse for unuanceret.

Til gengæld har det været en fornøjelse at læse LSA's sanselige beskrivelser af kvindernes hjemlige forhold, hvad enten det er de fattiges råkolde stuer eller de borgerliges polerede mahognimøbler. Hun er en fortrinlig fortæller, der på en ligefrem og læsevenlig måde, men også med et formfuldendt og smukt sprog, fører os gennem seks generations liv.

Umiddelbart kan man få det indtryk, at LSA har villet for meget med denne bog, der er svær at sætte et prædikat på, og som indtager mange forskellige virkemidler. Der er en risiko for at falde mellem to (eller flere) stole, men efter min mening lykkes det fint for forfatteren at samle de mange tråde både gennem og på tværs af slægten og de skilrede 200 år kvindehistorie.

Det er i de senere år blevet mere almindeligt, at sætte den lille historie ind i et større samfundshistorisk perspektiv, og det kan være et vanskeligt greb, men her er det gjort på en måde, som andre gerne må blive inspireret af.

Henriette Kragh Jacobsen
cand.mag. historie

Madeleine Albright: Vinter i Prag. En personlig historie om krigens Europa. Oversat af Frank Esmann. Gads forlag, 2012. 489 s., ill. ISBN: 978-87-12-04771-1. Pris: 349 kroner.

For knap ti år siden fandt jeg tilfældigvis ud af, at min afdøde franske mor var barn af jødiske indvandrere fra Rumænien, at hun så var jøde, selv om hun aldrig havde omtalt det, og at jeg og mine søskende dermed også var det. Eller var vi? Selv om et barn af en jødisk kvinde ifølge den jødiske lære bliver at betragte som jøde, så behøver man jo ikke at tage den identitet på sig endsige begynde at betragte jødedommen som sin religion. Men

hvorfor havde min mor holdt det hemmeligt for os? Det var en gåde, som jeg stadig ikke har løst, men jeg har skrevet en hel bog om min opdagelsesrejse og sat min slægts lille historie ind i den større europæiske historie. Det blev til *Mors hemmelighed. På sporet af en jødisk indvandrerhistorie*, som udkom hos Gylvendal i 2009.

Siden har jeg holdt mange foredrag om bogen, og jeg er igennem alle årene blevet mødt med bemærkningen om, at min historie jo er ligesom Madeleine Albrights. Også hun var over 50 år, førend hun fandt ud af, at hendes forældre havde en jødisk baggrund, som de havde holdt hemmelig for hende og hendes søskende. Madeleine Albright er født i Tjekkosllovakiet i 1937 og kom med sine forældre til USA i 1948, hvor hun har fået sin uddannelse. Hun er opdraget som katolik, men konverterede til den episkopale kirke gennem sit giftermål. Som det er bekendt, blev hun i 1992 FN-ambassadør, og fra 1997 til 2001 var hun USA's første kvindelige udenrigsminister. Da hun kom ind i rampe-lyset som FN-ambassadør, begyndte hun at modtage breve fra mennesker, der påstod, at de kendte til hendes familiehistorie, og at de vidste, at hendes forældre var jøder. I begyndelsen troede hun ikke på det, for mange af oplysningerne var fejlagtige, men endelig i 1997 var der så mange spor, der pegede i samme retning, at hun måtte begynde at om-tænke sin historie.

Og hvordan har hun så gjort det? I den foreliggende bog sætter hun sin families historie ind i den store historie om Tjekkosllovakiet, fra det oprettes som en selvstændig stat i 1918, invaderes af den nazistiske hær i 1939 og til det i 1948 bliver en kommunistisk stat. Bogen er således især en politisk historie om en omtumlet stat, og den er skrevet med stor indsigt og forståelse. Hendes far blev ambassadør i Jugoslavien både før og efter Anden Verdenskrig, og under krigen var det lykkedes ham at flygte med familien til London, hvor han stod for den tjekkiske radio. Han var midt i begivenhedernes centrum, og det gør derfor hendes families historie særdeles relevant, fordi hun kan berette om møder med højtstående tjekkiske politikere gennem sin beskrivelse af faderens arbejde.

Men hvad hun ikke vidste, mens alle disse begivenheder udspillede sig, var at begge hendes forældre havde jødisk baggrund, og at deres slægtninge, som blev i Tjekkosllovakiet under krigen, så godt som alle blev udslettet i Holocaust. Ind imellem de overordnede kapitler om tjekkisk politik skriver hun så om de tjekkiske jøders skæbne mere overordnet og om hendes slægtninge i særdeleshed, hvoraf flere kom til Theresienstadt.

Hele bogen er utrolig velskrevet, og selv om man ikke vidste, at man ville interessere sig for Tjekkoslavakiets historie, bliver man suget ind i hendes gennemgang af forløbet. Men hvordan forholder hun sig så til hemmeligheden? Ikke særlig dybtgående efter min mening. Hun fortæller naturligvis i begyndelsen af bogen, at denne oplysning er forholdsvis ny, og at det har været rystende at lære sine slægtninges skæbne at kende, men hun reflekterer ikke dybere over, hvad denne viden så betyder for hende nu.

Det er kun ganske kort, fra side 209 og fremefter, at hun beskæftiger sig med forældrenes valg. Det var, mens de boede i London og omgikkes andre eksil-tjekkere, at »opildnet af disse venner blev mine forældre en eftermiddag i slutningen af maj 1941 døbt som katolikker ved en ceremoni i Sacred Heart Church. Jeg blev også døbt, men husker intet om begivenheden«. Da Madeleine Albright i 1997 fik at vide, at hendes familie var jødisk, var hun gået ud fra, at de konverterede for at undslippe Holocaust. Men da de jo boede i England, kunne konverteringen ikke betyde noget for nazisterne, som hun skriver.

»Så hvorfor traf mine forældre dette valg? De forsøgte helt sikkert ikke at vildlede deres venner og bekendte, som udmærket kendte deres jødiske baggrund. Jeg var overrasket, men jeg havde ikke nogen forældre at spørge. Episoden lå over et halvt århundrede tilbage, så jeg kunne kun gisne om årsagen. I et forsøg på at forstå deres beslutning har jeg alligevel tænkt alvorligt over det.« Hun mener ikke, at de konverterede af religiøse grunde, og på deres vielsesattest står det anført, at de er uden religiøs overbevisning.

Hun tror snarere, det kan skyldes »mine forældres ønske om at understrege vores families identitet som tjekkoslaviske demokrater. Vort hjemland var overvejende

kristent, og mange tjekker og slovakker forbandt, på uretfærdig vis, jødisk kultur med modstanderne af deres nationale forhåbninger.« Endelig antager Madeleine Albright, at årsagen også kan være af hensyn til deres børn, fordi de mente, »at vort liv ville blive lettere, hvis vi blev opdraget som kristne og ikke som jøder«.

Hun skriver endelig, at hun siden opdagelsen ofte er blevet spurgt, om hun beklager sine forældres beslutning, men hun ved ikke, hvad hun skal svare. »Jeg har svært ved at forestille mig et liv, som ville have været anderledes end det, jeg har kendt, eller at sammenligne et liv, som det kunne have været, med det, som det var og er.« Hun er dog taknemmelig over nu at vide, at hendes opvindelse er rigere og mere kompliceret, end hun havde regnet med. »Men jeg ville stadig ønske, at mine forældre havde forklaret mig, hvad de havde gjort, da jeg var blevet gammel nok til at forstå det. Jeg ville ønske, at jeg havde haft en mulighed for at diskutere alle aspekter af deres overvejelser«.

Når hun tænker over det, tvivler hun på, at hendes forældre ville have foretaget dette valg, hvis de havde ventet fire år mere. »Set i lyset af Holocaust var et sådant valgs moralske implikationer uigenkaldeligt ændret. Måske er det derfor, at mine forældre aldrig fandt en god lejlighed til at drøfte beslutningen med mig og tilsyneladende undgik at drøfte den med andre. Før nedslagtningen af seks millioner jøder kunne de måske have fundet ordene. Bagefter kunne de ikke.«

Og mere bliver der ikke sagt om denne sag. Det kan undre, at hun aldrig fandt det besynderligt, at begge hendes forældres slægtninge omkom under krigen, men hun har måske godtaget forklaringen om bombardementer og den slags bortforklaringer. Desuden levede de nu i USA, og forbindelsen til hjemlandet bag jerntæppet var vanskelig, så Madeleine Albright har vel koncentreret sig om at få det bedste ud af livet i sit nye land.

For slægtsforskere er denne historie naturligtvis interessant og vedkommende, fordi den viser, at ens familiehistorie måske er en ganske anden, end man er opdraget til at tro. Men det rejser igen spørgsmålet, om det vigtigste er det, man kommer af, eller det man

bliver til. Er de biologiske rødder vigtigere end det liv, man selv skaber sig og de mennesker, man tilvælger som en form for valgslægtskab, »Wahlverwandtschaft«, som de siger på tysk? I Madeleine Albrights tilfælde var forvandlingen jo vellykket, for på intet tidspunkt havde hun tænkt på sig selv som andet end en tjekkisk katolik, der havde fået chancen for at leve i det frie Vesten.

*Karin Lützen
mag.art., ph.d., lektor, Roskilde Universitet*

Mette Maria Ahlefeldt-Laurvig: Eriksholm – Et hus på landet, Forlaget Eriksholm, 2012. 272 s. Ill. ISBN: 978-87-99-50370-4. Pris: 299 kr.

Herregården Eriksholm ligger ned til Holbæk Fjord ved Munkholmbroen uden for Holbæk. Kun en lille, lukket privat vej vidner om, at der gemmer sig et rent eventyrsplot inde bag høje træer. Navnet Eriksholm er alligevel kendt af alle de lokale, undertegnede inklusive, selv om offentligheden indtil for få år siden var forment adgang til herregården. Efter en omfattende renovering, der afsluttedes i 2009, slog familien Ahlefeldt-Laurvig dørene op og gjorde det muligt at leje slottet til fester, konferencer og lignende. Da indtægterne fra sådanne arrangementer har vist sig ikke at kunne dække omkostningerne, der er ved at drive herregården, er Eriksholm nu sat til salg.

Man kan næppe tænke sig en mere fornem salgsannonce end Mette Maria Ahlefeldt-Laurvigs bog *Eriksholm – Et hus på landet*. Bogen er flot sat op med kraftigt papir af god kvalitet, stemningsfulde fotografier udført af fotografen Kurt Rodahl Hoppe og interessante beretninger om Eriksholms skiftende ejere og deres tyende.

Beretningen tager sin begyndelse i 1787, hvor det nuværende Eriksholm endnu var under opførelse, og fortsætter frem til nutiden, hvor Ahlefeldt-Laurvig giver spredte indblik i det moderne, adelige landliv. Ahlefeldt-Laurvigs research baseres primært på sekundære historiske fremstillinger, korrespondance, mundtlige overleveringer og i mindre udstrækning det arkivaliske materiale, og man kan ikke lade være med at tænke på, hvilke andre spændende historier,

der kunne være dukket op, hvis det historiske forarbejde havde været lidt mere grundigt. Det står dog klart, at det ikke er bogens formål at levere en dybdeborende historisk undersøgelse, men snarere at give liv til de mennesker, der gennem århundreder har passeret gennem stuerne på Eriksholm, og det lykkes Ahlefeldt-Laurvig fint med.

Mette Maria Ahlefeldt-Laurvig har været slotsfrue på Eriksholm siden 2002 og har også selv stået i spidsen for den omfattende renovering, der afsluttedes i 2009. Hendes personlige tilknytning til herregården er med til at give de historiske karakterer liv og dybde, og det er umuligt ikke at lade sig smitte af hendes åbenbare kærlighed til herregården og hendes stolthed over det imponerende resultat af istandsættelsen.

Dog er der en indre konflikt i valget af bogens genre, som jeg synes, skæmmer den lidt. På den ene side vil bogen være en *coffee table book* med lækre billeder, der giver stof til fordybelse og samtale. På den anden side stræber bogen efter at være et lokal- og slægtshistorisk værk, og den omfattende tekstside står indimellem i vejen for min oplevelse af det Eriksholm, som Ahlefeldt-Laurvig forsøger at formidle. Det ville have klædt bogen med endnu flere fotografier af det nuværende Eriksholm og en mere overskuelig præsentation af det slægtshistoriske materiale.

Denne kritik afholder dog ikke *Eriksholm – Et hus på landet* fra at være det, som bogen først og fremmest stiler efter: en gribende, hjertevarm, smittende kærlighedserklæring. Hvis jeg havde råd, havde jeg selv købt Eriksholm på stedet.

Maria Hvid Kargaard
can.d.mag. historie

Siri Marie Seim Sønsteli & Erik H. Sønsteli: Jeg lever, Far – En personlig fortælling fra Utøya, Politikens Forlag, 2012. 365 s. Ill. ISBN: 978-87-400-0461-8. Pris: 249,95 kr.

Den 22. juli 2011 gik den højreekstremistiske Anders Behring Breivik i land på øen Utøya i Norge og skød og dræbte 69 mennesker ved sommerens AUF (Arbejderpartiets ungdomsorganisation) lejr. Et par timer forin-

den havde Breivik anbragt en 950 kg tung kunstgødningsbombe i regeringskvarteret i Oslo, som dræbte yderligere otte personer. Breivik dræbte i alt 77 personer i et terrorangreb, han anså for nødvendigt og som anses for at være det værste i norsk historie siden Anden Verdenskrig. Breivik er siden blevet dømt til 21 år i forvaring.

Siri Marie Seim Sønsteli er én af de unge, der befandt sig på Utøya den 22. juli. Sammen med jævnaldrende unge måtte hun løbe for sit liv på den lille ø, i et desperat forsøg på at overleve Breiviks dødelige angreb. Siri vidste ikke, om hun nogensinde ville se sin familie og venner igen. Samtidig befandt Siris far, Erik H. Sønsteli, sig på fastlandet, hvor han fik et foruroligende opkald fra sin ældste datter, der panisk snakkede om skud og skjulesteder. Først forstod Erik ikke noget af sin datters rædselsslagne opkald, men langsomt gik virkeligheden op for ham – ligesom det gjorde for alle andre: at bomben i Oslo bare var en distraktion fra den egentlige terror, der foregik på øen Utøya.

Bogen er delt mellem Siris fortælling om hendes kamp for livet på Utøya og hendes fars ængstelige venten på fastlandet. Begge synspunkter giver et medrivende indblik i, hvordan det er at være offer og pårørende i en så mareridtsagtig oplevelse. Siris fortællinger fra øen er så levende og uhyggelige, at de fremkalder både gåsehud og våde øjenkroge, mens hendes fars oplevelser på fastlandet ligeledes viser, hvordan man som forælder reagerer og forholder sig i sit livs værste mareridt. Dog var Eriks situation nok en anelse anderledes, da han som tidligere krisejournalist i de norske medier kunne veksle mellem rollen som den bekymrede far og den adrenalindrevne reporter. Imidlertid bliver Eriks konstante påmindelse om sit job som tidligere journalist ret trættende i længden, især fordi det ikke kun bliver nævnt én gang, men hele bogen igennem. På den anden side, er det også Eriks journalistiske side, der netop sørger for at Siri får mulighed for at fortælle sin historie fra øen; et lille led i Eriks egen, men specielt også Siris, kamp for at forstå og rumme, hvad der er sket.

Bogen ender ikke kun med en lykkelig genforening mellem Siri og hendes familie. I anden halvdel af bogen får vi mulighed for

at følge Siri og hendes familie i tiden efter den 22. juli. Det er en fortælling om, hvordan Siri og de andre unge, der var på øen, og ikke mindst deres familier, kæmper for at komme tilbage til noget, der bare minder om en normal hverdag. Man hører om, hvordan Siri er bange for at være alene og ikke kan tåle høje lyde, og om hvordan hun overvejer at udskyde et studieophold i England, fordi hun ikke kan overskue at skulle væk fra sin familie og møde nye unge. Det bliver også klart for læseren, at det ikke kun er Siri, der er psykisk og fysisk skadet efter hændelserne, men også hendes familie og hele det norske samfund.

I sidste del af bogen træder Erik Sønsteli's journalistiske karakter igennem igen. Bogen indeholder også interviews udført af Erik med flere andre overlevende, pårørende og involverede i hændelserne den 22. juli. Det virker som om, at Erik er fast besluttet på at få alle vinkler af katastrofen med i

bogen, hvilket bliver lidt ensformigt til sidst, da mange af øjenvidneskildringerne og fortællingerne er de samme, og ikke bringer noget yderligere til fortællingen om katastrofen.

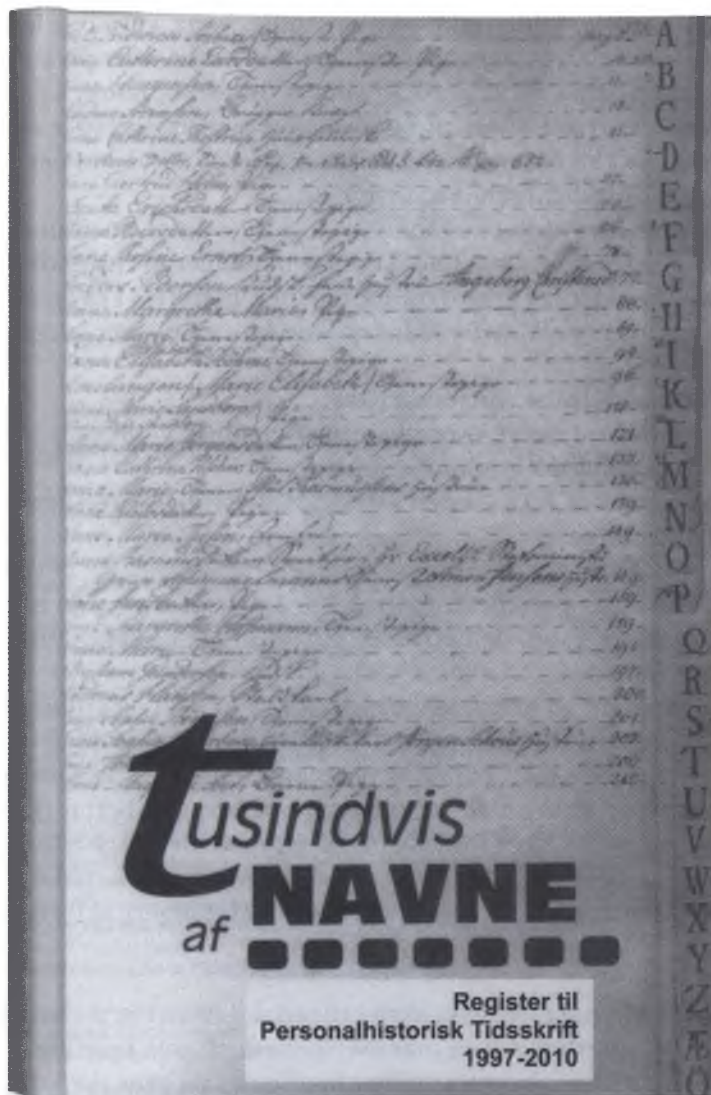
I deres fælles gennemgang af den skæbnesvangre dag i norsk historie, formår Siri og Erik Sønsteli detaljeret at fortælle om de forfærdelige timer på øen, men også om tiden derefter, der også vidner om et land i sorg og fortvivlelse – men også et land med fokus på at komme gennem denne tragedie endnu stærkere og tilgivende, i stedet for et land der er gennemsyret af had og hævn. Selvom fars og datters fortælling foregår indenfor deres egen lille familie, lader bogen sig derfor blive overført til et nationalt plan, og er god læsning, hvis man vil have et dybere indblik i, hvad der skete i Oslo og på Utøya den 22. juli 2011.

*Laura K. Andersen
stud.mag. engelsk*

Nyeste publikation

Samfundet for Dansk Genealogi og Personalhistorie udgav tidligere på året *Tusindvis af Navne. Register til Personalhistorisk Tidsskrift 1997-2010*, ved Poul Steen og Arne Julin. Registeret er på 245 sider.

Registeret kan købes ved at skrive til Anton Blaabjerg på blaabjerg@genealogi.dk. Pris: 100 kr. + forsendelse.

Vejledning til forfattere

Redaktionelle retningslinjer for artikler til *Personalhistorisk Tidsskrift*

Inden du går i gang:

- En artikel til *Personalhistorisk Tidsskrift* er en faglig og velskreven tekst med velvalgte illustrationer.
- En artikel til *Personalhistorisk Tidsskrift* er skrevet for den interesserede lægmand.
- En artikel til *Personalhistorisk Tidsskrift* er formidling af slægtsforskning, personalhistorie, kildestudier, kulturstudier samt kortere utrykte kilder. I hovedreglen bringes kun artikler, som omhandler personer eller slægter med dansk tilhørsforhold eller et dansk emnestof.
- En vellykket artikel bliver til i god dialog mellem forfatter og redaktion. Alle artikler bliver læst og kommenteret af mindst to personer – i eller udenfor redaktionens snævre kreds.
- *Personalhistorisk Tidsskrift* udkommer to gange årligt, men manuskripter kan sendes hele året. Redaktionen modtager gerne artikler samt ønsker til artikler fra læsere og abonnenter. Bemærk: Fra og med 2014 udkommer *Personalhistorisk Tidsskrift* som årbog en gang årligt.

Overordnede manuskriptforskrifter:

- Tekstfiler bedes leveret i word-format. Billedfiler i jpg- eller tif-format og i en opløsning på minimum 300 dpi.
- Manuskripter bør ikke – uden forudgående aftale – overstige 20 sider à ca. 2.400 enheder.
- Gældende dansk retskrivning skal følges, og anvendelse af fremmedord eller meget specielle fagudtryk bør begrænses og som minimum forklares første gang, de optræder. Usædvanlige og selvopfundne forkortelser frabedes.
- Citater skrives med almindelige typer (ikke kursiv) og anføres i citationstegn. Titler på bøger og tidsskrifter (både i selve artiklen og i noteapparatet) skrives med kursiv og uden anvendelse af citationstegn.
- Noter skrives som slutnoter og med anvendelse af arabertal (1, 2, 3 ...).
- Artikler og småstykker indledes med en manchete på 4-8 linjer, hvor temaet, formålet og hovedresultaterne præsenteres. Artikler og småstykker afsluttes med en kort præsentation (2-4 linjer) af forfatteren.

Vigtigt:

- Inden du indsender dit manuskript til redaktionen, bør du have læst og fulgt de retningslinjer, som manuskriptforskrifterne opstiller.
- De udførlige manuskriptforskrifter kan findes på genealogi.dk.

SAMFUNDET FOR DANSK GENEALOGI OG PERSONALHISTORIE

Samfundet for Dansk Genealogi og Personalhistorie

Bestyrelsens medlemmer:

Formand: Tommy P. Christensen, c/o Elsböll & Christensen, Föreningsgatan 6B,
211 44 Malmö, Sverige

Næstformand: Poul Wachmann, Valmuehaven 42, 2765 Smørum

Kasserer: Lena Sørensen, Løven, 3650 Ølstykke

Sekretær: Michael Dupont, Stenager 216, st. th., 2600 Glostrup

Anton Blaabjerg, Fredensgade 38, 8800 Viborg

Erik Nørr, Købmandsgården 2, 4130 Viby Sj.

Katharina Zander, Parkvej 16, 3550 Slangerup

Maria Hvid Kargaard, Vilhelm Thomsens Allé 48 st., 2500 Valby

Peter Wodskou, Arnesvej 44, 2700 Brønshøj

Redaktionens medlemmer:

Ansv. redaktør: Maria Hvid Kargaard, Vilhelm Thomsens Allé 48 st., 2500 Valby

Anmelderredaktør: Henriette Kragh Jacobsen, Robert Jacobsens Vej 89, 4. th.,
2300 København S

Redaktør: Katharina Zander, Parkvej 16, 3550 Slangerup

Redaktør: Thit Birk Petersen, Præstelængen 28, st. th., 2400 København NV

Redaktør: Birgitte Pantmann, Urtehaven 11, 2. mf., 2500 Valby

Redaktør: Rune Larsen, Slotsgade 21, 1. tv., 6100 Haderslev

Webmaster for genealogi.dk

Næstformand: Poul Wachmann

E-mail: wachmann@genealogi.dk

Medlemskab kan tegnes ved henvendelse til kasserer Lena Sørensen

E-mail: soerenzen@genealogi.dk

Manuskripter sendes til:

Ansv. redaktør Maria Hvid Kargaard

E-mail: kargaard@genealogi.dk

Personalhistorisk Tidsskrift

Udgivet af Samfundet for Dansk Genealogi og Personalhistorie siden 1880

Redigeret af Maria Hvid Kargaard (ansv. redaktør), Katharina Zander, Thit Birk Petersen, Rune Larsen, Birgitte Pantmann, Henriette Kragh Jacobsen (anmelderredaktør)

© 2013 by forfatterne og Samfundet for Dansk Genealogi og Personalhistorie

Udgivet med støtte fra STYRELSEN

Sats og tryk: Tarm Bogtryk

ISSN 0300-3655